UNIVERZITET SINGIDUNUM

Departmant za poslediplomske studije

MASTER STUDIJSKI PROGRAM POSLOVNE EKONOMIJE

MASTER RAD

PROCENA KREDITNOG RIZIKA I UPRAVLJANJE KREDITNIM PORTFOLIOM NA PRIMERU NLB TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE

Mentor: Prof. Hadžić Miroljub

Kandidat: Sanja Jovanović 400119/2012

Beograd,April 2014

Sadržina

1.UVOD **4**

1.1. Predmet istraživanja 5

1.2. Značaj istraživanja 5

1.3. Hipoteze istraživanja 5

1.4. Metode istraživanja 6

1.5. Cilj istraživanja 6

1.1. Struktura rada 7

2.BANKA I BANKARSKI MEHANIZAM **8**

2.1. Osnovne aktivnosti i funkcije bankarstva 10

2.2. Vrste banaka 11

2.3. Planiranje proizvoda: priroda i sadržaj marketing plana 12

3. KREDIT KAO BANKARSKI PROIZVOD **16**

3.1. Funkcije i karakteristike kredita 18

3.2. Struktura kredita 18

3.3. Vrste kredita 20

3.4. Uslovi odobravanja kredita 24

3.4.1. Postupak kreditiranja 24

3.4.2. Ugovor o kreditu 25

3.5. Monitoring kredita 26

3.6. Zaštitne klauzule 27

3.7. Kolateral (pokriće) 27

3.8. Kamata 28

4.KREDITNI RIZIK U BANKARSKOM POSLOVANJU **31**

4.1. Struktura kreditnog rizika 32

4.2. Izloženost kreditnom riziku banke i donošenje kreditnih odluka 34

4.3. Strategije za zaštitu banke od izloženosti kreditnom riziku 37

4.4. Analiza stepena rizičnosti kredita 38

5.RIZICI U BANKARSKOM SISTEMU R.MAKEDONIJE **42**

5.1. Kvalitet kreditnog portfolia bankarskog sistema 42

5.2. Stres-test simulacije za osetljivost bankarskog sistema na povećanje kreditnog rizika 47

6.ANALIZA KREDITNE SPOSOBNOSTI **48**

6.1. Finansijski izvestaji i njihova materijalna ispravnost za potrebe analize 49

6.1.1. Računovdstveni principi u funkciji materijalne ispravnosti finansijskih izveštaja 51

7.ANKETA KREDITNE SPOSOBNOSTI VELIKIH BANAKA U R.MAKEDONIJI..... 52

7.1. Rezultati individualnih pitanja ankete za kreditnu aktivnost banaka za četvrto tromesečje 2013.godine za grupu velikih banaka 53

8.POSLOVANJE NLB TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE 58

8.1. Poslovanje sa stanovništvom.....60

8.2. Poslovanje sa pravnim licima i države 62

9.KREDITNI PROIZVODI TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE NAMENJENI STANOVNIŠTVU... 65

10.KREDITNI PROIZVODI NLB TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE NAMENJENI PRAVNIM LICIMA..... 70

11.UPRAVLJANJE KREDITNIM RIZIKOM 72

11.1. Upravljanje sa kreditnim rizikom i kvalitetom kreditnog portfolija u NLB Tutunskoj banci A.D.Skoplje 73

11.2. Merenje kreditnog rizika 73

11.3. Politika kontrole limita i politika smanjenje rizika 75

11.4. Maksimalna izloženost kreditnom riziku pre primanja kolaterala ili drugih kreditnih pojaćanja.....76

11.5. Krediti i potraživanja.....77

11.6. Dužnički instrumenti, blagajnički zapisi i drugi zapisi 79

11.7. Koncentracije rizika finansijskih sredstava sa izloženošću kreditnom riziku 79

ZAKLJUČAK..... 82

LITERATURA.....84

1. UVOD

U savremenim uslovima, pogotovo u uslovima globalnog poslovanja bankarstva prisutni su brojni rizici koji dovode u pitanje pojedinačne bankarske poslove, naplatu ili u krajnjem slučaju promenu koja utiče na povećanje neizvesnosti ishoda transakcije,i u celini povećavaju neizvesnost ostvarivanja prihoda banke. Ostvarenje profitabilnosti u uslovima povećane konkurencije kao i rasta rizika postaje izazov za savremeni bankarski menadžment. Sa razvojem investicionog bankarstva i sa procesom globalizacije finansijskog sistema, odnosno globalnim poslovanjem banaka, došlo je i do dodatnog uvećanja rizika sa kojim se banke suočavaju u svom poslovanju. Svetska ekonomska kriza koja je eskalirala tokom 2008.godine samo potvrđuje ovu tezu. S toga se u novim uslovima postavljaju složeni zadaci pred bankarske menađere posebno na planu kreiranja operativnog koncepta kratkoročne poslovne politike, s ciljem da se obezbedi kontrola ukupnih rizika.

U bankarskoj knjizi je nastanak kreditnog rizika jedna od ključnih opasnosti po bankarski portfolio, jer ukoliko dođe do nemogučnosti naplate potraživanja od nekoliko ključnih klijenata banka može da zapadne u problem nesolventnosti. Ipak, kreditni rizik u ovom domenu ne odnosi se samo na nemogučnost naplate potraživanja usled bankrotstva dužnika već i na nekoliko dodatnih događaja kao što su: kašnjenje u naplati potraživanja i restrukturiranje kredita usled pogoršanja kreditne sposobnosti dužnika. Prvi razlog nije toliko opasan, jer se većina problema ove prirode rešava na adekvatan način. Mnogo veća opasnost leži u restrukturiranju kredita, jer taj čin jasno oslikava pad kreditnog rejtinga i samim tim opasnost od nemogućnosti povračaja uloženih sredstava po banku.

Procena kreditnog rizika u banci je osnov za upešno poslovanje banke. Metodologija utvrđivanja kreditnog rizika nalazi se u središtu kreditne analize, ali je osnovna ideja kreditne politike minimizacija i određivanje granice podnošljivog kreditnog rizika. Jedan od osnovnih zahteva u banci je sposobnost u pokrivanju nastalih gubitaka na osnovu plasiranih kredita. Na tom osnovu kreditni rizik se može vrlo široko posmatrati i vezati za sve vrste plasmana. Kreditni rizici su uvek pratili bankarske aktivnosti, njihov utiaj je naglo porastao povečanjem granica gubitaka usled nesolventnosti ili zakonom kažnjivih dela zajmotražioca, takode usled makroekonomske nestabilnosti, inflacije i izmene kamatnih stopa. Rastom obima poslova, internacionalizacijom finansijskih tokova i globalizacijom u bankarstvu, povečana je i granica rizika i gubitaka. Cilj je da se na adekvatan nacin kontroliše izloženost riziku i prate sva eventualna pogoršanja kao i da se preduzmu preventivne mere kako bi se nepovoljne situacije sprečile.

1.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je kreditni rizik, kao najžnačajniji rizik kome je banka izložena u svom poslovanju, zatim upravljanje i procena kreditnog rizika i kvalitet kreditnog portfolija. U cilju što temeljnije obrade teme, analizirano je poslovanje NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje kako u kontekstu specifičnosti okruženja i tržišta na kome posluje tako i kroz osvrt na procedure koje u praksi koristi.

1.2. Značaj istraživanja

Kreditni rizik predstavlja najznačajniji rizik kome je svaka finansijska institucija izložena u svom poslovanju. Iako se kreditni rizik prevashodno vezuje za bankarsko poslovanje, njime su izložene i mnoge državne finansijske institucije prilikom obavljanja finansijskih transakcija u domenu javnih finansija.

Ukoliko bi se poslužili definicijom Banke za međunarodna poravnanja, kreditni rizik predstavlja rizik da dužnik neće biti u mogućnosti da ispuni obavezu po osnovu ugovora u navedenom periodu, odnosno da neće biti u mogućnosti da ispuni obavezu ne uzimajući u obzir dužinu vremenskog perioda u kome bi ta obaveza bila neizmirena.

U skorijoj prošlosti može se primetiti značajan razvoj metoda procene kreditnog rizika. Naime, brojne finansijske i akademske institucije su razvile sofisticirane ekonomske i matematičko-statističke modele na osnovu kojih je moguće proceniti, kvantifcirati i donekle predvideti izloženost kreditnom riziku. Značaj ovih modela za upravljanje rizicima se ogleda u mogućnosti merenja performansi određenih investicija na osnovu njihove izloženosti kreditnom riziku kao i njihovo međusobno upoređivanje; kreiranju istorijskih baza podataka o izmirivanjima obaveza određenih ekonomskih entiteta; procenama o budućim neuspesima u izmirivanju obaveza na osnovu istorijskih podataka; unapređivanje analize profitabilnosti investicije a samim tim i bolje alociranje finansijskih sredstava.

1.3. Hipoteze istraživanja

Kredit kao bankarski proizvod uslovljen je, kao i svaki proizvod, karakteristikama tržišta na kome se plasira. Posebno je u ekonomijama u razvoju primetan dinamičan razvoj kredita kao bankarskog proizvoda, stoga postavljamo generalnu hipotezu:

Kreditni rizik je rizik mogućnosti nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled neizvršavanja obaveza dužnika prema banci.

Generalnu hipotezu operacijalizujemo preko sledećih posebnih hipoteza:

- **Hipoteza 1:** ″ Adekvatna procena kreditnog rizika umanjuje opasnost od ostvarivanja gubitaka u bankarskom poslovanju″

- **Hipoteza 2:** ″ Poslovne banke razvijaju širok spektar kreditnih proizvoda u cilju obezbeđenja sopstvene konkurentnosti na tržištu na kome posluju″
- **Hipoteza 3:** ″ Iako se odluka o kreditiranju klijenata donosi na osnovu objektivne analize prikupljene dokumentacije, ista će zavisiti od poslovne politike banke ″
- **Hipoteza 4:** ″ Brojni rizici dovode u pitanje pojedinačne bankarske poslove, koji povećavaju neizvesnost ostvarivanja prihoda banke″

1.4. Metode istraživanja

Uzimajući u obzir specifičnosti proučavanog predmeta istraživanja korišćene su različite metode kako bi se zadovoljili osnovni metodološki zahtevi:objektivnost, pouzdanost, opštost i sistematičnost.

Metode koje će biti korišćene su: osnovne,opšte naučne metode i metode tehnike prikupljanja podataka[1]. Od osnovnih metoda koristićemo analitičke,sintetičke i statističke metode. Od opših naučnih metoda koristićemo hipotetičko deduktivni i uporedni metod. Metode i tehnike prikupljanja podataka koje ćemo koristiti su analiza sadržaja dokumenata.

Prilikom izrade rada analizirani su postojeći radovi koji se bave pitanjem bankarskih kredita i poslovanja, upravljanje kreditnim portfoliom i izloženosti banke kreditnom riziku. Korišćenje analitičkog metoda omogućava da se teorijska rešenja i postavke uporede sa praksom, u ovom slučaju, poslovanje NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje.

1.5. Cilj istraživanja

Predmet ovog istraživanja je da se prikaže poslovanje kreditnog sektora NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje u periodu od dve godine(01.01.2011-31.12.2012), uslovi kreditiranja koje banka daje klijentima, postupke koje je sprovodila u cilju prevencije kreditnog rizika i očuvanja kreditnog portfolija.

Naučni cilj istraživanja predstavlja naučnu deskripciju i analizu svih elemenata metoda koje se upotrebljavaju u procesu procene kreditnog rizika i upravljanje kreditnim portfoliom banke u zavisnosti od ekonomskih tendencija okruženja u kome banka posluje.

Društveni cilj pretstavlja poboljšanje ekonomskih parametara Banke putem smanjenja potencijalnih gubitaka ili potpuno sprečavanje da se oni ponove.

[1] Prof. Miljević M. ″Metodologija naučnog rada ″ Pale 2007godina

1.1. Struktura rada

Ovaj rad čine sledeće tematske celine:

Uvodni deo daje opis predmeta istraživanja i značaja istraživanja, postavljene su glavna i pojedinačne hipoteze,opisane su metode korišćene u izradu ovog rada,kao i ciljevi istraživanja, a na kraju prvog poglavlja i struktura rada.

U drugom delu opisane su funkcije, aktivnosti i vrste banaka. Isto tako je opisana i marketinška strategija bankarstva.

U trećem delu prikazan je kredit kao bankarski proizvod, njegove funkcije, struktura i vrste kredita. Takođe opisane su procedure i uslovi odobravanja kredita. Detaljno su objašnjene zaštitne klauzule, pokriće i kamatne stope. Isto tako je objašnjen proces monitoringa kredita.

U četvrtom delu prikazano je upravljanje sa kreditnim rizikom u bankarskom poslovanju. Data je struktura kreditnog rizika,donošenja kreditnih odluka, kao i kakve strategije za zaštitu od izloženosti kreditnom riziku koriste banke. Takođe je opisana analiza stepena rižičnosti kredita.

Peti deo se bavi kreditnim rizikom u banarskom sistemu R.Makedonije, kao i kvalitetom kreditnog portfolia bankarskog sistema.

U šestom delu opisana je analiza kreditne sposobnosti tražioca kredita.

U sedmi deo data je anketa o kreditnoj sposobnosti velikih banaka R.Makedoniji.

U osmom delu prikazano je poslovanje NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje, poslovanje sa stanovništvu, kao i poslovanje sa pravnim licima i države.

Deveti deo se bavi kreditnim proizvodima namenjene stanovništvu kroz analizu palete proizvoda koju u svojoj ponudi ima NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje.

Deseti deo se bavi kreditnim proizvodime namenjenim pravnim licima kroz analizu palete proizvoda koju u svojoj ponudi ima NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje.

U jedanaesto poglavlje prikazano je upravljanje sa kreditnim rizikom i kvalitetom kreditnog portfolija u NLB Tutunskoj Banci A.D.Skoplje. Dat je opis merenje kreditnog rizika, kakve politike kontrole limita i smanjenje rizika ima Banka. Navedeni su i dužnički instrumenti, blagajnički zapisi i ostali zapisi, kao i koncentracije rizika finansijskih sredstava sa iznošenošću kreditnom riziku.

Na kraju dat je zaključak da kreditni rizik je rizik mogućnosti nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usled neizvršavanja obaveza dužnika prema banci.

2. BANKA I BANKARSKI MEHANIZAM

Banka je novčano preduzeće i kreditna ustanova čija je osnovna aktivnost depozitni posao, uzimanje i davanje kredita, posredovanje u oblasti kredita i obavljanje drugih novčanih poslova za račun svojih klijenata.

Osnov za postojanje banaka kao najznačajnijih **institucija finansijskog i bankarskog sistema jesu finansijski suficiti i finansijski deficiti,** kako na nivo pojedinih privrednih sektora, tako i na nivou tržišnih transaktora. Moglo bi se reći da su finansijski suficiti i deficiti tehnička osnova finansija i bankarstva, što je osnov za pokretanje finansijskih posrednika da obezbede ekonomski racionalnu i optimalnu cirkulaciju finansijskih resursa između finansijski suficitnih i finansijski deficitnih sektora i transaktora. Shodno tome, bankarski sistem je sistemski definisan skup bankarskih institucija , finansijskih instrumenata i finansijskih tokova koji se koriste u finansijskom posredovanju između finansijski suficitnih i deficitnih sektora i transaktora.

Mada je finansijsko posredovanje značajna karakteristika banaka, ne bi se mogla prihvatiti kvalifikacija da su banke mehanički finansijski posrednici. Pri finansijskom posredovanju banke menjaju kvalitet sredstava u smislu da mogu odobravati kredite na ynatno duže rokove nego što je ročnost njihovih sredstava. Suština je da su banke, naročito komercijalne i depozitne banke, dualne finansijske institucije, jer obavljaju dve vrste funcija: **Monetarnu** i **Nemonetarnu funkciju.** Obavljajući monetarnu ili novčanu funkciju banke emituju žiralni novac i posreduju u plaćanjima tim novcem, zapravo učestvuju u sekundarnoj emisiji novca. Druga funkcija banaka je već pomenuta posrednička funkcija u transferu finansijskih viškova (štednja). U okviru prve funkcije, koja je specifična za banke u odnosu na druge finansijske institucije, banke pružaju transakcione i računovodstvene usluge, dok se u okviru druge funcije banke javljaju kao portfolio menadžeri. Pri tome, banke ne mogu obavljati monetarnu bez nemonetarne funkcije, osim u slučaju potpuno centralizovanog monetarnog sistema, dok drugu funkciju mogu obavljati i bez prve i po tome su banke slične drugim finansijskim institucijama. Međutim, i u okviru monetarne i nemonetarne funkcije banke daju svojim komitentima privlačne finansijske oblike u vidu potraživanja i dugovanja, što se evidentira na obe strane bilansa banke. Pri tome, jednoj grupaciji komitenata banke daju potraživanja prema sebi, dok drugoj grupaciji omogućavaju da se zadužuju kod njih u različitim oblicima.

Ono što razlikuje banke od drugih finansijskih institucija to je da njihova sredstva imaju pretežno fiksnu nominalnu vrednost, što je slučaj i sa njihovim ulaganjima, dok kod nebankarskih finansijskih institucija vrednost uloga komitenta se menja u skladu sa menjanjem vrednosti njihovih ulaganja. Radi se o tome da kod nebankarskih finansijskih institucija, na primer kod uzajamnih ili kooperativnih zajedničkih investicionih fondova (mutual collective investment funds), pasivu čine akcije komitenata a ne klasični ulozi, što znači da se radi o ″equity″ (vlastitim sredstvima),dok aktivu čine investicije u hartije od

vrednosti, pretežno u akcije različitih preduzeća. S obzirom da su ulaganja (plasmani) podložna tržišnim promenama vrednosti, to ima uticaja na promenu sredstava u pasivi.

Iz navedene karakteristike banaka da se odlikuju nomilano fiksiranim sredstvima i plasmanima, proizilazi izuzetna osetljivost banaka u slučaju promene obima sredstava i plasmana (zbog povremenog otpisa nenaplativih potraživanja). Varijabilnost obima sredstava banke u slučaju kontinuiranog povećavanja je imanentna privredi sa rastućim stopama, što se smatra optimalnom pozicijom banaka. U tom slučaju banka ne mora ograničavati plasmane. U slučaju da sredstva imaju negativne stope rasta banke će morati da smanjuju svoje plasmane, srazmerno smanjenju sredstava.

Banka se prilagođava smanjenju sredstava na nekoliko načina[2]. Prvo, banka se najpre, mada ne u značajnijem obimu, prilagođava na osnovu prethodno formiranih rezervi likvidnosti. S obzirom da se radi o malim sredstvima (da se ne bi ugrozila profitabilnost banke) , likvidnosne rezerve relativno malo penziranju smanjenje sredstava banke. Drugi način prilagođavanja banke varijabilnosti svojih sredstava postiže se ulaganjem u vrednosne papire koji se lako akceptiraju od strane tržišta. Radi se o državnim obveznicama i komercijalnim papirima performansnih preduzeća koji se lako plasiraju na svim finansijskim tržištima jedne zemlje. U slučaju potrebe za prodajom takvih papira, da bi se banka prilagodila smanjenju svojih sredstava, tržišni kurs neće biti mnogo manji od nominalne vrednosti tih papira prikazanih u aktivi, što znači da neće doći do smanjenja kapitalne vrednosti njene aktive. Treći način odbrane od varijabilnosti sredstava banke postiže adekvatnim struktuiranjem kredita u pogledu roka dospeća. Ukoliko dominiraju kratkoročni krediti, banka ima veće prilive sredstava po osnovu naplate kredita, time i veću dnevnu likvidnost i prilagodljivost smanjenju sredstava. Naime, uložena sredstva po osnovu kratkoročnih kredita se ne bi revolvirala, već bi se koristila za izmirenje obaveza prema komitentima.

U prilagođavanju banke smanjenju svojih sredstava od pomoći mogu biti druge banke, koje svojim kreditima ili otkupom prenosivih hartija od vrednosti transferišu nedostajuća sredstva. U toj ulozi se u krajnjoj instanci javlja i centralna banka kao ″zajmodavac u krajnjoj nuždi″. Osnova za intervenciju centralne banke nalazi se u karakteristici bankarskih plasmana gde dominiraju krediti, koji nisu tržišno prenosivi, jer im je cenu teško utvrditi pri eventualnoj prodaji, zbog čega centralna banka treba da izvrši reciklažu, bar delimičnu, sredstava koja su se odlila u vidu kredita iz banke. Time centralna banka pospešuje aktivnost solventnih banaka koje imaju kratkoročne probleme likvidnosti, prouzrokovane odlivom sredstava (putem odobrenih kredita). Prema tome, ukoliko banka nije u mogućnosti da u kratkom roku dođe do dodatnih sredstava ili prenese svoja ulaganja na druge i time osigura svoju likvidnost, pristiže joj u pomoć centralna banka u vidu kredita za likvidnost.

[2] Dr. Ivan Ribnikar: Finansiranje privrede i države i teritorijalna zatvorenost privrede i banaka, Ekonomist, br. 2/88, str. 173

2.1. Osnovne aktivnosti i funkcije bankarstva

Banke su specijalizovane finansijske institucije, čija je osnovna funkcija da osiguraju adekvatno funkcionisanje privrede obezbeđujući potrebne svote novca.

Vitalne funkcije savremenih bankarskih institucija su sledeće[3]:

- Funkcija štednje (sakupljanje depozita i novčanih sredstava)
- Funkcija kreditiranja (kreiranje novca i odobravanje kredita)
- Funkcija investiranja i planiranja
- Funkcija prometa novca
- Funkcija upravljanja gotovinom
- Investiciono bankarstvo ili funkcija trgovine sa hartijama od vrednost
- Brokerska funkcija
- Funkcija osiguranja
- Funkcija poverioca

Realizirajući bankarske aktivnosti,savremene banke se javljaju u sledečim ulogama:

- Posrednička uloga - konverzija štednje domaćinstava u kredite za poslovne entitete, kako bi se omogućilo investiranje novca u nove nekretnine, opreme i druge investicione alternative
- Platežna uloga – realiziranje plaćanja svojim klijentima za robu i usluge
- Uloga garanta – garantiranje za svoje komintente u domenu otplaćivanja kredita (izdavanja akreditiva)
- Uloga agencije – rad u korist svojih komintenata u kontekstu zaštite njihove imovine, emisija i otkup hartija od vrednost svojih klijenata (obično preko oddeljenja banke za upravljanje sa imovinom klijenata)
- Politička uloga – banka se javlja u ulozi kreditora vladine politike za potsticanje i reguliranje ekonomskog rasta i praćenje socijalnih ciljeva

Banke pretstavljaju depozitne institucije i poznate su kao finansijsko monetarne institucije.

Monetarne i finansijske institucije imaju ključnu ulogu u nacionalnoj ekonomiji, budući da njihove obaveze po osnovu depozita čine veliki deo novčanih ponuda ekonomije, radi čega su banke veoma značajne za vladu i centralne banke u kontekstu realizacije monetarne politike.

[3] Đukić Đ., Bjelica V., Ristić Ž., „Bankarstvo“, Beograd, 2006 godina

2.2. Vrste banaka

Zavisno od poslovne aktivnosti i sadržine konkretnih poslova kojima se neka banka pretežno bavi, moguće je banke razvrstati na više vrsta, ali su sledeći tipovi bankarskih i drugih finansijskih institucija najčešće u okviru bankarskog poslovanja[4]:

- Centralna ili emisiona banka
- Depozitne (komercijalne) banke
- Univerzalne banke (banke opšteg tipa)
- Specijalizovane ili granske banke
- Poslovne banke
- Štedno-kreditne organizacije zadruge i štedno-kreditne službe
- Ostale bankarske i finansijske institucije (fondova, ustanove osiguranja)
- Međunarodne i regionalne banke i međunarodne finansijske organizacije

Centralna ili emisiona banka prema svom poslovnom obeležju jeste jedinstvena emisiona banka, ili banka banaka. Njena uloga, funkcija i odgovornost u oblasti kreditno-monetarne,emisione i devizne politike i regulisanja novčane mase u opticaju, proizlaze iz prava i ovlašćenja koje država zakonom prenosi na nju kao monetarnu instituciju te države. Osnovno pravo ove centralne monetarne institucije jeste da određuje ukupnost odnosa u kreditno-monetarnoj sferi države. Stoga, ovakva institucija ima obeležje nacionalne banke, pa se, po pravilu, pripadnost određenoj državi ističe u njenom nazivu.

Depozitne (komercijalne) banke su najrasprostranjeniji oblik bankarskog organizovanja, sa primarnim poslom da pribavljaju sredstva iz depozita i uloga na štednju, i da ih usmeravaju za određene komercijalne aranžmane (kredite) privrednih subjekata. Stoga se ove bankarske institucije i nazivaju komercijalnim bankama.

Univerzalne banke (banke opšteg tipa) bave se svim poslovima iz oblasti bankarskog poslovanja u obima i širini samom veličinom banke i njenim potencijalom. I kod od ovih banaka depozitni posao predstavlja primarni bankarski posao za koji se vezuju i svi drugi bankarski poslovi u određenoj veličini.

Specijalizovane ili granske banke bave se samo pojedinim vrstama bankarskih poslova sa svim obeležjima poslovne specijalizacije. U ovoj grupi banaka posebno se razlikuju banke koje se bave: investicionim poslovima, izvoznim poslovima, uvoznim poslovima, deviznim poslovima, poslovima hartija od vrednosti i drugim specijalizovanim bankarskim poslovima.

Poslovne banke se, po pravilo, razvijaju u zemljama tržišne ekonomije i najčešće se bave kreditiranjem razvoja na osnovu depozita sa drugim rokom.

Štedno-kreditne organizacije po svojoj osnovnoj društvenoj ulozi pripadaju krugu bankarskih i finansijskih institucija, iako ne ispunjavaju primarni uslov bankarske aktivnosti

[4] Hadžić M. Bankarstvo, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Univerzitet Singidunum, Beograd 2007 godina

kreiranja novčanih sredstava. U zavisnosti od postavljenih ciljeva i struktura poslova koje će obavljati štedno-kreditna organizacija, kao oblici organizovanja se pojavljuju:

- Poštanska štedionica
- Štedionica
- Štedno-kreditna organizacija
- Štedno-kreditna zadruga

Ostale bankarske i finansijske institucije su usko specijalizovane institucije, čija je zajednička karakteristika da raspolažu, koriste i usmeravaju znatna finansijska sredstva sa kojima se pojavljuju na finansijskom tržištu. Ove institucije, iako nemaju odlučujući funkciju u finansijskom mehanizmu jedne države, ipak dopunjuju celinu finansijske infrastrukture, koja je kao raznovrsna upravo i neophodna privredi i stanovništvu. Među ovim institucijama, kao najpoznatije mogu se navesti:

- Novčane i robne berze
- Stambene i druge zadruge koje se bave i kreditiranjem
- Fondovi penzijskog i socijalnog osiguranja, kao i specijalizovani drugi javni i društveni fondovi
- Ustanove koje se bave osiguranjem i reosiguranjem imovine i lica
- Poslovi korporacije za plasiranje novca i kapitala
- Ustanove koje se bave poslovima lizinga i kliringa
- Ustanove koje se bave forftling i faktoring poslovima
- Ostale pomoćne finansijske organizacije (menjačniće, agencije,komisionari, posredničke ustanove i sl.)

2.3. Planiranje proizvoda: priroda i sadržaj marketing plana

Da bi ispunili svoje odgovornosti i planove,marketing menadžeri slede marketing proces.Radeći u okviru planova postavljenih sa viših nivoa,menadžeri proizvoda postavljaju marketing plan za pojedine proizvode,linije,brendove,kanale ili grupe kupava.Na svakom nivou proizvoda mora se razviti marketing plan za ostvarenje ciljeva.Marketing plan je pisani document u kome se sumira šta su marketari naučili o tržištu i ukazuje na to kako firma planira da ispuni svoje marketing ciljeve.Ovaj plan sadrži taktičke smernice za marketing programe i finansijske alokacije tokom planiranog perioda.To je jedan od najznačajnijih outputa marketing procesa. [5]

Marketing planovi postaju vise orijentisani na kupce i konkurenciju,bolje sastavljeni i realniji su nego u prošlosti.U planovima se izvlači više inputa iz svih funkcija i timski su razvijeni.Rukovodioci marketinga sebe na prvom mestu vide kao profesionalne menadžeri,a tek onda kao specijaliste.Planiranje postaje kontinuirani process kojim se reaguje na uslove tržišta koji se brzo menaju.

[5] Kotler Ph. „Marketing menadžment“ 60-61str. 12 izdanje

Sadržaj marketing plana:

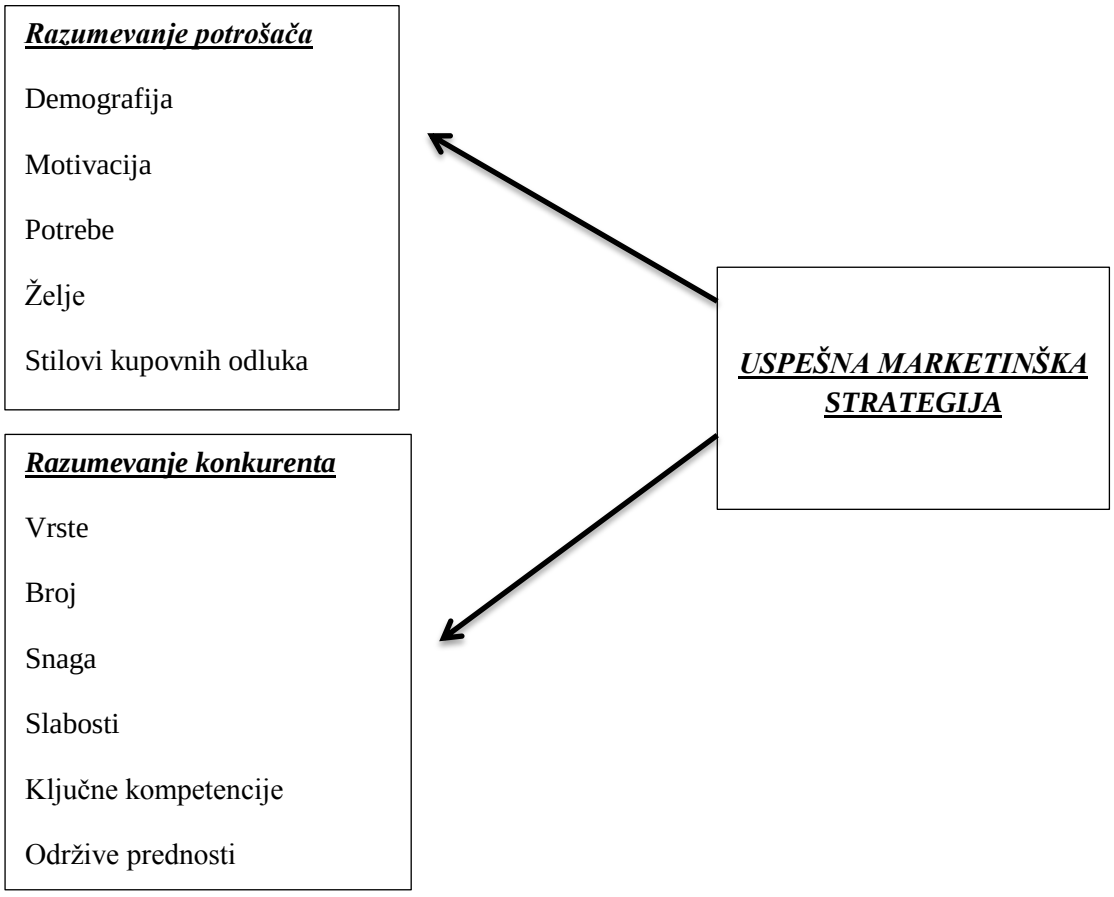
- **Rezime za rukovodioce i sadržaj.**Marketing plan treba da počne kratkim rezimeom glavnih ciljeva i preporuka.Rezime za rukovodioce treba da omogući da razumeju glavne smernice plana.Iza rezimea namenjenog rukovodiocima sledi sadržaj u kome je iznet ostatak plana i svi pomoćni racionalni i operaticni detalji.
- **Situaciona analiza.**Ovde se izneti relevantni podaci o prodaji,troškovima,tržištu, konkurenciji i različitim faktorima u makrookruženju.Kako se definiše tržište,koliko i kojom brzinom raste?Koji relevantni trendovi utiču na tržište?Šta je ponuda proizvoda i sa kojim kritičnim problemima se suočava kompanija?Sve ove informacije mogu se koristiti za obavljanje SWOT analiza(snaga,slabosti,šansi,opasnosti).
- **Marketing strategija.**Ovde menadžer proizvoda definiše misiju kao i marketing i finansijske ciljevi.Takođe definišu grupe kupaca i potrebe koje treba da zadovolji tržišna ponuda.Menadžer tada vrši konkurentsko pozicioniranje linija proizvoda,koja će popuniti "plan igre" za ispunjenje planskih ciljeva.Sve to se obavlja inputima iz drugih oblasti organizacije,poput nabavke,proizvodnje,prodaje,finansija i ljudskih resursa da bi se uverili da kompanija može da pruži odgovarajuću podršku efikasnoj implementaciji.Marketing strategija mora bidi određena u pogledu koje će strategije Brenda i strategije kupaca biti primenjene.
- **Finansijske projekcije.**Finansijske projekcije uključuju predviđanje prodaje, predviđanje troškova i analizu prelomne tačke.Na strain prihoda,projekcije pokazuju predviđen obim prodaje po mesecima i kategoriji proizvoda.Na strain troškova, projekcije pokazuje očekivane troškove marketinga razložene na podkategorije. Analiza prelomne tačke rentabiliteta pokazuje koliko jedinica se mora mesečno prodati da bi se nadoknadili mesečni fiksni troškovi i prosečni varijabilni troškovi po jedinici.
- **Kontrola implementacije.**U poslednjem delu marketing plana dat je kratak pregled uputstava za monitoring i prilagođavanje implementacije plana.Po pravilu,ciljevi i bućet navode se za svaki mesec ili tromesećje,tako da menadžment može imati uvid u rezultate svakog perioda i da po potrebe preduzme neophodne korektivne akcije.Mora se preduzeti niz internih i eksternih mera radi procene napretka i da bi se predložile moguće izmene.U nekim organizacijama uvode se planovi za nepredviđene slučajeve koji sadrže korake koje bi rukovodstvo preduzelo kao odgovor na određena događanja u okruženju,poput rata cena ili štrajkova.

Kod formiranja svoje marketinške strategije banka ima u vidu tri osnovne strateške opcije:[6]

1. ***Strategija masovnog tržišta*** polazi od pretpostavke da većina potrošača banke ima slične potrebe i želje. Ako je to tako, onda se banka orijentiše na niže cene svojih proizvoda i usluga, uz formiranje zadovoljavajuće stope dobiti, kako bi privukla što veći broj klijenata putem cenovne konkurentnosti.

[6] Ćirović M., „Bankarstvo" str. 36, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2007 godina

2. ***Strategija diferenciranih segmenta klijenata*** zasniva se na pretpostavci da banka ima nekoliko različitih segmenata klijenata. U tom slučaju banka se orijentiše na dizajniranje posebnih programa za svaki segment klijenata.
3. ***Strategija koncentrisane aktivnosti*** znači da se banka koncentriše na jedan segment finansijskog tržišta. U tom slučaju banka ima veće poznavanje potreba komitenata, bolju reputaciju za poslovanje na izabranom segmentu finansijskog tržišta banka želi da izabere, stvar je procene menadžmenta banke. Tako banka može da izabere najveći tržišni segment ili manji segment u kojem radi dominantnu poziciju ili segment za najbržim rastom.[7]

Bilo koju strategiju da banka izabere, savremene marketinške teorije ukazuju na potrebu strateškog pozicioniranja banke, što znači da svaka banka treba da ima prepoznatljiv poslovni profil. Kao što kompanije koje proizvode automobile formiraju svoj imidž kod potrošača,tako se i od banaka u kontekstu jake tržišne konkurencije sve više zahteva da formiraju svoj poslovni imidž koji se zasniva na vrsti i kvalitetu bankarskih proivoda/usluga. Ovaj poslovni imidž se pojačava promotivnim kampanjama preko sredstva javnog komuniciranja. Pri tome efektivna komunikacija nije jednostavno slanje informacija već postoji tek onda kada dovoljan broj klijenata razume ovu poruku i daje pozitivan odgovor na nju.[8] Jedna od najvećih nemačkih banaka Dresdner Bank, u čestim televizijskim porukama milionima potencijalnih

[7] Benton Gup, The Bank Direktors'Handbook 1996, s54-5
[8] Benton Gup, 1996 s. 65

klijenata, stalno ponavlja da je ona Beraterbank, tj. da pruža savete građanima u vezi sa izborom adekvatnih programa plasmana novca kojim oni raspolažu.

U programima strateškog menadžmenta ističu se dva momenta.

1. Banke koje žele visoke stope rasta, uz održavanje profitabilnosti, moraju stalno da nastoje da uvode nove usluge koje su interesantne za sadašnje i buduće klijente banke. To važi kako za klijente iz kategorije stanovništva tako i za klijente iz kategorije malih preduzeća i većih kompanija. Danas je uvođenje i usavršavanje elektronskog poslovanja banke najvažniji faktor privlačenja sadašnjih i budućih klijenata banke. Tehnološke inovativne banke imaju značajne prednosti u odnosu na banke koje zauzimaju rezervisan stav u pogledu uvođenja novih tehnoloških programa u svoje poslovanje. Međutim, nije digitalna tehnologija jedino što privlači komitente u banku. U uslovima jake konkurencije napredne banke kreiraju nove bankarske proizvode i usluge za koje su zainteresovani građani i kompanije[9].
2. U programima strateškog marketinga je takođe bitno da se stalno poboljšavaju kanali distribucije bankarskih proizvoda i usluga. Pošto za nove bankarske proizvode ne postoji patentno zaštitno pravo, to je moguće brzo kopiranje tih inovacija. Međutim, ono što se ne može kopirati je sposobnost da se formira i stalno usavršava distribuciona mreža preko koje se postojeći i novi proizvodi nude i prodaju zainteresovanim potrošačima. Kako, naročito u razvijenim zemljama, postoji višak kapaciteta banaka i finansijskih institucija uopšte, to se težište marketinških programa premešta sa kreiranja novih proizvoda na njihovu komercijalnu distribuciju. U teoriji se ukazuje da se- kako u nefinansijskim kompanijama tako i u finansijskim institucijama- težište strateške poslovne aktivnosti sve više premešta sa proizvodnje na prodaju, jer se veće teškoće javljaju u sferi prodaje nego u sferi proizvodnje[10].

[9] Henny Sender, „The Citibank Model“, Far Eastern Economic Review, 30 septembar 1999
[10] Ćirović M., „Bankarstvo“ str. 38, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2007 godina

3. KREDIT KAO BANKARSKI PROIZVOD

Postanak i razvoj kredita organski je vezan za razvoj i nastanak novca i novčanih funkcija.

Funkcija novca kao sredstva plaćanja je osnova na kojoj izrasta kreditni novac, dakle novac savremene razvijene robne privrede,

″Kreditni novac proističe neposredno iz funkcije koju novac ima kao platežno sredstvo na taj način što obveznice za prodatu robu opet protiču radi prenošenja potraživanja na druge″.

Kredit pretstavlja realnu ekonomsko-pravnu kategoriju pod kojom se podrazumeva određeni dužničko-poverilački odnos u kojem poverilac ustupa dužniku pravo raspolaganja određenom količinom novca, ili nekim drugim pravom, na izvesno vreme i pod izmesnim uslovima (rok, kamata, pokriće). ″Kredit je privremena usluga koju poverilac čini dužniku time što mu ustupa na raspolaganje izvesnu kupovnu snagu (novac) ili neki predmet [11]″. Kreditom se privremeno razdvaja pravo vlasništva od prava raspolaganja. Pored toga, kredit karakteriše i načelo povratnosti, to znači obavezu dužnika da u određenom ugovornom roku novac vrati poveriocu. Time se kredit i razlikuje od svih oblika poklona, dotacija, subvencija. Element poverenja u kreditnim odnosima ostaje i danas bitan elemenat u zasnivanju kreditnih odnosa uopšte. Poverenje se odnosi na pravnu sigurnost vraćanja pozajmljenog novca. Istorija pokazuje da se kredit izuzetno razvijao u stabilnim uslovima, a gotovo u potpunosti iščezavao u nestabilnim. Kredit nije proizvod kapitalističkog sistema, on je postojao i u pretkapitalističkim formacijama. Marks, je naglašavao da se u antičko vreme klasna borba pre sve kao borba između dužnika i poverilaca.

Međutim, tek razvojem kapitalizma kredit se izvanredno razvio i u mnogome omogućio nagli uspon kapitalizma. Prema mnogim savremenim autorima današnja privreda u svetu bi se mogla nazvati *kreditna privreda.* Jer, kredit danas dobija svoj veliki društveni značaj. ″On se u samom početku uvlači krišom kao skroman pomagač akumulacije, ali pomoću nevidljivih konaca privlači u ruke individualnih ili udruženih kapitalista novčana sredstva, razasuta po površini društva, u većim ili manjim masama, i tako ubrzo postaje novim i strahovitim oružjem u konkretnoj borbi, te se, na kraju pretvara u ogroman društveni mehanizam za centralizaciju kapitala. Kredit se posebno razvio i dobio ogroman značaj upravo u kapitalizmu. Dakle, on je ranije postojao, samo se znatno razlikovao od savremenog kredita. Kredit pretkapitalističkim formacijama obično je bio robni, naturalni kredit. Davao se i vračao u naturi. Time je imao sve karakteristike konzumnog kredita. Razvojem robno-novčanih odnosa, kredit počinje sve više odobravati u novcu. U feudalnom društvu se znatno razvio novčani kredit, ali je sada dobio sve karakteristike zelenaškog kredita. Zelenaški kapital je vodio daljoj koncentraciji novčanog kapitala, mada je i dalje ostano samostalni

[11] Dr. Vučković M. „Bankarstvo“, naučna knjiga Beograd 1967 srt. 38

oblik kapitala. Kamata dostiže visinu 100% i više od iznosa kredita. Radi se uglavnom, o konzumnom kreditu individualnog karaktera, dok se u kapitalizmu radi, najvećim delom, o proizvodnom kreditu. To je navelo Schumpetera da konstatuje:Kredit je stvarno stvorena kupovna snaga s ciljem da se proizvodno upotrebi, dakle on nije prosto ustupanje postojeće kupovne snage preduzetnicima ″. Kredit je prema tome, već ovde elemenat reprodukcije kapitala.

Zelenaški kapital doprinosi širenju novih kapitalističkih odnosa. U kapitalizmu zelenaše potiskuju bankari, te centralizovani bankarski kredit zamenjuje postepeno zelenaški, jer je ovaj visokom kamatom ograničavao razvoj industrije. Bankarski kredit u raznim društvenim uslovima služi, pre svega, razvoju industrije, proizvodnje, dok njegova potrošna uloga dobija sekundarni karakter. Bankarski kredit nema više individualni karakter kao nekada, jer banke koncetrišu ogromna finansijska sredstva iz svih društveno-ekonomskih slojeva, stvarajući koncentrisanu društvenuu snagu- novčani kapital. Tek bankarski kredit, zasnovan na privatnoj kapitalističkoj svojini i profitu, indirektno poprima društveni karakter. Prema tome, posebna karakteristika savremenog kredita je njegov društveni karakter. On postaje u osnovi osamostaljeni deo industrijskog kapitala u njegovim neophodnim fazama u sferi reprodukcije i metamorfozama robnog u novčani kapital, i obrnuto.

Iz kružnog kretanja kapitala se oslobađa deo novčane mase, a ova, posredstvom banaka, pretvara u zajmovni kapital (posredstvom bankarskog sistema)[12].

U bankama se najpre koncentriše sav neutrošeni društveni kapital, novac, dakle, mobilišu se sva raspoloživa slobodna novčana sredstva celog društva, a zatim, preko mehanizma bankarskog kredita, ponovo ″ubrizgavaju″ u privredne kanale. Upravo u tome leži ogromna snaga i društvena moć savremenog bankarskog kredita. Banke nisu samo obični ″prerađivači″ neutrošenog novca, dohotka- već institucije koje su sposobne da samostalno stvaraju kreditni novac, daleko iznad stvarnih ušteda društva, odnosno koncetrisanih novčanih sredstava neutrošenog dohotka. Banka kreditom, odnosno kreditnim mehanizmom, stvara i poništava novac, depozite.

″Kreditni sistem ne zadovoljava se da kapitalističku privredu, kad je njom ovladao, drži u normalnim granicama razvoja, nego uvek teži da je istera iz njenih normalnih granica, pri čemu dolazi do ekspanzije kredita, stvaranjem veštačke kupovne snage. U tom slučaju osnovica bankarskog kredita nije samo postojeći nego i potencijalni kapital″.

To znači da kredit dobija novu snagu proisteklu od depozita izvan stvarnih depozita u bankarskom sistemu, koji potiču iz raspodele i preraspodele nacionalnog dohotka. Većina ovih stvorenih depozita potiče iz procesa multiplikacije kredita i depozita u okvira bankarskog sistema.

Zahvaljujući kreativnoj ulozi bankarskog sistema, kapitalistički kredit raste brže od stvarne akumulacije i stoga može biti uzrok, s jedne strane, naglog bujanja, a s druge strane, opadanja razvoja privrede, zastoja i kriza.

[12] Komazec S., Krstić B., Živković A., Ristić Ž., „Bankarski Menadžment“ str. 569-571 Beograd, 1998 godina

3.1. Funkcije i karakteristike kredita

Kredit pretstavlja imovinsko-pravni odnos između dva lica, odnosno između poverioca i dužnuka, gde je poverilac ono lice koje daje svoju imovinu (novac) drugom licu (dužniku) na određeno vreme i pod određenim uslovima.

Kredit postaje jedan od značajnijih regulatora procesa reprodukcije, jer obezbeđuje likvidnost i kontinuitet proizvodnje, ubrzava i povećava proces proizvodnje i uspostavlja ravnotežu robnonovčanih odnosa na tržištu. Kredit kao ekonomska kategorija obavlja sledeće ekonomske funkcije:[13]

- **Mobilizatorska funkcija**- osnovna funkcija kredita je da plasmanom sredstava koja su prikupljena kao viškovi izvrši njihovu najefikasniju alokaciju
- **Obezbeđenje kontinuiteta reprodukcije**- kreditiranje omogućava likvidnost i kontinuitet proizvodnje, kao i povećanje proizvodnje i regulisanje ponude i traženje tržištu
- **Obezbeđuje likvidnost i stabilnost privređivanja**- kredit omogućava prevazilaženje sezonskog karaktera proizvodnje i raskoraka između plasmana i naplate
- **Reguliše ponudu i tražnju na tržištu**- kreditiranje klijenata koji trenutno ne raspolažu platežno sposobnom tražnjom utiće na stabilizovanje tržišta i smanjivanje zaliha, kao i stabilizaciju cena
- **Stimuliše međunarodno ekonomsku razmenu**- kredit je u stimulisanju izvoza značajno sredstvo konkurentnosti nacionalne privrede
- **Relativizuje postojeće regionalne mreže razvijenosti**- kredit omogućava prevazilaženje raskoraka između stepena razvijenosti pojedinih područja
- **Kontrolna funkcija**- kroz proces selekcije klijenata i zadovoljavanja uslova za odobravanje kredita, kao i permanentno praćenje tokom perioda otplate kredita omogućava kontrolu privrednih subjekata

3.2. Struktura kredita

Osim već analizirane ročne strukture kredita, u okviru kratkoročnih i dugoročnih plasmana, krediti se mogu analizirati i sa aspekta[14]:

1. ***Osigurani i neosigurani krediti.*** Osigurani krediti imaju pokriće u vidu specifičnih zaloga, različitih vrsta imovine debitora, kao što su: nepokretnosti, zalihe, kapaciteti, oprema, potraživanja, vrednosni papiri. Da bi neki deo aktive bio u funkciji zaloge, potrebno je da bude utrživ, da se lako i bez gubitaka prodaje na tržištu, čime se

[13] Dr.Ćirovič M. :Bankarstvo, Naučno društvo Srbije, Beograd 2007godina
[14] Dr. Jović S. „Bankarstvo“, op. cit. str. 288-292

minimizira rizik gubitka u slučaju da debitor nije u mogućnosti da ispuni kreditnu obavezu u predviđenom roku.
Shodno bazičnom konceptu, zaloga nije garancija da će debitor isplatiti svoju kreditnu obavezu, već predstavlja oblik neutralisanja rizika kreditne nesposobnosti ili ″moralnog hazarda″ debitora. Na osnovu primljene zaloge kreditor dobija mogućnost prioritetne naplate kreditnog potraživanja, u slučaju da debitor bankrotira. S obzirom da vrednost prodate zaloge na tržištu zavisi od mnogih faktora, pri ugovaranju se vodi računa da nominalna vrednost zaloge bude najmanje jednaka vrednosti ugovorenog kredita, a najčešće je iznad te vrednosti.

Korišćenje mehanizma zaloge kao osiguranja kredita olakšava kreditne odnose na nekoliko načina: do kredita mogu doći i oni debitori čija se kreditna sposobnost ocenjuje kao marginalna, s obzirom da već imaju visok stepen kreditne zaduženosti, nepovoljne ekonomske performanse i nezadovoljavajući nivo dohotka, a kao drugo moguće je produžavanje prosečnih rokova ugovaranja kreditnih odnosa, čime se omogućuje debitoru lakše i bolje usklađivanje stopa otplate dugova i stopa priliva dohotka.

Specifičan oblik osiguranja kredita ostvaruje se posredstvom specijalizovanih državnih institucija. Radi se o institucionalnom mehanizmu obezbeđenja kredita, naročito izvoznih, gde državne institucije ugovaraju sa bankama metode i instrumente osiguranja naplate kreditnoh potraživanja.

Odobravanje neosiguranih kredita banke praktikuju u slučaju velikih i kvalitetnih preduzeća, za koje se osnovano pretpostavlja da bi osiguranje i detaljna kreditna analiza značili nepotrebni administrativni detaljizam. Radi se o debitorima visokog stepena poslovne stabilnosti i tržišnog integriteta, izvanrednih finansijskih i kreditnih performansi, stabilnih stopa rasta dohotka i manifestovane finansijske discipline u servisiranju dugova. Moglo bi se reći da se radi o prvorazrednim debitorima, koji koriste kredite visoke vrednosti, gde se zbog malih troškova odobravanja kredita i procene kreditne sposobnosti, kao i zbog sigurnosti naplate, krediti odobravaju po povoljnijim kamatama i rokovima.

2. ***Metodi otplate kreditnih obaveza.*** Prema načinu otplate krediti mogu biti jednokratne (lump sum) i višekartni (instalment basis). Jednokratnim se smatraju kratkoročni krediti, pri čemu se ugovara otplata duga o roku dospeća, dok se kamatne obaveze mogu izmiriti u kraćim rokovima, ili sa dospećem glavnice duga. Kod kredita sa jednokratnom otplatom se smanjuje kreditni rizik, ali je teret otplate dugova za debitora znatno veći.
Pri sklapanju srednjeročnih i dugoročnih kreditnih aranžmana se ugovara klauzula o višekratnoj otlati, tako što se predviđa otplate osnovnog duga u više jednakih rata. Otplatne rate mogu biti mesečne, kvartalne, polugodišnje, godišnje. Shodno tome, može se govoriti o amortizacionom planu za otplatu kredita. Otplate rate se nazivaju anuitetnim obavezama, koje se sastoje iz srazmernog dela osnovnog duga i pripadajućeg iznosa kamate. Može se reći da klauzula o višekratnoj otplati omogućuje

ravnomerniji raspored tereta otplate duga, uz istovremeno adekvatnije povezivanje sa finansijskim tokovima debitora.

3. ***Namena kredita.*** Prema nameni krediti mogu biti privredni, potrošački, stambeni i ostali. Za navedene namene banke mogu odobravati kredite prema svakom pojedinačnom kreditnom zahtevu, ili mogu odobravati takozvane kreditne linije. Ovaj drugi pristup dobija na značaju, čime se pojednostavljuje procedura odobravanja novih kredita, uz istovremeno smanjenje troškova provere kreditne sposobnosti debitora. Zatim, debitorima se obezbeđuju stabilniji izvori finansiranja. Suština ovog pristupa pri odobravanju kredita je u tome što zainteresovani debitori mogu koristiti kreditne resurse banke kada su im potrebni, prema unapred utvrđenoj proporciji i prema unapred definisanim uslovima povlačenja sredstava.
4. ***Ostale vrste kredita.***Postoji mogućnost da se već analizirane vrste kredita tretiraju kao mešavina nekoliko standardnih vrsta. Shodno tome, krediti se mogu razvrstati prema tome da li se direktno transferišu na račune debitora na osnovu sklopljenog ugovora ili na bazi kupovine specijalnih hartija od vrednosti od komitenata ili na osnovu kupovinu komercijalnih papira od proizvođača ili trgovaca. Empirijski podaci pokazuju da dominira prvi oblik kreditnih transfera, dok su drugi, a naročito treći oblik, akcesornog značaja. Treći oblik kreditnog transfera faktički znači privremeno finansiranje robnog kreditiranja u privredi. S druge strane, vrednosni papiri do kojih banka dolazi na osnovu kreditnih transfera za banku predstavljaju sekundarne rezerve likvidnosti, s obzirom da se mogu prodati na tržištu.

3.3. Vrste kredita

Podela kredita je po sledećim karakteristikama[15]:

- **Prema obliku u kojem se daje kredit:**
  - Naturalni
  - Robno-novčani
  - Novčani

Naturalni kredit je najstariji oblik kreditiranja koji se davao i vraćao u stvarima-nekom realnom dobru (žitu,stoci..). To je praoblik kredita i danas je veoma redak.

Robno-novčani kredit je u stvari komercijalni kredit i daje se u robi, a vraća u novcu. Ovakav oblik se najčešće praktikuje između poslovnih subjekata.

Pod pojmom kredita danas se uglavnom podrazumeva **novčani kredit** koji se i daje i koristi u novcu.

- **Prema ekonomskoj nameni**
  - Proizvodni kredit

[15] Prof. Dr. Hadžić M. „Bankarstvo“ str. 271-277 Univerzitet Singidunum, Beograd 2010 godina

- Potrošački kredit
- Izvosni kredit
- Uvozni kredit
- Otkupni kredit
- Sanacioni kredit

Proizvodni krediti su vrlo značajni jer utiču na kontinuitet proizvodnje.

Potrošački krediti su usmereni u sferu potrošnje, njima se povećava potrošačka moć dužnika.

Izvozni,uvozni,otkupni i sanacioni krediti direktno utču na izvoz, uvoz, sanaciju privrednih subjekata i na otkup robe.

- **Prema upotrebi**
  - Kredite za obrtna sredstva
  - Kredite za osnovna sredstva

Krediti za obrtna sredstva predstavljaju dodatna sredstva za potrebe nabavke koja je u funkciji proizvodnje. To su kratkoročni krediti koji imaju veliku primenu za finansiranje redovnog procesa proizvodnje. U tom procesu novac se iz kredita pretvara u sirovine, poluproizvode, proizvode, a njihovom prodajom ponovo u nova, da bi se nastavilo kružno kretanje na relaciji novac-roba-novac .Osnovna karakteristika obrtnog kredita je što se u kratkom roku može pretvoriti u novac i vratiti.

Krediti za osnovna sredstva predstavljaju dugoročne kredite i u funkciji su nabavke ili izgradnje osnovnih sredstava radi povecanja proizvodnje. Oni duže zadržavaju svoj primarni oblik. Ne mogu se otplatiti brzo, pa sa odobravaju na duže rokove, jer sredstva za ove kredite potiču iz ostvarene akumulacije i otplaćuju se iz tih sredstava.

- **Prema roku odobravanja**[16]
  - Kratkoročne krediti
  - Srednjeročni krediti
  - Dugoročni krediti

Kratkoročni krediti su oni krediti čiji rok otplate ne prelaze jednu godinu i oni se ponavljaju ako su u funkciji proizvodnje.

Srednjeročni krediti se odobravaju na rok do pet godina i služe za nabavku opreme,kao i za određenu proizvodnju.

Dugoročni krediti imaju karakter investicionih ulaganja i odobravaju se na period od pet do dvadeset godina. Kod ovih kredita mora postojati poseban postupak odobravanja i obezbeđenja, a služe za nabavku investicione opreme, izgradnju fabrike itd.

- **Prema poveriocu**
  - Bankarski krediti

[16] Ćirović M. „Bankarstvo“ Europaen Center for Peace and Developement, Beograd 2006 godina str. 101

- ❖ Javni krediti
- ❖ Domaći krediti
- ❖ Inostrani krediti
- ❖ Zadružni krediti

Bankarske kredite odobravaju banke i to su pretežno kratkoročni krediti za finansiranje obrtnih sredstava.

Javne kredite odobravaju javne institucije iz budžetskih sredstava sa ciljem da se pomogne određena privredna aktivnost.

Domaće kredite odobravaju kreditori koji imaju domicil u istoj zemlji gde i dužnik.

Inostrane kredite odobravaju poverioci čiji je domicil u jednoj zemlji, a dužnik u drugoj zemlji.

Zadružne kredite odobravaju određene zadruge, radi finansijske pomoći svojim članovima i oni su povoljniji od bankarskih kredita.

- ➢ **Prema dužniku**
  - ❖ Industrijski krediti
  - ❖ Trgovinski krediti
  - ❖ Državni krediti
  - ❖ Komunalni krediti
  - ❖ Zanatski krediti
  - ❖ Zemljoradnički krediti

Ova podela kredita je u zavisnosti od toga gde pripada krajnji korisnik kredita. Ovi krediti služe kao dopunski izvor sredstava u navedenim granama i svaki od tih kredita ima svoje spečificnosti pri odobravanju, korišćenju i vraćanju.

- ➢ **Prema načinu obezbeđenja**
  - ❖ Lične (personalne) krediti
  - ❖ Pokriveni (realne) krediti

Kod **ličnog kredita** kreditor se oslanja na poverenje dužnika. To poverenje se obezbeđuje menicom kao sredstvom obezbeđenja plaćanja. Ova vrsta kredita naziva se još i blanko-kredit, a u trgovini otvoreni kredit. Tipični lični kredit je menični kredit.

Pokriveni ili realni kredit je onaj kredit za čiju se podlogu ili pokriće uzimaju u zalogu realne vrednosti iz kojih se poverilac može naplatiti ako dužnik ne ispuni svoje obaveze. Hipotekarni, založni, garantni i drugi krediti spadaju u grupu realnih kredita, za razliku od meničnog koji je, kako je već napomenuto, tipični lični kredit.

- ➢ **Prema uslovima otplate**
  - ❖ Celi (jednokratne) krediti
  - ❖ Obročni krediti
  - ❖ Amortizacioni krediti

Jednokratni krediti se vraćaju u celini u ugovorenom roku.

Obročni krediti se likvidiraju u ugovorenim otplatnim sumama kao na primer polovina kredita po isteku godine gana, a druga polovina u dve rate polugodišnje i slično.

Amortizacioni kredit je anuitetski kredit, jer se njegova otplata vrši ravnomerno, na primer godišnje. Dužnik ovog kredita ima obavezu da u obliku anuiteta rednovno otplaćuje glavnicu kredita i odgovarajuću kamatu. Otplata se vrši po utvrđenom planu za unapred ugovoreni rok korišćenja i otplate kredita u jednakim anuitetima u kojima opada ukamaćenje, a raste otplata. Kod ovoh kredita se može javiti tzv. Redovna i interkalarna kamanta. Rednovna kamata se plaća od roka početka korišćenja kredita i obračunava se na iznos iskorišćenog kredita. Interkalarna kamata obračunava se od početka korišćenja kredita pa sve do roka početka vraćanja kredita.

- **Prema plačanju kamate**
  - Kamatni krediti
  - Nekamatni krediti

Kamatni krediti sa sobom nose iznos ugovorene kamate, po čemu se tako i nazivaju.

Beskamatni krediti ne nose kamatu,nego umesto kamate simbolicnu proviziju. Pored toga, moguci su krediti i sa tzv. Povlascenim kamatama koji se obicno odobravaju prioritetnim delatnostima, na primer kod izvoza itd.

- **Prema obliku u kome su dati**
  - Eskontni (menični) krediti
  - Lombardni (založni) krediti
  - Hipotekarni krediti
  - Kredite po tekućem računu
  - Isplatni krediti
  - Garantni krediti

Isplatni krediti su oni krediti koji su dati uz uslov da se mogu realizovati u novcu.

Garantni krediti se ne daju u obliku novca, već u obliku jemstva tj. akcepta, avala, rambursa, žiritanja, garancija, garantni pisama i drugo.

- **Podela za statističke potrebe**
  - Odobreni krediti
  - Iskorišćeni krediti
  - Planirani krediti
  - Neplanirani krediti

Odobreni kredit je kreditni okvir tj.unapred limitiran volume sredstava do kojeg se neki kredit može koristiti.

Iskorišćeni kredit je faktički iskorišćen deo tog okvira.

Planirani kredit je kredit koji je predviđen na osnovu plana.

Neplanirani kredit je onaj kredit koji se naknadno stavlja kao tražnja i nije predviđ6en u planu.

3.4. Uslovi odobravanja kredita

Odobravanje kredita u zdravom i normalnom bankarskom sistemu mora da uvažava sva bankarska načela, formirane bankarske uzanse, utvrđivanje boniteta zajmotražioca, poslovnu aktivnost i namenu kredita. Banke se u mehanizmu odobravanja kredita uglavnom pridžavaju načela efikasnosti plasmana, kojom se istovremeno postiže visoka profitabilnost, viša kamatna stopa, urednost vraćanja kredita i što viši stepen sigurnosti plasmana.

Uslovi za odobravanje kredita banaka mogu biti:

- Opšti, određeni monetarnom politikom
- Posebni, specifični za svaku poslovnu banku, sadržani u njenoj poslovnoj politici

Poslovnom politikom svaka banka utvrđuje sve uslove kredita: namenu, rok, kamatu, osiguranje, povračaj, polaganje depozita, sopstveno učešće, izvore sredstava[17].

Korisnik kredita mora ispuniti određene uslove pri odobravanju kredita kod banaka. Uglavnom se, generalno, svi uslovi mogu svesti na sledeće:

1. Kreditna sposobnost zajmotražioca
2. Strogo namensko korišćenje kredita
3. Ispunjavanje posebnih uslova za pojedine oblike kredita
4. Poverenje u korisnika kredita
5. Ostali, specifični uslovi (deponent banke, osnivač banke, trošioca kredita itd.)

Bez ispunjavanja navedenih uslova banka ne može odobravati kredite, ukoliko želi voditi racionalnu i efikasnu poslovnu politiku.

3.4.1. Postupak kreditiranja

Banka ima posebno razrađenu metodologiju za celokupan proces odobravanja i korišćenja kredita.

Korisnik kredita pri podnošenju zahteva za kredita mora banci podneti dokumentaciju iz koje će se sagledati sledeće: iznos traženog kapitala, rok vraćanja, namenu kredita, obezbeđenje kredita, obrazloženje traženja kredita. Banka mora da sagleda ukupan ekonomski finansijski položaj i poslovanje preduzeća, što uz kritičko ispitivanje podnetog zahteva, omogućava banci da donese odluku o odobravanju kredita. Osnovni zadatak banke je da

[17] Komazec S., Krstić B., Živković A., Ristić Ž., „Bankarski Menadžment“ str. 605 Beograd, 1998 godina

utvrdi kreditnu sposobnost zajmotražioca i njegovo uklapanje u odluku o poslovnoj politici banke. Često se događa da banka odobri kredit nesolventom tražiocu, što dovodi do nemogučnosti naplate kredita, što dovodi do smanjenja finansijskog potencijala banke uz teškoće u održavanju likvidnosti banke. Pod kreditnom sposobnošću tražioca kredita podrazumeva se njegova sposobnost da bankarski kredit namenski i efikasno iskoristi i uredno vrati banci, plaćajući uz to odgovarajuću kamatu na kredit.

Kreditna sposobnost zajmotražioca ima dva aspekta **materijalni i formalni. Materijalna kreditna sposobnost** odnosi se na pružanje dovoljno garancija od strane yajmotražioca da će uredno izvršavati svoje obaveze po kreditnom odnosu[18]. **Formalna kreditna sposobnost** se odnosi na pravni status tražioca kredita da je pravno sposoban da zaključuje ugovor i preuzima odgovarajuće kreditne obaveze.

Banka pri ocene kreditne sposobnosti tražioca kredita uzima u obzir sledeće elemente:

- Da uredno finansijski posluje
- Da je u mogućnosti da uredno vrati kredit
- Da uredno izvršava sve obaveze
- Da ostvaruje pozitivan finansijski rezultat
- Da imovinu i obaveze iskazuje u realnoj vrednosti
- Da racionalno koristi raspoloživa sredstva
- Da namenski koristi ranije uzete kredite
- Da nema nepokrivene gubitke
- Da je likvidan i da uredno izvršava obaveze prema bankama i državi
- Da uredno naplaćuje svoja potraživanja
- Da postoji poverenje banke u tražioca kredita
- Da ima dobar menadžment, sopstvene kadrove, odnosno da ima razvojnu perpektivu.

Banke se u normalnim uslovima uglavnom pridržavaju navedenih elemenata.

3.4.2. Ugovor o kreditu

Ugovorom o kreditu banka se obavezuje da korisniku kredita stavi na raspolaganje određeni iznos novčanih sredstava, na određeno ili neodređeno vreme, za neku namenu ili bez utvrđene namene, a korisnik se obavezuje da banci plaća ugovorenu kamatu i dobijeni iznos novca vrati u vreme i na način kako je utvrđeno ugovorom[19].

Ugovor o kreditu mora biti zaključen u pismenoj formi.

Ugovorom o kreditu utvrđuje se iznos, kao i uslovi davanja, korišćenja i vraćanja kredita.

[18] Dr. Bjelica V. „Bankarstvo“, financing centar, Novi Sad, 1995, str. 209
[19] www.nbs.rs

Ugovor o kreditu banka može otkazati pre isteka ugovorenog roka ako je kredit korišćen u suprotnosti sa njegovom namenom. Ugovor o kreditu banka može otkazati pre isteka ugovorenog roka i u slučaju insolventnosti korisnika čak i kad nije utvrđena sudskom odlukom, u slučaju prestanka pravnog lica ili smrti korisnika, ako bi u tim slučajevima davalac kredita došao u bitno nepovoljniji položaj. [20]

Korisnik kredita može odustati od ugovora pre nego što je počeo koristiti kredit. Korisnik kredita može vratiti kredit i pre roka određenog za vraćanje, ali je dužan o tome unapred obavestiti banku. U oba slučaja korisnik kredita dužan je naknaditi štetu ukoliko ju je davalac kredita pretrpeo.U slučaju vraćanja kredita pre određenog roka, banka ne može da zaračuna kamatu za vreme od dana vraćanja kredita do dana kada je po ugovoru trebalo da bude vraćen.

3.5. Monitoring kredita

Posle momenta odobravanja kredita, banka ne vrši samo tehničke poslove oko naplate dospelih kreditnih rata i kamata nego i monitoring (praćenje) kredita koji su u operativnoj funkciji. Cilj ovog praćenja je da se sagleda kvalitet celokupnog zajmovnog portfolija kao i da se prate performanse svakog pojedinačnog zajma. Smisao praćenja ukupnog zajmovnog portfolija vezan je za kreditnu politiku banke i njenu politiku likvidnosti[21]. Praćenje pojedinačnih zajmova značajno je da bi se blagovremeno preduzimale korektivne akcije, ukoliko bi došlo do zastoja u servisiranju dugova od strane dužnika. Putem monitoringa zajmova banka procenjuje da li je potrebno da koriguje visinu rezervi i kapitala u cilju pokrića gubitaka po jednom delu zajmova. I najsigurnije banke imaju izvesne gubitke po zajmovima, ali je bitno da ti gubici budu u granicama tolerancije.

Ukoliko banka ne naplati kredit odnosno kamatu u roku od 90dana po dospeću- a nije došlo do reprogramiranja zajma- smatra se da takvi zajmovi treba da budu otpisani. Otpis zajmova ne mora da znači definitivni gubitak sredstava za banku, pošto postoji mogućnost da se i otpisani zajmovi naknadno bar delimično naplate. U nekim analizama se koristi pretpostavka da će 50% otpisanih zajmova biti naplaćeno kasnije (recovery rate).

Monitoring zajmova (loan review) je oblik interne revizije zajmovnog portfolija u okviru same banke. Cilj je da se što brže otkriju problemski zajmovi kao i da se informiše top menadžment banke o kvalitetu zajmovnog portfolija u celini i po kreditnim grupacijama. Preporučuje se da se kod problemskih zajmova odmah preduzmu korektivne akcije putem dogovora o restrukturiranju zajma, zahteva za dodatnim zalogama.

Kvalifikacija problemskih zajmova je sledeća:

- Substandardni zajmovi

[20] Zakon o obligacionim odnosima SRJ, glava XXXV – Ugovor o kredit, čl. 1065
[21] Dr.Ćirovič M. :Bankarstvo, Naučno društvo Srbije, Beograd 2007godina

- Sumnjivi zajmovi
- Zajmovi sa gubitkom

Substandardni zajmovi su oni koji pokazuju lošije performanse od predviđenih. Sumnjivi zajmovi imaju povećani rizik da neće biti naplaćeni. Zajmovi sa gubitkom (loss loans) su zapravo otpisani zajmovi. Otpis zajmova se prvenstveno vrši iz operativnih rezervi za otpis zajmova, koje banke unapred formiraju, imajući u vidu stopu anticipiranih otpisa. Ukoliko operativne rezerve nisu dovoljne, gubici po zajmovima se otpisuju na teret kapitala banke.

3.6. Zaštitne klauzule

O kreditnim ugovorima mogu se predvideti različne zaštutne klauzule koje znače određeno obezbeđenje za kreditorsku banku. Postoje vrlo različite kombinacije zaštitnih klauzula koje ulaze u kreditne ugovore, što u osnovi zavisi od finansijske snage dužnika i kvaliteta njegovog menađmenta. Ove klauzule primenjuju se u većoj meri kod dugoročnih kredita, imajući u vidu povećani kreditni rizik. Generalni smisao zaštitnih klauzula jeste da se utiče na poslovnu politiku i ponašanje preduzeća dužnika sa ciljem da se minimizira kreditni rizik. Najviše se koriste sledeće zaštitne klauzule:[22]

- Preduzeće se obavezuje da će u periodu trajanja bankarskog kredita davati banci određeni set periodičnih finansijskih izveštaja
- Preduzeće se obavezuje da će za vreme korišćenja kredita držati sopstveni obrtni kapital iznad određenog minimalnog nivoa
- Preduzeće ne sme da vrši veće bilansni promene ili vlasničke transformacije bez odobrenja banke
- Preduzeće ne sme da ulazi u nova kreditna zaduženja odnosno da povećava u značajnijem iznosu fiksne aktive bez odobrenja banke
- Preduzeće ne sme da kupuje hartije od vrednost kako ne bi ulazilo u spekulativne transakcije koje bi mogle da znače povećanje kreditnog rizika
- Preduzeće nemože da kupi druga preduzeća ili da ulazi u fuzije sa drugim preduzećima bez odobrenja banke
- Ukoliko preduzeće probije vrednosti određenih indikatora na osnovu kojih je izvršena kreditna analiza mogu se primeniti ograničenja isplate dividend akcionarima, plata i bonusa menađerima firme.

3.7. Kolateral (pokriće)

U pogledu realnog pokrića u vezi odobrenih zajmova, u praksi banaka postoje dva pristupa. Po jednom pristupu banke traže odgovarajuće pokriće za odobreni zajam, s tim da

[22] Ćirović M. „Bankarstvo“ Europaen Center for Peace and Developement, Beograd 2006 godina str. 105

imaju pravo da se naplate prodajom aktive koja služi kao pokriće. Ukoliko dužnik ne vrati zajam o roku. Drugi pristup see zasniva na tome da banka ne traži realno pokriće za odobrene zajmove već smatra da je otplata zajma zasnovana na prihvaćenoj projekciji novčanih tokova. U tom smislu može se praviti razlika između kompanija koje zajmove dobijaju na osnovu realnog pokrića (asset-companies) i kompanija koje ne moraju da pruže realno pokriće za dobijanje zajmova (cash-flow-companies).

Velike kompanije sa najvišim kreditnim rejtingom po pravilu dobijaju nepokrivene bankarske zajmove (unsecured loans) za razliku od manjih preduzeća kod kojih se pretežno traži da imaju realno pokriće za zajmove. Manje banke po pravilu odobravaju zajmove sa realnim pokrićem, pri čemu ove banke odobravaju zajmove prvenstveno manjih preduzećima. Dugoročni zajmovi obično sadrže realno pokriće usled većeg razlika u odnosu na kratkoročne zajmove. Realni oblici pokrića koji se odnose na zajmove koje koriste kompanije mogu da sadrže opremu, zalihe, potraživanja od kupaca, potvrde javnih skladišta za lagerovanu robu, komercijalne nekretnine.

Opcija banke između pokrivenih i nepokrivenih zajmova u značajnoj meri zavisi od kvaliteta dužnika. Ukoliko se zajam odobri uz realno pokriće, kreditni rizik banke se smanjuje. S druge strane, postoji opasnost da banka, ukoliko ima obezbeđenje u vidu realnog pokrića, relativizira analitičke kriterijume kod odobravanja kredita. Stoga pokriće bankarskih zajmova ne sme da supstituira primenu adekvatnih analitičkih metoda za procenu kreditnih razlika. Sa gledišta banke je ipak najvažnije da se u toku trajanja kredita generiše novčani tok koji je potreban za servisiranje duga. Ako banka koristi kolateral, ona treba da vodi isto toliko računa o primeni adekvatnih metoga kreditne analize kao i kod nepokrivenih zajmova[23].

3.8. Kamata

Kamata je cena za korišćenje kreditnih i novčanih resursa na finansijskom tržištu[24]. Osnov za kamatu nalazi se u finansijskim debalansima tržišnih transaktora i njihovim različitim vremenskim preferencijama prema štednju i potrošnji. Postoje finansijski suficitni i finansijski deficitni transaktori, pri čemu neki od finansijski suficitnih transaktora odlažu potrošnju za budućnost, što je finansijska osnova za neke od finansijski deficitnih transaktora koji imaju veće preferencije prema potrošnji nego što im tekući dohodak to omogućuje. Stoga je različita vremenska preferencija transaktora u odnosu na finansijske resurse kontrabalansirana kamatom kao cenom korišćenja novca u određenom periodu.

Povezano sa preferencijama individualnih tržišnih transaktora, stopa korisnosti novčnih resursa je uvek u odnosu sa sadašnjem u odnosu na buduće vreme, što je osnov da se plati kamata kao tržišna cena njihovog korišćenja u određenom periodu. Imajući to u vidu, finansijski suficitni transaktori će se odreći sadašnje potrošnje u korist finansisjki deficitnih

[23] Donaldson T.H. „Understanding Coorporate Credit“ 1983, str. 230
[24] Ćirović M. „Bankarstvo“ Europaen Center for Peace and Developement, Beograd 2006 godina str. 100

transaktora ukoliko dobiju odgovarajuću nadoknadu odnosno cenu za ugovoreni period povraćanja. Stoga se štednja definiše kao deo tekućeg dohotka koji se uz određenu kamatu prenosi u neki budući period da bi se tada povećala imovina štediše. Moglo bi se reći da kamata reflektuje odnose između sadašnje i buduće potrošnje. Kada se sve to ima u vidu, nivo kamate treba da bude stimulativan da bi se obezbedio prioritet buduće potrošnje u odnosu na sadašnju potrošnju vlasnika finansijskih viškova. Ukoliko se ne obezbedi adekvatan nivo kamate, izostaće motiv vlasnika kapitala da odlažu svoju sadašnju potrošnju.

U makro razmerama kamata je finansijski instrument za razmenu tekućih finansijskih resursa za buduće finansijske resurse. **Kamatna stopa je instrument za uramnotežavanje obima štednje i ponude kapitala sa tražnjom finansijskih resursa.** Omogućuje apsorbovanje formiranih finansijskih viškova (štednje) od strane realnih investitora. Njome se vrši distribucija dohotka na potrošnju i investicije, u isto vreme mobilnost i alokacija finansijskih resursa.

Pri obavljanju navedenih funkcija kamatna stopa može biti ravnotežna i tržišna. Ravnotežna kamatna stopa formira se pri ravnoteži obima ponude kapitala i tražnje kapitala. Klasična ekonomska teorija definše ravnotežnu kamatnu stopu kao stopu prinosa realnog kapitala. Realni prinosi kapitala su funkcija tehnološke produktivnosti kapitalnih dobara ili investicionih ulaganja. Tržišna kamatna stopa se formira na finansijskim tržištima kao rezultat na odnosa ponude i tražnje kreditnih odnosno novčanih resursa. Na dugi rok postoji ravnoteža između navedenih kamata, dok na kratak rok postoje dispariteti koji su uslovljeni promenom cena. Pod dejstvom tržišnih odnosa dolazi do pokretanja automatskih tržišnih mehanizama ka ponovnom uravnoteženju kamatnih stopa.

Imajući u vidu svu složenost savremenih privreda, mogu se razlikovati **nominalne i realne kamatne stope,** složene strukture kamata, kao i potreba regulisanja i predviđanja kretanja kamatnih stopa. Najvažnije ekonomske funkcije kamate su:

- Funkcija investicionih oportuniteta
- Funkcija struktuiranja tržišta, novca i kapitala
- Funkcija formiranja kamatnih rizika
- Funkcija ograničavanja i apsorbovanja rizika
- Funkcija alokacije resursa na tržištu
- Funkcija vremenske realokacije korišćenja dobara i usluga u tekućem i budućem periodu

U savremenoj finansijskoj literaturi prisutne su tri teorije koje pretenduju na kompleksno objašnjenje formiranja tržišnih kamatnih stopa[25].

1. **Teorija preferencija likvidnosti.** Prema ovoj teoriji kamatna stopa je determinisana odnosima između tražnje i ponude novčanih resursa. Teorijska osnova ove koncepcije nalazi se u Kejnsovoj analizi transakcionih, opreznosnih i špekulativnih motiva držanja novca. Kvantum transakcionog

[25] Hadžić M. Bankarstvo, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Univerzitet Singidunum, Beograd 2007 godina, str. 269-270

novca j određen nivoom ekonomske aktivnosti, koja aproksimira kretanje bruto društvenog proizvoda. S obzirom na to, povećani obim ekonomskih aktivnosti zahteva držanje većeg kvantuma transakcionog novca. Kvantum opreznosnog novca je inverzan prema kretanju nivoa kamatnih stopa.

2. **Teorija kreditnih fondova (loanable funds approach).** Prema ovom pristupu nivo kamatne stope se utvrđuje na osnovu odnosa između ponude i tražnje uzajmljivih finansijskih resursa na finansijskom tržištu, pri čemu su relevantni finansijski tokovi, kreditni transferi i ulaganja u hartije od vrednosti. Osnov za kvantifikaciju navedenih odnosa jeste motivaciona snaga transaktora koji odobrava kredit, način korišćenja kredita, ulaganja u obveznice i ponudu hartija od vrednosti. Za razliku od teorije preferencija likvidnosti čija se analiza zasniva na finansijskim stanjima, teorija kreditnih fondova zasniva se na analizi finansijskih tokova.
3. **Teorija očekivanih promena cena i kamatnih stopa.** Promene kamatnih stopa posmatraju se u zavisnosti od inflacionih ili deflacionih tendencija u privredi, pri čemu se kvantificira uticaj promena cena na nivo realnog prinosa kreditora i nivo kreditnih obaveza debitora. Bazični je princip da u uslovima inflacije nastaje redukcija realnih prinosa i obima otplatnih obaveza, dok u uslovima deflatornih kretanja nastaje realno povećanje i prinosa i obaveza. Zbog toga se postavlja problem održavanja ciljnih nivoa prinosa, otplatnih obaveza i realne vrednosti kreditnih resursa, što se rešava korigovanjem nominalne kamatne stope. Nivo nominalne kamatne sope koriguje se zavisno od promene nivoa cena.

4. KREDITNI RIZIK U BANKARSKOM POSLOVANJU

Rizik predstavlja mogućnost apsolutnog ili relativnog gubitka u odnosu na očekivanja[26]. Svaka banka se u svom poslovanju neminovno susreće sa različitim vrstama rizika iz kojih mogu proisteći negativni efekti na poslovanje banke. Upravljanje rizicima u bankarskom poslovanju obuhvata identifikovanje, merenje i procenu rizika s ciljem minimiziranja njihovih negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke. Banka je dužna da obrazuje posebnu organizacionu jedinicu u čijem je delokrugu upravljanje rizicima. Takođe, banka je dužna da svojim aktima propiše procedure za identifikovanje, merenje i procenju rizika, kao i za upravljanje rizicima. Rizici kojima je banka naročito izložena u svom poslovanju su: rizik likvidnosti, kreditni rizik, tržišni rizici (kamatni rizik, devizni rizik i rizik od promene tržišne cene hartija od vrednosti, finansijskih derivata i robe), rizici izloženosti banke, rizici ulaganja banke, rizici koji se odnose na zemlju porekla lica prema kome je banka izložena, operativni rizik, pravni rizik, reputacioni rizik i strateški rizik[27].

Kreditni rizik ili rizik neizvršenja kreditnih obaveza predstavlja osnovni bankarski rizik koji potiče od mogućnosti da dužnici ne vrate kredite u rokovima dospeća sa pripadajućom kamatom. Neplaćeni krediti i kamate za svaku poslovnu banku predstavljaju gubitak[28]. Banka je dužna da kreditni rizik identifikuje, meri i procenjuje prema kreditnoj sposobnosti dužnika i njegovoj urednosti u izvršavanju obaveza prema banci, kao i prema kvalitetu instrumenata obezbeđenja potraživanja banke. Radi adekvatnog i efikasnog upravljanja kreditnim rizikom, banka je dužna da, u skladu sa važećim propisima, obračunava i izdvaja rezerve sa procenjene gubitke koji mogu nastati po osnovu bilansne aktive i vanbilansnih stavki banke. Banka je dužna da svojim unutrašnjim aktima propiše posebne politike i procedure za identifikovanje loše aktive i upravljanje tom aktivom, kao i za redovno izveštavanje organa banke o kvalitetu kreditnog portfolija. Banka može da upravlja sa kreditnim rizikom na sledeće načine:

- primenom limita (odnos rizične i ukupne aktive, odnos gotovine i kratkoročnih hartija od vrednosti prema ukupnoj aktivi, odnos kapitala i rezervi banke)
- rigoroznom selekcijom kreditnih zahteva
- diverzifikacijom plasmana kreditne aktive (na veći broj korisnika kredita sa manjim obimom odobrenih kreditnih iznosa)
- instrumentima obezbeđenja (cedirano potraživanje, lombardna zaloga, hipotekarna zaloga, položeni depozit za izmirenje glavnice kredita i kamata, položen budući devizni priliv)

[26] Oxford Dictionary of Finance and Banking, Oxford University Press, Oxford 2005, str.357
[27] Narodna Banka Srbije: www.nbs.rs
[28] Jović.Z: Menađment finansijskih institucija, Univerzitet Singidunum, Beograd 2008, str.48

Jedan od najpoznatijih metoda merenje rizika jeste CreditMetrics model, razvijen 1997godine od strane J.P. Morgan Bank[29]. Suština navedenog modela jeste kvantitativni okvir za sagledavanje kreditnih rejtinga. Za razliku od drugih poznatih modela (Z- score- koji daje samo verovatnoću izvršavanja i neizvršavanja kreditnih obaveza dužnika), CreditMetrics daje permanentnu rekalkulaciju kvaliteta bankarskih zajmova i tržišne vrednosti portfolija banaka. Primer delovanja metode bazira se na sledećoj konstataciji. Ako se kreditni rejting određene kompanije koja je dobila kredit, snizi u toku otplate kredita, ova kompanija bi trebala da počne da plaća višu kamatnu stopu, kako bi se kompenzovao novonastali povećani rizik. Međutim, ako je kompanija dobila kredit po fiksnoj stopi, banke nemaju mogućnosti promene iste, pa samim tim vrednost ovog kredita na sekundarnom tržištu bi opala, odnosno dobila bi se smanjena tržišna vrednost zajma u sadašnjem momentu i naravno obrnuto, u slučaju rasta rejtinga kompanije koja je dobila bankarski kredit, banka na sekundarnom tržištu bila u mogućnosti da isti proda po višoj stopi odnosno tržišna vrednost zajma bi porasla[30]. Nedostatak ovog modela u domicilnim uslovima jeste što se on može primenjivati samo u razvijenim tržišnim ekonomijama koje imaju agencije koje se bave publikovanjem kreditnih rejtinga.

Monitoring kreditnog rizika klasičnim bankarskim procedurama se obavlja:

- određivanjem gornje granice zaduživanja
- minimumom saglasnosti u kreditnom odboru
- delegiranjem odgovornosti na različite nivoe odlučivanja o kreditima
- obedinjavanjem kreditnih izveštaja
- uvažavanjem principa diverzifikacije rizika

Kreditni rejting mora da bude određen za svakog dužnika i za svaku poslovnu transakciju pre nego što banka uđe u kreditnu transakciju. To implicira da se visina kreditnog rejtinga- a time i stepen kreditnog rizika uzima u obzir kod donošenja kreditne odluke i da utiče i na uslove pod kojima se zajam odobrava.

Kreditni rizik se može svesti na razumnu meru. Međutim, nemoguće ga je sasvim eliminisati.

4.1. Struktura kreditnog rizika

Bankarski rizici i njihovo pokrivanje, za lakše i razumevanje i objašnjenje mogu se svrstati u tri kategorije[31]**:**

[29] Ćirović.M: Bankarstvo,European Center for Peace and Development, Beograd 2006,str.335
[30] Vunjak.N: Finansijski menadžment, Ekonomski fakultet,Subotica 2005, str.342
[31] Dr. Stankovska A. „Bankarstvo“ Evroski Univerzitet R. Makedonija, Skopje 2010

Struktura merenja rizika

Očekivani gubitci Gubitci za koje mora da se pretpostavi da će nastatati na konstitujelnoj osnovi kao posledica poslovanje	Troškovi Pokrivaju se iz prihoda banke
Neočekivani gubitci Neuobičajeni ali predvidljivi gubitci koje banka treba da bude sposobna da ih apsorbira pri normalno poslovanju banke	Riziko kapital
Stresni gubitci Mogući ali nepredvidljivi ekstremni scenarija koje banka mora da bude u stanju da ih preživi	Limiti (kapacitet rizika)

Očekivani rizik- je prosečni godišnji gubitak po osnovu kreditnog rizika koga banka obračunava na bazi statističkih serija iz prethodnih perioda. Međutim, stvarni gubitak iz godine u godine se razlikuje, u odnosu na prosečni (očekivani) gubitak, u oba pravca. Pri tome, opet na osnovu statističkih serija iz prethodnog perioda,banka utvrđuje najveće otstupanje godišnjih gubitaka od višegodišnjeg proseka. Ovo godišnje otstupanje od višegodišnjeg proseka je neočekivani gubitak koji u velikoj meri zavisi od faza ekonomskog ciklusa.

No postoje i stresni gubitci koji nastaju u kontekstu najnepovoljnijeg scenarija. Na osnovu toga:

1. **Očekivan gubitak banke** pretstavlja godišnji prosek cene bankarskog rizika
2. **Neočekivani gubitak banke** obezbeđuje informacije o tome koliko stvarni gubici variraju iz godine u godine u odnosu na neki utvrđeni prosek
3. **Stresni gubitak banke** ukazuje koliko može biti gubitak banke u najnepovoljnijem scenariju.

Očekivani gubitak banka pokriva iz svojih rezervi,sa ciljem da može uticati na ovakav vid gubitaka u narednom periodu samo sa promenom poslovne strategije banke. Neočekivani gubici u toku ekonomskog i kreditnog ciklusa treba da imaju vrednost nule, t.j. da se izbalansira pozitivno i negativno otstupanje od prosečnog gubitka. Međutim, ukoliko dođe do kompenzacije pozitivnih i negativnih otstupanja od tekućih godišnjih gubitaka iz višegodišnjih proseka, banka mora da bude u stanju da može pokriti tekuće gubitke putem smanjivanja riziko kapitala. Za pokrivanje stresnih gubitaka, krajna zaštita pretstavlja kapital banke, dok se primarna zaštita obezbeđuje putem sistema limita i procedura u vezi sa rizikom. Analiza stresnog rizika treba da ukaže kako će banka moći da preživi čak i u najnepovoljnijem scenariju.

Upravljanje sa kreditnim rizikom treba banci da omogući da pokrije (očekivane) gubitke sa formiranih rezervi. Ukoliko gubitci po osnovu kreditnog rizika budu veći od formiranih bankarskih rezervi, onda se oni pokrivaju sa jednim delom akcionerskog kapitala banke. U slučaju da kumulativni banakrski gubitci po osnovu kreditnog rizika budu veoma

visoki, banka neće moći da ih pokrije iz sredstava raspoloživog kapitala, čime banka prema računovodstvenom pristupu, postaje nesolventna.

4.2. Izloženost kreditnom riziku banke i donošenje kreditnih odluka

Kreditni riziik je sastavna komponenta svakog kreditnog posla. U savremenom bankarstvu proces kreditiranja postaje znatno složeniji nego u ranijim uslovima. Tehnologija kreditiranja privrede počinje sa kreditnim zahtevima od stranje kompanija. Ovi kreditni zahtevi ulaze u proceduru koja ima za cilj da se izvrši adekvatna analiza kreditnog rizika. Izvori informacija koji su relevantni za kreditnu ocenu delimično se zasnivaju na informacijama koje podnosi tražilac kredita, zatim na osnovu baze podataka kojom raspolaže banka i najzad na osnovu spoljnih informacija koje banka prikuplja. Korišćenje trostrukih izvora za informacije koje se odnose na tražioce kredita važno je zbog toga da bi se ukrštanjem podataka proverila njihova tačnost.

Podaci koje kompanija kao tražilac kredita stavlja na raspolaganje banci jesu pre svega podaci koji su sadržani u bilansu stanja, bilansu tokova i projekcijama novčanih tokova[32]. Tražilac kredita podnosi i dodatnu dokumentaciju koja se odnosi na namene korišćenja kredita kao i ostale informacije koje banka zahteva. Ceo ovaj informacioni materijal banka kritički razmatra i proverava u vidu intervjua sa odgovarajućim predstavnicima kompanije.

Baza podataka u samoj banci je veoma značajna, pa se banke smatraju nekom vrstom zatvorenih rejting agencija. Naime, banka ima određene informacije o tražiocu kredita, na osnovu dotadašnje saradnje sa njim. Sem toga, banka raspolaže informacijama o drugim preduzećima koja pripadaju istoj privrednoj grani, pa na osnovu toga može da izračuna prosek performansi sa kojim su onda uporedive performance kompanije koja traži kredit.

Treći izvor informacija potiče iz spoljnih izvora, pri čemu posebnu ulogu igraju kreditne agencije.

Na osnovu svih raspoloživih podataka banka donosi pozitivnu ili negativnu kreditnu odluku. U velikim bankama postoji visok stepen decentralizacije donošenja kreditnih odluka, s tim da svako snosi odgovornost za kreditnu odluku koju je doneo. Drugi princip je da funkcioneri banke na raznim nivoima hijerarhije imaju tačno određene limite u pogledu donošenja kreditnih odluka. Funkcioner banke na višem hijerarhijskom nivou ima prava da donese kreditne odluke koje povlače veće iznose. Kreditni odbori donose kreditne odluuke za velike iznose kredita. Upravni odbor banke donosi najkrupnije kreditne odluke. Kreditnim rizikom može se upravljati na više načina, Neki od njih su primena limita (odnos rizične i ukupne aktive,odnos gotovine i kratkoročnih hartija od vrednosti prema ukupnoj aktivi,odnos kapitala i rezervi banke) , rigorozna selekcija kreditnih zahteva, diverzifikacija plasmana kreditne aktive (na veći broj korisnika kredita sa manjim obimom odobrenih kreditnih

[32] Jažić.V: Upravljanje kreditnim rizikom ,časopis ″Finansije″godina LXII,Br.1-6/2007, str.113-146

iznosa), instrumenti obezbeđenja (lombardna zaloga,hipotekarna zaloga,položeni depozit za izmirenje glavnice kredita i kamata,položen budući devizni priliv).

Donošenje kreditnih odluka na svim hijererhijskim nivoima mora da se zasniva na jasno formulisanoj kreditnoj politici banke, koju formuliše top menadžment banke. Na taj način, svi funkcioneri banke kao i kreditni odbori imaju preciznu polaznu osnovu za sagledavanje kreditnih zahteva i za donošenje odgovarajućih kreditnih odluka, kojima se operacionalizuje kreditna politika banke. Dokument o kreditnoj politici banke sadrži kriterijume i proceduru za odobravanje kredita.

Kod donošenja kreditnih odluka, banka mora da vodi računa o najmanje tri faktora[33]:

- prihvatljivosti kreditnog rizika
- pozicionim limitima
- dodatnom iznosu kapitala banke

Prihvatljivost kreditnog rizika sastoji se u procenu banke o stepenu kreditnog rizika koji se odnosi na konkretan kreditni zahtev. To znači da banka procenjuje stepen rizika da glavnica zajma i kamate ne budu plaćeni u predviđenim rokovima. U tom smislu banka ima svoju rejting skalu koja može da sadrži 5 do 15 stepena kreditnih rizika. Ukoliko je stepen kreditnog rizika niži, kreditna sposobnost tražioca kredita je viša. Sa povećavanjem procenjenog kreditnog rizika, banka traži višu kamatnu stopu za zajam, jer u strukturu kamatne stope uključuje premiju za procenjeni rizik. Na taj način struktura kreditnih rejtinga za razne kreditne zahteve povlači za sabom i odgovarajuću strukturu kamatnih stopa. Ako kreditni rizik poraste preko određene granice, banka ne želi uopšte da odobri takve kreditne zahteve, jer je rizik za banku suviše veliki.

Pozicioni limiti sastoje se u tome da banka u svakom momentu ima program strukture svojih kreditnih plasmana. Ideja je da se putem određene diverzifikacije plasmana smanjuje kreditni rizik koji bi inače bio veći kada bi pojedine kategorije kredita imale veliku koncentraciju. Prema tome, banka može da odbije kreditne zahteve, iako ispunjavaju uslove kreditnog rizika, ukoliko bi time bili probijeni limiti za određenu kategoriju bankarskih kredita.

Dodatni iznos bankarskog kapitala je treći bitan faktor kod odobravanja novih bankarskih zajmova. Naime, banke su obavezne da drže dodatni iznos akcijskog kapitala na svaki dodatni iznos kreditnih plasmana, jer je to za banku povećanje njene kreditne izloženosti. Prema tome, da bi banka odobrila dodatni bankarski zajam, ona mora da raspolaže ne samo slobodnim kreditnim potencijalom za plasmna nego i dodatnim iznosom kapitala koji u određenom procentu mora da pokriva dodatni iznos zajma.

Karakter (character) pokazuje spremnost kao i želju da se dug otplati na vreme zajedno sa kamatama. Smatra se da je to početni uslov da bi preduzeće moglo da dobije kredit.

[33] Hadžić.M : Bankarstvo, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Univerzitet Singidunum, Beograd 2007

Kapacitet zaduženja (capacity to borrow) znači procenu sposobnosti preduzeća da iz tekućeg dohotka izvrši vraćanje bankarskih kredita zajedno sa kamatama. Ta sposobnost vezana je za generiranje dohotka u periodu u kome treba da se kredit otplati.

Kapital (capital) pokazuje neto imovinu dužnika, što se uzima kao kriterijum ranijeg finansijskog ponašanja kreditnog dužnika. Pored toga, visina neto imovine predstavlja rezervu solventnosti, pa stoga utiče i na visinu kredita koji kompanija može da dobije.

Kolateral (collateral) ili zaloga predstavlja realno pokriće koje može da bude uslov za dobijanje kredita kod banke. Zaloga može da bude u vido vrednosnih papira, zaliha, potraživanja od kupaca kao i fiksne aktive.

Ekonomske prilike (conditions) označava makroekonomske ili sektorske prilike koje utiču na sposobnost otplate bankarskih zajmova o rokovima zajedno sa kamatom. Na primer, u periodima povoljne konjunkture kreditni rizik je znatno manji nego za vreme recesije.

Ukoliko je banka donela pozitivnu odluku o kreditnom zahtevu kompanije, pozivaju se ovlašćeni predstavnici te kompanije da sa bankom pregovaraju o preciznim uslovima zajma (iznos, roku otplate, kamatnoj stopi, kolateralu, zaštitnim klauzulama). Kada su uslovi zajma dogovoreni u svim detaljima, priprema se i zaključuje ugovor o zajmu.

Ugovorom o kreditu banka se obavezuje da korisniku kredita stavi na raspolaganje određeni izos novčanih sredstava, na određeno ili neodređeno vreme, za neku namenu ili bez utvrđene namene, a korisnik se obavezuje da banci plaća ugovorenu kamatu i dobijeni iznos novca vrati u vreme i na način kako je utvrđeno ugovorom.

Mishkin, recimo, ističe pet osnovnih principa za upravljanje kreditnim rizikom[34]:

- **Provera i monitoring –** zbog negativne selekcije na kreditnim tržištima, zajmodavci izdvajaju lica koja predstavljaju mali kreditni rizik od onih koji predstavljaju veliki kreditni rizik. Za efikasnu proveru neophodno je prikupiti informacije od zajmoprimaoca. Zajmodavac procenjuje i potencijalni budući uspeh kompanije. Kada se zajmoprimaocu odobri kredit, banke moraju da uvrste restriktivne klauzule u ugovor o kreditu i na taj način onemoguće zajmoprimaocu da se upušta u rizične aktivnosti.
- **Uspostavljanje dugoročnog odnosa sa klijentima –** ukoliko je potencijalni zajmoprimaoc već dugo deponent banke, ako ima štedni ili transakcioni račun ili ako je već uzimao neki kredit, odgovorno lice može da proveri dotadašnje poslovanje i tako sazna dosta o zajmoprimaocu. Ako dugoročni odnosi sa klijentima smanjuju troškove prikupljanja podataka i olakšavaju izdvajanje lica koja mogu predstavljati veliki kreditni rizik.
- **Kreditno obavezivanje –** banke uspostavljaju dugoročan odnos sa klijentima i prikupljaju podatke tako što se prema određenim klijentima kreditno obavezuju. Ovime se banka zapravo obavezuje da u određenom periodu kompaniji odobrava

[34] Mishkin.S.F.: Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta, VII izdanje, Beograd,Data Status2006

kredite do određenog iznosa sa kamatnom stopom koja je vezana za određenu tržišnu stopu.

- **Kolaterali kompenzacioni bilans –** kolateral, odnosno imovina obećana zajmodavcu kao kompenzacija za neizmirenje obaveza, smanjuje posledice negativne selekcije, jer smanjuje gubitke zajmodavca ako se obaveze ne izmire. Kompanija koja uzima kredit mora držati traženi minimum sredstava na transakcionom računu u banci. Na ovaj način banka može da prati poslovanje zajmoprimaoca i time umanji kreditni rizik.
- **Racionalizacija kredita –** racionalizacija kredita odnosi se na to da banka može odbiti da odobri kredit čak i kada zajmoprimaoc može da plati čak i veću kamatnu stopu. Racionalizacija kredita ima dve forme. Prva je kada zajmodavac odbija da odobri kredit bilo kog iznosa zajmoprimaocu, a druga je kada zajmodavac odobrava kredit, ali sa ograničenim iznosom. Banka često koriste ovu vrstu upravljanja rizikom jer polaze od stanovišta da što je veći iznos traženog kredita, a posebno ukoliko je zajmoprimaoc spreman da plati veću kamatu veća je i verovatnoća da će sredstva biti uložena u visokorizične poduhvate.

4.3. Strategije za zaštitu banke od izloženosti kreditnom riziku

Menađmentske strukture banke koriste kombinacije različitih strategija za zaštitu banke od izloženosti kreditnom riziku:[35]

- Prvo, banke sve više vrše selekciju kreditnih zahteva, čime deluju u pravcu minimiziranja kreditnog rizika. Kod selektiranja kreditnih zahteva banke primenjuju interne rejting sisteme. Time se utvrđuje stepen kreditne sposobnosti dužnika, a time i stepen kreditnog rizika. Ukoliko dužnik spada u kategoriju visokog stepena rizika, od njega se zahteva da plati veću kamatnu stopu, kao kompenzaciju za veći rizik.
- Drugo, banke primenjuju zaštitne klauzule kojima se sprečava neposlovno ponašanje dužnika, koje bi moglo, u toku trajanja kreditnog ugovora pogoršati njegovu kreditnu sposobnost. Ukoliko dužnici (posebno kompanije) prekrše neku od zaštitnih klauzula, banka ima pravo da trenutno otkaže dalje korišćenje kredita. Banke po pravilu primenjuju ovu klauzulu, da bi izvršile pritisak dužnicima (kompanijama) kako bi svoje ponašanje prilagodile sa odredbama zaštitnih klauzula, i time vrate kreditni rizik na prethodni nivo.
- Treće, banke moraju da smanje kreditni rizik pomoću kolaterala ili dobijenih garancija u odnosu na svoja kreditna potraživanja.
- Četvrto, banke primenjuju sistem limita, koji se odnosi na:
  - Maksimalni iznos odobrenih kredita individualnim dužnicima u odnosu na kapital banke
  - Maksimalni odnos između rizične i ukupne aktive

[35] Ćirovic M. „Bankarstvo“ Naučno društvo Srbije,Beograd, 2007godina

- Miinimalne proporcije i alikvidne aktive (novac i kratkoročne državne hartije od vrednosti) u odnosu na ukupnu aktivu

❖ Peto, banke sve više diverzificiraju svoju kreditnu aktivu, čime se umanjuje njihov portfolio rizik

U pogledu merenja kreditnog rizika, situacija banaka u razvijenim zemljama je puno lakša iz tog razloga što u tim zemljama postoji razvijeno finansijsko tržište koje relativno brzo emituje relevantne informacije u vezi pojedinacnim kompanijama (na primer: kretanje cena akcija pod uticajem tekovnih i poslovnih rezultata), kao i sekundarni pazar bankarskih kredita i hartija od vrednost, na koje se može pratiti trenutna cena kredita i hartija od vrednost pojedinih kompanija, odnosno radi postojanja određenih specijaliziranih kompanija i rejting agencija, koje vrše kreditno rangiranje dužnika, odnosno hartije od vrednost koje je emitirao, više se zasniva na osnovu indikatora od ranijeg poslovanja, nego na budućim performansima, što je mnogo teže za procenu.

Za merenje kreditnog rizika na nivou ukupnog kreditnog portfolija banke, koriste se nekoliko modela od kojih najpoznatiji su: KMV model, Credit Metrics (uveo ga je JP Morgan), Credit Rise+ (uveo ga je Credit Syisse First Boston) i modela koji se zasniva na oceni portfolio (uveden od konsultantske firme McKincles & Co.). Sva četiri spomenuta modela koriste metod za predviđanje slučajeva neizvršivanja obaveza od strane dužnika i metod za utvrđivanje korelacija slučajeva neizvršivanja obaveza dužnika.

Kod predviđanja verojatnosti neizvršivanja obaveza dužnika, KMV modeli, koji se zasnivaju na procenu opcija (option valuation models), koriste podatke iz finansijskih izveštaja i podatke o cenama akcija dužnika. Credit Metrics model, koristi istorijske podatke kod matrice rejtinga i druge inpute. Credit Rise+ koristi istorijske stope neizvršivanja obaveza, dok model zasnivan na oceni portfolio, koristi stimulaciju makroekonomskih faktora. Pored ovih modela, postoji i Altanova ZETA analiza (za utvrđivanje rizika od bankrot).

Da bi se smanjio kreditni rizik, potrebna je odgovarajuća standardizacija, procedura i tražene dokumentacije. Ovo ujedno podrazumeva i standardizaciju rangiranja primaoca zajma (credit-raiting procedure), koja je tradicionalna u komercijalnom bankarstvu i daje izveštaj o stanju kreditnog portfolio. Ovo može biti jedinstveni sistem rangiranja, prema kome se daje jedinstvena ocena za svaki kredit, i koja otslikava kreditni kvalitet (credit qyalitis) primaoca zajma. Mogući je i dvostruki pristup kada se daje rejting i primaoca zajma i kredita, čime se kod kredita skreće pažnja na njegovo obezbeđivanja i na odredbe ugovora.

4.4. Analiza stepena rizičnosti kredita

Ova analiza se zasniva na pravilima prihvatanja novih rizika i pravilima nadzora postojećih rizika.

Rizik kao mera potencijalnih promena u vrednosti koje će se dogoditi u portfelju kao posledica kako promena u okruženju tako i vremenskom period, te je neophodno kontrolisati ga u okvirima sposobnosti banke da moze podneti negativno djelovanje.

Kreditni rizik nastaje zbog nemogućnosti da korisnik kredita izvrši od sada do nekog vremenskog roka ugovornu obavezu.

Rizik je opravdan kad je razumljiv, mjerliv, i dovoljno dokumentovan prihvatljivim analitičkim alatima.

Nezavisno od klasifikacije kredita u skladu sa odlukata Agencije za bankarstvo Republike Srbije koja se radi u Direkciji plasmana i garancija Sektoru kredita banke, filijale banke su dužne jednom mesečno vršiti klasifikaciju svog portfolio prema stepenu naplativnosti potraživanja i o tome dostavljati izveštaj Direkciji plasmana i garancija Sektoru kredita najkasnije do 5 u mesecu za prethodni mesec. Ova klasifikacija obuhvata svrstavanje kredita u jednu od sledećih grupa: [36]

- Krediti bez rizika
- Krediti niskog rizika
- Krediti srednjeg rizika
- Krediti visokog rizika

Polazna pretpostavka ove podele je da su krediti nehleksibilni tj. da ih je gotovo nemoguće naplatiti pre roka dospeća.

Krediti bez rizika obuhvataju sve kredite koji su obezbeđeni novčanim depozitom ili bankarskom garancijom.

Krediti niskog rizika obuhvataju sve kredite koji su uredno obezbeđeni kvalitetnim i lako naplativim kolateralom i koji se mogu naplatiti iz redovnog poslovanja korisnika kredita u roku do 30dana od dana njihovog dospeća.

Prve dve grupe se prate Procedurom praćenja otplate kredita pri čemu se posebno prati da kredit iz ovih grupa ne pređe u lošije kredite.

Krediti srednjeg rizika su svi krediti kod kojih se u dosijeu ne nalazi kompletna finansijska dokumentacija, koji su uredno obezbeđeni kolateralom za koji postoji osnovana sumnja da neće biti lako naplativ i koji se mogu naplatiti iz redovnog poslovanja korisnika kredita u roku do 90dana od dana dospeća. Krediti iz ove grupe su predmet restruktuiranja. Predlog za restruktuiranje se razmatra na kreditnom odboru filijale u roku od 7dana od dana kada se uočio pad kvaliteta i upućuje inicijativa oko mogućeg restruktuiranja kredita Odboru za restruktuiranje kredita Banke. Konačnu odluku o resktruktuiranju kredita donosi Kreditni odbor banke na osnovu predloga Odbora za rekstruktuiranje kredita banke.

Krediti visokog rizika obuhvataju sve kredite koji nisu realizovani u skladu sa ovom politikom, procedurama i odlukama iz oblasti kreditiranja, kredite koji su obezbeđeni teško naplativom hipotekom, hipotekom koja nije dovoljno proverena prilikom odobravanja kredita

[36] Matić V.:Bankarski rizik, 7-8/2007

sa aspekta vlasništva i vrednosti i koji se ne mogu naplatiti iz redovnog poslovanja korisnika kredita u period kraćem od 90dana od dana dospeća obaveza. Ova grupa kredita je izvor potencijalnih gubitaka za banku i potencijalna opasnost za likvidnost banke.

Kreditni rejting sistem banke (ocena od 1-10) zasniva se na kvalitetu primaoca zajma odnosno na oceni njegove kreditne sposobnosti[37]

1. **Bez rizika (risk free) –** za primaoce zajma čija se kreditna sposobnost ne dovodi u pitanje. Ovaj rank po pravilu je rezervisan za vlade najvećih industrijskih zemalja, nekoliko banaka svetske klase i nekoliko multinacionalnih kompanija;
2. **Minimalni rizik –** za primaoce zajma visokog kvaliteta, gde gotovo ne postoji kreditni rizik, ogledom na odličan kvalitet aktive i upravljanja sa njom, stabilno proektiran priliv gotovine, koj omogućuje likvidnost i izvršavanjae kreditnih obaveza. Ovaj se rang obično daje velikim nacionalnim kompanijama
3. **Umereni rizik –** za primaoce zajma koje raspolažu sa dobrim kvalitetom aktive i likvidnosti, kao i sa odgovarajućim kapacitetom za servisiranje duga, ali postoje i elementi koji ukazuju na to da se u budućnosti mogu pojaviti određene poteškoće u izvršavanju obaveza. Ovaj rang se obično daje većim ili nacionalnim kompanijama;
4. **Rizik ispod proseka –** za solidne primaoce zajma, no sa slabijim performansima od prethodna tri ranga i sa nekiim karakteristikama poslovanja (priroda biznisa, ciklični trendovi) koje mogu da utiću na likvidnost, stabilnost i priliv gotovine. Ovaj se rang uobičajeno daje dobrim regionalnim ili odličnim lokalnim kompanijama;
5. **Prosečan rizak –** za primaoce zajma sa zadovoljavajućim kvalitetom aktive i likvidnosti, dobrim kapacitetom za servisiranje duga i dobrim menađmentom na svim kritičnim pozicijama, ali sa mogućnošću da u nekoliko narednih godina dođe do pada prihoda pa čak da se zabeleže i gubitci. Ovaj se rang obično daje solidnim lokalnim kompanijama. Za ove komitente može da se traži obezbeđenje pri odobravanju kredita, no i ne mora;
6. **Rizik na koji treba da se obrati pažnja –** primaoci zajma koji počinju da pokazuju natprosečan rizik putem trenda smanjivanja prihoda, povećan leveridž, kao i opadanje tržišnih pozicija. Za ove komitente obično se traži obezbeđenje kod normalnog odobravanja kredita;
7. **Potencijalna slabost –** primalac zajma pokazuje znake potencijalne slabosti u izvršavanju kreditnih obaveza, iako još uvek nema gubitaka, ali mora da se vodi računa o kvalitetu zaštite pozicija banke i obezbeđenju. Iako je trend performansi primaoca zajma namaljen, ipak su mogući preokreti i poboljšanja situacije;
8. **Definitivna slabost, ali bez gubitaka –** primalac zajma definitivno pokazuje znake slabosti koje će ugroziti likvidnost duga, ali još uvek nema gubitaka.

[37] Vujović T. „Upravljanje bankarskim rizicima“, Bankarstvo 3-4/2003

Postoji velika verovatnoća da će doći do gubitka i/ili glavnice, ukoliko se slabosti ne uklone;

9. **Potencijalni gubitak –** za primaoce zajma iz ove kategorije je karakteristično da pokazuju sve znake slabosti, koje će dovesti do toga da na osnovu dosadašnjih raspoloživih činjenica, postoji velika verovatnoća da neće moći da izvrše svoju obavezu u pogledu isplate glavnice ili bar ne u celosti;
10. **Gubitak –** primalac zajma proglašava se nesposoban da isplati neobezbeđeni dug, a zajmovi ovog primaoca smatraju se nenaplativi ili njihovo zadržavanje u aktivi banke nemože se smatrati opravdanim. Ovo ne znači da je kredit apsolutno nenaplativ, ili bar nedelimično, ali nema praktičnih razloga da se ne izvrši otpis čak iako je moguća delimična naplata u budućnosti.

Veći kreditori različitog profila danas koriste sisteme kriteriuma na osnovu broja poena (Credit shoring sistem) prilikom razmatranja zahteva za kredit i odobravanja kredita. Na primer glavni sistemi kreditnih kartica kao što su MasterCard i Visa, ove sisteme koriste rutinski, dok veći broj banaka i drugi kreditori koriste model na bazi broja poena za procenu kredita baziran na vrednosti: kuće, prvi hipotekarni zajam i potrošačke kredite. Isto tako, mnogo osiguravajuće kompanije koriste sisteme za zbirom poena prilikom procene novih vlasnika polisa i rizika koji njihovi potencijalni klijenti bi mogli da pretstavljaju za osigurivače. Sistem kriteriuma sa zbirom poena ima prednosti radi toga što mogu mnogo brže da se obrade veliki broj zahteva sa minimalnim naporom čime se smanjuju operativni troškovi, a ovi sistemi mogu da budu i efikasna zamena pri donošenju odluka u slučaju kada kredite odobravaju nedovoljno iskusni službenici, cime se kontrolišu i gubitci nastali radi spornih dugova. Sa druge strane, primena ovih sistema ide u prilog i tražiocima kredita,pre svega radi brzine obrade kreditnih zahteva.

Menađerski sastav banaka vrši, odnosno koristi razne strategije sa ciljem zaštite od kreditnog rizika. Banke vrše selekciju kreditnih zahteva, čime se deluje u pravcu minimiziranja kreditnih rizika preko internih rejting sistema kojima se utvrđuje kreditna sposobnost (bonitet) trrazioca kredita. Banke primenjuju zaštitne klauzule (Covenants) kojima sprečavaju takvo poslovno ponašanje dužnika za vremetrajanja kreditnog odnosa, koje bi pogoršalo njihovu kreditnu sposobnost (na bazi ovih klauzula može da se otkaže dalje korišćenje kredita). Rizik može da se smanji i uzimanjem odgovarajućeg obezbeđenja (Colateral) ili dobijanjem garancija. Banke primenjuju sistem limita (maksimalan iznos kredita koji se može odobriti poedinom dužniku ili zemlji ili grani privrede u odnosu na kapital banke) i vrše diverzifikaciju svojih kreditnih aktivnosti, čime smanjuju rizik svog kreditnog portfolia.

5. RIZICI U BANKARSKOM SISTEMU R.MAKEDONIJE

Postupno jačanje domaćeg realnog sektora i relativno stabilna sagledavanja od strane banaka o riziku u ekonomiji, ima i određeni uticaj na umereno poboljšanje kvaliteta kreditnog portfolija bankarskog sdistema u trećem kvartalu 2013 godine. Učešće nefukcionalnih kredita u ukupim kreditima za jedan kvartal smanjio se za 0,5 procentnih poena i sveo se na najniži nivo u 2013 god./11,8%/. Takođe neke su banke pridonele silaznom kretanju nefunkcionalnih kredita ,trudeći se da usoglase kreditne uslove sa finansijskom st uanju svojih klijenata, sa ciljem da se omogući lakše ispunjavanje kreditnih obaveza. Ipak ovo se treba tumačiti sa izvesnom dozom pažnje, zbog mogućnosti za samo privremeno poboljšanje kvaliteta kreditnog portfolia, zbog mogućeg rizika da deo restruktuiranih kredita ponovo pređe u nefunkcionalne. Pokrivenost nefunkcionalnih kredita sa ukupnom ispravkom vrednosti nadilazi 100%.

5.1 Kvalitet kreditnog portfolia bankarskog sistema

30.09.2013 godina,ukupna kreditna izloženost bankarskog sistema dostigla je 380.557 miliona denara i porasla za 6917 miliona denara na kvartalnom nivou. Ovo pretstavlja ubrzavanje rasta u odnosu na prethodni kvartal za 1,4 procentnih poena. Ubrzavanje proizilazi pre svega od rasta kreditne izloženosti ka finansijskim institucijama (za 4280 miliona denara ili 5,8%), kao rezultat povećanja kratkoročnih sredstava, na računima inostranih banaka (korespodentni računi i kratkoročni depoziti), i ulaganja u blagajničke zapise, ali i od rasta izloženosti ka državi (za 1.141 milion denara ili 3,3%), zbog povećanja ulaganja banaka u državne obveznice. Kreditna izloženost prema nefinansijskim subjektima (bez izloženost ka finansijskim institucijama i državi) ostvarila je kvartalni rast od 1496 miliona denara ili 0,6% (3.06.2013 god. 1,2%) što u celosti (141,7%) proizilazi od rasta kreditne izloženosti ka domaćinstvima u formi potrošačkih kredita i kredita za nabavku i renoviranje stambenog prostora. Ipak silazno kretanje izloženostika preduzećima i ostalim klijentima (za 623 miliona denara, ili 0,4%) zbog smanjene kreditne podrške ovog sektora, prouzrokovalo je ubrzavanje kreditne izloženosti ka nefinansijskim subjektima.

Trend pogoršanja kreditnog portfolia banaka[38] u prvoj polovini 2013 godine bio je prekinut u trećem kvartalu, kada je kvartalna stopa rasta nefunkcionalnih kredita, beležila negativnu vrednost od 3,5%. Smanjenje nefunkcionalnih kredita u najvećem delu (76.1%) proizilazi od preduzeća, ali nije odraz samo poboljšanih ekonomskih ostvarenja nekih klijenata, već i aktivnosti nekih banaka u restrukturiranju potražnje od određenih klijenata i

[38] Narodna Banka R.Makedonije www.nbrm.mk

prisposobljavanju uslova vraćanje njihovim trenutnim mogućnostima. Imeno, u trećem kvartalu poedine banke sprovode restrukturiranje dela nefunkcionalnih kredita, pri čemu je potražnja zadržala postojeću kategoriju rizika B. Ovo se odnosi na nekoliko klienata korporativnog sektora, delatnosti proizvodnje metala, mašina, alata i opreme, trgovija na veliko i malo i hemijske industrije. Ipak mora se uzeti u obzir da ukoliko se cilj ne ostvari zbog kojeg su ova restrukturiranja i napravljena, a to je da se smanji kreditni teret da bi klient mogao prevazići trenutne finansijske banaka primećuje se i rast preuzimanja sredstava za neplaćenu potražnju, ali i prodaja nekih od predhodno preuzetih sredstva. Nefunkcionalni krediti domaćinstava beleže kvartalni rast, najviše zbog povećanja nefunkcionalnih stambenih kredita i kredita na osnovu izdatik kreditnih kartica i dozvoljenog prekoračenja takvih računa.

Godišnja stopa rasta nefunkcionalnih kredita se usporila i svela na nivo od kraja 2012 godine, što je više nego dvojno niže u odnosu na predhodni kvartal. Silazno kretanje nefunkcionalnih kredita na godišnjoj osnovi produžilo je i nakon presečni datum ovog izveštaja.

Restrukturirani krediti pokazali si uzlazno kretanje i delimično su uslovili smanjenju nefunkcionalnih kredita, Nosioci povećanja restrukturiranih kredita su preduzeća. Naime 30.09.2013 godine , 10,2% od ukupnih kredita preduzeća s u restrukturni (6,0% 30.6.2013 godine) . Kvartalno uvećanje restrukturiranih kredita preduzeća od 37,9 % uglavnom proizilazi od potražnje, klasificirane u kategoriju rizika B. Prosećno nivo rizičnosti ukupnih restrukturiranih kredita smanjio se na 37,7% (30.06.2013 bio je 41,7%). Smanjenje prosečnog nivoa rizičnosti proizilazi od smanjenog rasta ispravki na vrednost restrukturiranih kredita u odnosu na rast samih restrukturiranih kredita u toku trećeg kvartala. Imajući u predvid regulatornu zabranu za uvećanje finansijskog rezultata na bazi restrukturiranja, manji rast ispravke na vrednost trebalo bi da proizilazi od oslobažđanja ispravke na vrednost prethodno restrukturiranih kredita, kod kojih je restrukturiranje dalo pozitivne efekte. Prolongirani krediti su zabeležili beznačajan rast od 0,8%, a njihovo prosečno nivo rizičnosti se smanjilo na 22,0%.

Nasuprot prvom polugođu godine, kada su banke na neto osnovi više naplaćivale otpisane potražnje, u trećem kvartalu banke su pretežno vršile otpise. Tako, izvršeni otpisi u toku ovog kvartala su na većem nivou u odnosu na isti kvartal prešle prethodne godine. Na ukupni broj otpisanih potražnji, preduzeća su nosioci u 96,1%, dok u ukupnoj naplati na već otpisanih potraživanja, najzastupljenija su fizička lica 81,5%. Izvršeni otpisi u toku trećeg kvartala ograničavaju silazni trend nefunkcionalnih kredita, budući da sa isključivanjem efekta otpisa, kvartalna stopa promena nefunkcionalnih kredita bi iznosila 3,0% za sve nefunkcionalne kredite i 4,2% za preduzeća.

Silazni se trend primećuje i kod učešća nefunkcionalnih kredita u ukupnom broju kredita, pri čemu se ova stopa u trećem kvartalu smanjuje za 0,5 procentnih poena i svodi se na 11,8%.

Nasuprot ovome, učešće izloženosti sa višim stepenom rizičnosti (klasificirano u kategorije rizika B,G i D) u ukupnoj kreditnoj izloženosti je nepromenjeno, kao rezultat

izvršenih restrukturiranja u kategoriji rizika B. U oktobru stopa nefunkcionalnih kredita se je minimalno uvećala i vratila se na nivou od marta 2013 godine 11,9%.

Kod preduzeća, na kraju trećeg kvartala ove godine, učešće nefunkcionalnih kredita u ukupnim kreditima se smanjilo na 15,3%. Ovo proizilazi iz izrazitog smanjenja nefunkcionalnih kredita pri beznačajnog pada kreditne podrške preduzećima. Ovaj pokazatelj beleži smanjenje i kod domačinstava, što je rezultat višeg rasta ukupnih kredita, koji neutraliziraju rast nefunkcionalnih kredita. U oktobru 2013 godine, stopa nefunkcionalnih kredita ponovo beleži rast kod preduzeća na 15,6%, kao posledica rasta nefunkcionalnih kredita, dok kod domačinstava se nastavlja silazni trend.

Prema periodu odobravanja, samo 18,% od ukupnih nefunkcionalnih kredit sa stanjem na 30.09.2013 godine je odobreno u toku 2012 godine i u prvom polugođu 2013 godine. Pri tome 4,8% od nefunkcionalnih kredita je odobreno u toku drugog kvartala ,od kojih 97,5 su ka sektoru preduzeća. Više od jedne trećine nefunkcionalnih kredita na kraju trećeg kvartala potiću od godina kada je kreditni rast bio najviši (2006, 2007 i 2008 godina).

Analiza strukturnih karakteristika nefunkcionalnih kredita pokazuje da je najveći deo ovih kredita sa prilagodljivom kamatnom stopom i sa anuitetskom otplatom. Pri uzlaznim prisposobljavanjima kamatnih stopa, banke transformišu rizik od promene kamatrnih stopa kredita u indirektni kreditni rizik, što još više otežava otplatu nefunkcionalnih kredita i verovatnoću za njiha ovo vraćanje u redovnom statusu. Pri tome, 78,6% od nefunkcionalnih kredita spada u grupi sa iznad 270 dana kašnjenja, što nanovo upućuje na otežanu mogućnost vraćanja ovih kredita u redovni, sem ako banke ne preuzmu aktivnost za olakšanje kreditnog tovara klienata putem rekonstruiranja njihovog duga. Sa aspekta vida obezbeđenja, više od pola nefunkcionalnih kredita preduzeća je obezbeđeno poslovnim i stambenim prostorom , dok kod nefunkcionalnih kredita domaćinstava, obezbeđivanje je putem žiranata, menica i stambenog prostora i obuhvata 31,3% i 20% soodvetno. Pri tome 33,6% od nefunkcionalnih kredita domaćinstava je neobzbeđeno, no ukoliko se oduzmu negat ublaženju nivoa kreditnog rizika koga su banke preuzele i ujedno služi kao potencijalni izvor za naplatu nefunkcionalne izloženosti.

Smanjenje nefunkcionalnih kredita bilo je prosleđeno sa usporenim kvartalnim rastom ukupne utvrđene ispravke vrednosti banaka od 271 milion denara, ili 0,9%. Ovaj rast u celosti proizilazi iz ispravke vrednosti kreditne izloženosti ka delatnostima trgovina na veliko i malo, i građevinarstva , koji beleže rast nefunkcionalnih kredita. Ipak, smanjenje ispravke vrednosti kreditne izloženosti ka finansijskim institucijama, ograničava rast ukupne ispravke vrednosti i posebne rezerve.

Smanjenje nefunkcionalnih kredita bilo je jače od rasta ispravke vrednosti, što je uslovilo povećanje pokrivenosti nefunkcionalnih kredita sa ukupno utvrđenom ispravkom vrednosti (za 5,3 procentni poeni), koja je ponovo preko 100%. 30.09.2013 godine uvećala se i pokrivenost nefunkcionalnih kredita sa ispravkom vrednosti utvrđenom za njih na 77,1% (74,4% na 30.06.2013 godine). Ovo je uslovilo dodatno smanjenje i onako niskog učešća nerezerviranog dela nefunkcionalnih kredita u ukupna sopstvena sredstva bankarskog sistema. Pri pretpostavki za celokupnu nenaplativost nefunkcionalnih kredita, sopstvena sredstva, na

kraju ovog kvartala, bi se smanjila za 13,1% (u poređenju sa 15,4% koliko je bilo pretpostavljeno smanjenje na kraju drugog kvartala).

U trećem kvartalu 2013 godine, prosečno nivo rizičnosti kreditnog portfolija bankarskog sistema je nepromenjeno, kao rezultat manjeg rasta ispravke vrednosti od rasta ukupne kreditne izloženosti. Suprotno ovome, prosečni nivo rizičnosti na redovne kredite se uvećao zbog kvartalnog rasta ispravke na vrednost, utvrđene za njih (za 406 miliona denara ili 6,0%), što je rezultat povećanja ispravke za izloženost u kategoriji rizika B za 17,4%.

Potencijalni rizik uvećanja nefunkcionalnih kredita u narednom kvartalu su dostatni krediti sa periodom zakašnjenja isplate od 61 do 90 dana. Ukoliko se kod ni jednog od ovih kredita ne bude naplatio dostatni dug u toku sledećeg meseca, 2,1 % od ukupnih redovnih kredita sa stanjem na 30.09.2013 godine, bi se promenili u nefunkcionalni. Prosečno nivo rizičnosti kredita sa prispelim delom od 61 do 90 dena je okviru kategorije rizika B i iznosi 15,8%. Po pretpostavci da se svi krediti sa prispelim delom od 61 do 90 dana ne mogu naplatiti u narednom kvartalu, pokrivenost nefunkcionalnih kredita sa ukupno utvrđenom ispravkom vrednosti ostaće visoka,iznosila bi 98,5% i prosečna klasifikacija ukupne kreditne izloženosti ostala bi u kategoriji rizika A i iznosila bi 7,9%.

Za razliku od prethodnog kvartala kada je kreditna izloženost sa nefunkcionalnim statusom rasla kao rezultat izloženosti u kategoriji rizika B nefunkcionalni, smanjenje u ovom kvartalu je potiknuto od silaznog kretanja izloženosti u kategoriji rizika G (za 1003 miliona denara ili 17,5%). Smanjenje nefunkcionalne kreditne izloženosti u ovim kategorijama rizika u celosti proizilazi od preduzeća.

Prema pokazateljima o kreditnom riziku i značaju pojedinih delatnosti (proizvoda) u ukupnoj kreditnoj izloženosti, kreditni rizik je najveći kod delatnosti građevinarstva i industrije, kao i kod kreditnih kartica i potrošačkih kredita iz sektora domaćinstava. Sa aspekta valutne strukture, prosečni nivo rizičnosti za kreditnu izloženost, na sličnom je nivou za sve valute, i nalazi se u okviru kategorije rizika A.

Struktura kreditne izloženosti prema nefinansijskim subjektima prema roku prispeća glavnice pokazuje da 9,2% od ukupne kreditne izloženosti na 30.09.2013 prispeva za naplatu do kraja 2013 godine, dok više od polovine izloženosti prispeva nakon 2015 god. Pri tome, izlošenost sa prosečnim nivoom rizičnosti do 25% (kategorija A i B), učestvuje sa 95,3% u ukupnoj kreditnoj izloženosti, koja će prispeti za naplatu do kraja 2013 godine i u većem delu 67,5% se odnosi na preduzeća.

Koncentracija kreditne izloženosti bankarskog sistema prema određenim delatnostima, мerena preko Hefindalovog indeksa uglavnom je u prihvatljivim granicama. Vrednost indeksa ukazuje na višu koncentraciju od prihvatljivog nivoa za kreditnu izloženost ka delatnostima industrije i građevinarstva. Ipak, koncentracija kreditne izloženosti beleži silazno kretanje kod više delatnosti , u trećem kvartalu 2013 godine.

Učešće velike izloženosti (uključujući i izloženosti ka finansijskim institucijama) u sopstvena sredstva banaka, na kraju trećeg kvartala 2013 godine, upućuje na neznatno

smanjenje koncentracije kreditnog rizika. Kod pojedinih banaka, učećše velike izloženosti u sopstvena sredstva kreće se u intervalu od 35,9 do 728,5%. Sa isključivanjem izloženosti banaka ka finansijskim institucijama i plasmanima u blagajničkim zapisima i državnim hartijama od vrednost, učešće velike izloženosti ka nefinansijskim subjektima u vlastita sredstva banaka se smanjuje na 65,7%. Analizirano po pojedinim bankama, učešće velike izloženosti ka nefinansijskim subjektima u vlastita sredstva kreće se od 10,8% do 178,3%. Pri tome , oko polovine velike izloženosti na nivou sistema otpada na jednu banku, i ova banka sa svojom kreditnom izloženošću zahvata 24,0% od ukupne kreditne izloženosti.

Uporedo sa kvartalnim porastom kreditne podrške domaćinstava, povećala se i prosečna zaduženost po osobi (samo za osobe koje su zadužene) na101 hiljada denara. 30.09.2013 godine najzaduženija su lica sa mesečnim primanjima do 30.000 denara. Kod njih je plasirano dve trećine od ukupne izloženosti banaka ka fizičkim licima i 73,8% od ukupne izloženosti namenjeno je za potrošnju, što je očekivano ako se uzme u predvid da ova lica pretstavljaju oko 85% od ukupnog stanovništva. Gledano prema pojedinim osobama, najzaduženija su fizička lica sa mesečnim primanjima preko 100.000 denara (prosečna zaduženost od 587 hiljada denara po osobi), što je rezultat politike banaka za prisposobljavanje visine duga visini mesečnim primanjima fizičkih lica. Prosečna mesečna obaveza, u zavisnosti od kreditnog proizvoda, kreće se između 3,6 hiljada dinara kod potrošačkih kredita i 12,3 hiljade denara kod kredita za nabavku i renoviranje stambenog i poslovnog prostora. Prema tipu kreditnog proizvoda, lica sa mesečnim primanjima iznad 30.000 denara učestvuju sa 76,0% u kreditnoj izloženosti na osnovu stambenih kredita, dok kod kreditne izloženosti na osnovu potrošačkih kredita i kreditnih kartica i negativnih salda tekućih računa, najveće učestvo imaju lica sa masečnim primanjima do 30.000 denara 75,4% i 74,9%, sadejstveno.

5.2 Stres-test simulacije za osetljivost bankarskog sistema na povećanje kreditnog rizika

Stres testiranja koja se sprovode na redovnoj osnovi imaju za cilj da ispitaju osetljivost bankarskog istema pri pogoršanju kvaliteta pojedinih segmenata kreditnog portfolia. Oni se sastoje od simulacija na hipotetično prekoračenje od 10% (prva simulacija) i 30% (druga simulacija), od kreditne izloženosti ka preduzećima i domaćinstava, odvojeno i kod oba sektora zajedno, ka obe sledeće kategorije sa većom rizičnočću.

Tabela:Stopa adekvatnosti kapitala nakon simulacija

Opis		Adekvatnost kapitalot na nivou bankarskog sistema		Broj banaka, čija adekvatnost kapitala nakon simulacije je ispod adekvatnosti kapitala bankarskog sistema, nakon simulacije (manja od 8%)		% na V,G i D u ukupnoj kreditnoj izloženosti		Prosečni nivo rizičnosti za celokupnu kreditnu izloženost	
		6.2013	9.2013	6.2013	9.2013	6.2013	9.2013	6.2013	9.2013
Početno stanje		17,3%	17,3%			10,6%	10,6%	7,8%	7,8%
Preduzeća i fizička lica	I simulacija	15,2%	15,3%	8 (1)	7 (0)	13,9%	13,8%	9,4%	9,3%
	II simulacija	10,4%	10,5%	7 (4)	7 (5)	20,4%	20,1%	12,4%	12,3%
Preduzeća	I simulacija	15,9%	15,9%	7 (1)	7 (0)	12,6%	12,5%	8,8%	8,7%
	II simulacija	13,0%	13,1%	7 (2)	7 (3)	16,5%	16,2%	10,8%	10,6%
Fizička lica	I simulacija	16,6%	16,6%	8 (0)	8 (0)	11,9%	11,9%	8,4%	8,3%
	II simulacija	15,1%	15,0%	7 (0)	8 (0)	14,5%	14,5%	9,5%	9,4%

Izvor: Proračuni Narodne banke, na osnovu podataka dostavljenih od strane banaka.

Rezultati simulacije pokazuju održavanje otpornosti bankarskog sistema na simulacione šokove. Ipak u poređenju sa prethodnih kvartalom, ima izuzetno pogoršanje rezultata kod pojedinih banaka.

6. ANALIZA KREDITNE SPOSOBNOSTI

Analiza kreditne sposobnosti tražioca kredita je tradicionalna tehnika koja se koristi u bankarskom poslovanju. Kod svake analize kreditne sposobnosti, dominantni su određeni faktori koji se u literature nazivaju „5C кредита“ (5 Cs of credit), a koji su povezani sa nekom od kategorija rizika, i to[39]:

1. **Character** (karakter) – karakteristika kredibiliteta (moralni rizik)
2. **Capacits** (kapacitet) – veličina kapaciteta tražioca kredita, sposobnost plaćanja (poslovni rizik)
3. **Capital** (kapital) – veličina kapitala tražioca kredita ili njegovo bogatstvo (imotni rizik)
4. **Colateral** (obezbeđenje) – uslovi obezbeđenja kredita (rizik zaloga)
5. **Conditions** (uslovi) – uslovi poslovanja tražioca kredita (tržišni rizik)

Na osnovni ili bazični model “5 K “ (“ 5 C “) neki autori na savremenu teoriju bankarskih finansija, dodaju jos jedan faktor takonazvani rizik zemlje (countries risk), iako se on razmatra kao poseban vid kreditnog rizika. U svakom slučaju, svaka od naavedenih kategorija poslovnog rizika sagledava se kod kreditnih potražnji, a kvantifikacija rizika vrši se primenom finansijskih koeficijenata i na toj osnovi procenjuje se ukupna kreditna sposobnost tražioca kredita.

Pored “5 C“ koriste se i akronimi CAMPARI I PARSAR, da bi bankari mogli lakše da zapamte na koje elemente treba obratiti pažnju pri ocenjivanju tražioca kredita.

Analiza kreditnih sposobnosti tražioca kredita prema CAMPARI i PARSAR

Akronimi	Elementi
CAMPARI	C - character (karakter kredibiliteta) A – amount (iznos) M – means (sredstva) P – purpose (namena) A – accountibilities (sposobnost) R - risk (rizik) I - insurence (obezbeđivanje)
PARSAR	P - purpose (cilj) A - amount (iznos) R - reason (razlog) S - source of repasment/securities (izvor otplate/sigurnost) A - abbilities (sposobnost) R – risk (rizik)

[39] Vunjak N. „Finansiski Menadžment“ Ekonomski fakultet, Subotica 2005

U analizi kreditne sposobnosti tražioca kredita, u velikoj meri koristi se i ocena kreditnog rejtinga tražioca kredita, koga dodeljuju specijalizirane agencije. Među najpoznatijim kreditnim rejting agecijama su Standard & Poors i Mood's (isto tako poznate su i Fitch, IBCA) , čije što ocene tražioca kredita, široko se primenjuju u poslovnom svetu, no i od strane oficijalnih institucija za ponderisanje rizika.

6.1. Finansijski izvestaji i njihova materijalna ispravnost za potrebe analize

Finansijska analiza obuhvata detaljno istraživanje, kvantificiranje,deskripciju i ocenu finansijskog statusa i uspešnosti poslovanja privrednog društva.[40]Iz prethodne definicije proizlazi da su predmet analize finnsijski izveštaji,konkretno,redovni finansijski izveštaji koji se sastavljaju za svaki izveštajni period.Ciljevi analize finansijskih izveštaja mogu se podeliti na opšte i posebne ciljeve.Opšte ciljevi odnose se na sagledavanje zarađivaćke sposobnosti, privrednog društva i njegovog finansijskog položaja,njegovih novčanih tokova i promena na kapitalu u cilju pružanja informacija korisnicima analize.S obzirom na to da su korisnici finansijske analize glavni stejkholderi,tako se i posebni ciljevi analize finansijskih izveštaja odnose na zadovoljavanje informacionih potreba tih stejkholdera.[41]

Investitori i kreditori koriste računovodstvene informacije u cilju procene kvaliteta ostvarenog rezultata privrednog društva i budućih novčanih tokova koji su povezani sa njihovim ulaganjima.Država i njeni organi koriste računovodstvene informacije u cilju utvrđivanja mera ekonomske politike,donošenja odgovarajućih odluka o podsticanju određenih delatnosti i privrednih grana i nadziranje sprovođenja mera ekonomske politike. Uprava privrednog društva svih nivoa odlučivanja,kao interni korisnik,koristi informacije analize finansijskih izveštaja u cilju planiranja,organiziranja i kontrole,što je suština upravljačkih aktivnosti.

Posebne ciljevi analize finansijskih izveštaja mogu se posmatrati i na drugačiji način, pespektovanjem Međunarodnih računovodstvenih standarda/Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MR/MSFI).Prema Okviru Međunarodnih računovodstvenih standarda/Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja,osnovni cilj računovodstva je da pruži informacije o finansijskoj strukturi privrednog društva,uspešnosti poslovanja i njegovoj sposobnosti da stvara novac i ekvivalente novca,kao i informacije o proceni dinamike i izvesnosti stvaranja novca.

Ovu sposobnost stvaranja novca kao računovodstveni cilj,ne treba bukvalno shvatiti kao usmerenost aktivnosti privrednog društva na ostvarivanje što većeg salda novca na tekućem računu.Ona se definiše kao sposobnost korisnika da iz računovodstvenih informacija dođu do objektivnih podataka o tome da li će privredno društvo isplatiti:

[40] Stojilković M., Krstić J. „Finansijska analiza" Ekonomski fakultet, Niš 2000godina
[41] Knežević G.,Stanišić N.,Mizdraković V.„Analiza finansijskih izveštaja" str. 7-12, Univerzitet Singidunum,Beograd 2013godina

- Dividende(prinos za investitora)
- Kamate(prinos za kreditore)
- Tekuće obaveze(obaveze prema dobavljačima za materijal,oprema)
- Porez(obaveze prema fiskalnim organima)

Korisnici analize finansijskih izveštaja mogu biti istovremeno i korisnici finansijskih izveštaja.

Postoju dve vrste interakcija korisnika(stejkholdera):

- Interna interakcija uprave privrednog društva i vlasnika(akcionera)
- Eksterna interakcija uprave privrednog društva i kreditora(banke i drugi kreditori)

Osnovni cilj akcionara je da usmere upravu na generisanje pozitivnih rezultata poslovanja kako bi se isplatile dividende ili kroz ppovećanje cene akcija na finansijskom tržištu ostvarili kapitalni dobici.S obzirom na to da pomenuti ciljevi akcionara zavise od zarađivačke sposobnost privrednog društva akcionari su zainteresovani da uprava usmerava privredno drustvo ka cilju ostvarivanja što većeg dobitka.Osnovni metod da se to postigne je da se rukovodioci kroz bonuse,ili stimulativno poslovno nagrađivanje,vežu za postignute rezultate.

Mada krediori, po prirodi,nemaju upravljačka prava,te tako ne mogu ostvariti uticaj na upravu privrednog društva,uloga kreditora nije limitirana,kao što bi se to na prvi pogled moglo pomisliti.Kreditori štite svoja ulaganja tako što u ugovorima o kreditu unose restriktivne klauzule kojima se zahteva od uprave privrednog društva da održava odgovarajuće finansijske indikatore u zadatim granicama. Kreditori putem restriktivnih klauzula definišu granice raspodele ostvarenog dobitka,i na taj način se štite i od preterano visokog odliva gotovine kroz dividende akcionarima.Jedna od poznatih aviokompanija u svetu Delta Airlines ima u postojećim kreditnim aranžmanima i restriktivne klauzule koje se odnose na zabranu uzimanja opreme u lizing i zabranu dodatnog kreditnog zaduživanja kroz emisiju obveznica ili uzimanje bankarskih kredita.

Finansijski izveštaji su osnovni proizvod računovodstva jednog privrednog društva. Finansijsko računovodstvo ima za cilj da prikupi,evidentira,klasifikuje i prikaže sve poslovne promene koje su se dogodile u jednom privrednom društvu u toku jednog izveštajnog perioda.Finansijski izveštaji predstavljaju vrednosni prikaz uticaja tih promena na finansijsku strukturu,uspešnost poslovanja i promene na novčanim tokovima jednom privrednog društva.Stoga,oni predstavljaju osnovu finansijske analize.

Materijalne pretpostavke analize odnose se na obezbeđenje upotrebljivih podataka finansijskih izveštaja.Jedino upotrebljivi finansijski izveštaji,oslobođeni pristrasnosti, mogu biti adektvatna podloga za finansijsku analizu.

6.1.1. Računovdstveni principi u funkciji materijalne ispravnosti finansijskih izveštaja

Savremena računovdstvena teorija bliska idejama anglosaksonskog računovodstva računovdstvene principe bilansiranja deli na:

- Osnovne principe finansijskog računovodstva,koji se još nazivaju pretpostavkama i obezbeđuju osnovne uslove za računovodstveno vrednovanje
- Principe kojim se reguliše vrednovanje bilansnih pozicija
- Principe koji se ponašaju kao odstupanja ili ograničenja prethodnih principa.

Anglosaksonsko računovodstvo principe bilansiranja izvodi iz činjenice da je vrednovanje bilansnih pozicija osnovni cilj računovodstva.Ovaj cilj nastao je kao rezultat usložnjavanja poslovnih transakcija i nastanka sve kompleksnijih bilansnih pozicija,čiji se proces vrednovanja razlikuje ili odstupa od tradicionalnih računovodstvenih principa.

Pretpostavke finansijskog računovodstva se baziraju na sledečim(osnovnim principima):

- Princip računovodstvene jedinice
- Princip novčanog merila
- Princip kontinuiteta privrednog društva

Pet je osnovnih principa kojima se regulišu računovodstvena vrednovanja i to su sledeći:

- „Matching“princip-predstavlja zahtev za dodeljivanjem rashoda obračunskom periodu kada su nastali njima prouzrokovani prihodi.
- Princip realizacije-predstavlja bazu za rešavanje problema obračuna i iskazivanja rezultata(dobitka ili gubitka)
- Princip istorijskog troška-predstavlja zahtev da se sredstva privrednih društava iskazuju i vode u visini novčanog ulaganja učinjenog u momentu njihove nabavke ili sticanja na drugi način.
- Princip objektivnosti podataka-predstavlja zahtev da se u procesu računovodstvenih vrednovanja koriste takve informacije koje će biti potvrdive i pouzdane.

Princip konzistentnosti-zahtev da se u varijetetu metoda bilansiranja koje postoje u praksi ili koje su standardizovane,izabere jedna metoda i da se ta metoda stalno primenjuje iz jednog obračunskog perioda do drugog.

7. ANKETA KREDITNE SPOSOBNOSTI VELIKIH BANAKA U R.MAKEDONIJI

Rezultati ankete o kreditnoj aktivnosti u četvrtom tromesečje 2013godine za grupu velikih banaka ukazuju na umereno neto-olakšanje uslova odobravanja korporativnih kredita, za razliku od prethodne godine, kada su sve banke uslove ocenile kao nepromenjene. Ipak, 12% banaka ukazuje i na zaoštravanje uslova kreditiranja u ovom periodu. Kod sektora stanovništva primećeno je jako neto-olakšanje kreditnih uslova, pri čemu je broj banaka koje su se na ovaj način izjasnile dva puta veći u poređanju sa prethodnom anketom (97% naspram 42%banaka)[42]. Ovakva kretanja zadnji put su primećena u drugom kvartalu 2009.godine.Sa asprekta potražnje,kod korporativnog sektora i kod sektora stanovništva primećeno je i dalje neto-povećanje potražnje, ali za razliku od prethodnih godina,nijedna banka ne ukazuje na smanjenje potražnje korporativnih kredita. Ovakva kretanja ostvarene kreditne potražnje od strane stanovništva i korporativnog sektora su u saglasnošću sa očekivanjima banaka datih u prethodnom kvartalu,ali su slabija. U odnosu na očekivanja promena kreditnih uslova u naredna tri meseca, kod preduzeća i kod stanovništva,banke očekuju umereno neto-zaoštravanje kreditnih uslova,nasuprot neto-olakšanju u prethodnoj godini. Ipak, oko 90%banaka ne očekuje veće promene uslova za odobravanje kredita preduzećima i stanovništvu u prva tri meseca 2014.godine.U odnosu na potražnju, velike banke očekuju i dalje povećanje neto-potražnje kredita sa strane preduzeća i stanovništva,ali značajno slabije kod sektora stanovništva u odnosu na prethodne godine.

[42] www.nbrm.mk

7.1. Rezultati individualnih pitanja ankete za kreditnu aktivnost banaka za četvrto tromesečje 2013.godine za grupu velikih banaka

A.Krediti preduzeća

1.Kako su promenjeni uslovi za kreditiranje u Vašoj banci sa aspekta odobravanja kredita preduzećima u protekla tri meseca?

	Ukupno		Krediti malih i srednjih preduzeća		Krediti velikih preduzeća		Kratkoročni krediti		Dugoročni krediti	
	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4
Značajno su zaoštreni										
Delimično su zaoštreni		11.7		11.7		11.7		11.7		11.7
U osnovi su ostali nepromenjeni	100	66.6	100	66.6	100	66.6	100	66.6	100	66.6
Delimično su olakšani		21.7		21.7		21.7		21.7		21.7
Značajno su olakšani										
Neprimenjivo										
Ukupno	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Neto-procenat	**0.0**	**-10.0**	**0.0**	**-10.0**	**0.0**	**-10.0**	**0.0**	**-10.0**	**0.0**	**-10-0**
Broj ispitanih banaka	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**	**4**

2.Kako su uticali dole navedeni faktori na uslove kreditiranja u Vašoj banci sa aspekta odobravanja kredita preduzećima u protekla tri meseca (odnosi se na pitanje 1 u koloni ″ukupno″). Molimo Vas da ocenite doprinos za zaoštravanje ili olakšanje kreditnih standarda koristeći sledeću skalu:

-- = značajno pridonose zaoštravanju uslova kreditiranja

- = delimično pridonose zaoštravanju uslova kreditiranja

0 = pridonose za nepromenjenost uslova kreditiranja

+ = delimično pridonose olakšavanju uslova kreditiranja

++ = značajno pridonose olakšavanju uslova kreditiranja

NP = neprimenjivo

							Neto procenat	
	- N-	**-**	**0**	**+**	**++**	**NP**	**kv.3**	**kv.4**
1)Troškovi finansiskih sredstva i ograničenja bilansnog stanja			78.3					
-troškovi povezani sa kapitalnu poziciju Vaše banke			100				0.0	0.0
-Pristup banke pazarnom finansiranju			100				0.0	0.0
-likvidnosna pozicija Vaše banke			100				0.0	0.0
2)Pritisak konkurencije			66.6	11.7				
-konkurencija od drugih banaka			66.6	33.4			-11.1	-33.4
-konkurencija od nebankarskog sektora			100				0.0	0.0
-konkurencija od pazarnog finansiranja			100				0.0	0.0
3)Uvid u rizik			78.3					
-očekivanja za ukupnu ekonomsku aktivnost		11.7	88.3				0.0	11.7
-očekivanja perspektive grane kojoj pripada preduzeće i perspektiva pojedinačnih firmi		11.7	88.3				0.0	11.7
-Rizik od neizvršenja obezbeđenja		55.9	44.1				0.0	55.9

3.Molimo Vas da ocenite značaj odelnih faktora kod procenjivanja kreditne sposobnosti preduzeća:

-- = sasvim beznačajni

- = delimično beznačajni

0 = značajni

+ = mnogo značajni

++ = izuzetno značajni

NP = neprimenjivo

	- -	**-**	**0**	**+**	**++**	**NP**	**Neto-procenat**	
							Kv.3	**Kv.4**
Upoznavanje klijenta putem poslovnog odnosa				11.7	88.3		100	100
Procenjen bonitet klijenta				65.9	34.1		100	100
Lojalnost prema banci			34.1	21.7	44.2		77.4	65.9
Kapitalna moć klijenta				44.1	55.9		100	100
Prihodi klijenta				21.7	78.3		100	100
Kvalitet investicionog projekta				44.1	55.9		100	100
Kvalitet upravljanja u preduzeću				21.7	78.3		100	100
Vrednost hipoteke			21.7	78.3			100	78.3
Prihodna moć garanata			44.1	55.9			56.9	55.9
Visina učešća u finansiranju			21.7	78.3			79.5	78.3
Ostali faktori						34.10		

4.Kakav uticaj ima promena monetarne politike na Vašu kamatnu politiku (kamate na novoodobrene kredite preduzećima) u zadnja tri meseca?

	Ukupno		Krediti malih i srednjih preduzeća		Krediti velikih preduzeća		Kratkoročni krediti		Dugoročni krediti	
	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4
Značajno su uticali										
Delimično su uticali		21.7		21.7		21.7		21.7		21.7
Beznačajno su uticali	100	78.3	100.0	78.3	100	78.3	100	78.3	100	78.3
Neprimenjivo										
Nisu uticali										
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Neto-procent	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Broj ispitanih banaka	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

B.Krediti stanovništva

1.Kako su promenjeni uslovi kreditiranja u Vašoj banci sa aspekta odobravanja kredita stanovništvu u protekla tri meseca?

	Ukupno		Stambeni krediti		Potrošački krediti		Ostali krediti	
	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4
Značajno su zaoštreni								
Delimično su zaoštreni								
U osnovi su ostali nepromenjeni	58.4	3.2	57.0		47.9		71.1	9.3
Delimično su olakšani	41.5	96.7	42.9	100	52.0	100	28.8	90.6
Značajno su olakšani								
Neprimenjivo								
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100
Neto-procenat	-41.5	-96.7	-42.9	-99.9	-52.0	-99-9	-28.8	-90.6
Broj ispitanih banaka	4	4	4	4	4	4	4	4

2.Kako su uticali dole navedeni faktori na uslove kreditiranja Vaše banke u pogledu odobravanja stambenih kredita stanovništvu u protekla tri meseca (odnosi se na odgovor na deseto pitanje).Molimo Vas da ocenite doprinos navedenih faktora na zaoštravanje ili olakšanje uslova kreditiranja koristeći sledeću skalu:

-- = značajno pridonose zaoštravanju uslova kreditiranja

- = delimično pridonose zaoštravanju uslova kreditiranja

0 = pridonose za nepromenjivost uslova kreditiranja

+ = delimično pridonose olakšanju uslova kreditiranja

++ = značajno pridonose olakšanju uslova kreditiranja

NP = neprimenjlivo

	- -	-	0	+	++	NP	Neto-procenat	
							kv.3	kv.4
1)Troškovi finansiskih sredstava i ograničenja bilansnog stanja			100				0.0	0.0
2)Pritisak konkurencije				61.8				-61.8
-konkurencija od drugih banaka			47.5	52.4			-52.0	-52.4
3)Uvid u rizik			61.8					
-očekivanja za ukupnu ekonomsku aktivnost			90.6	9.3			0.0	-9.3
-rizik od neizvršenja obezbeđenja		28.8	71.1				28.8	28.8
-kreditna sposobnost potrošača			100				0.0	0.0
-ostali faktori			47.5					

3.Molimo vas da ocenite značaj pojedinih faktora pri proceni kreditne sposobnosti stanovništva.

-- = sasvim nevažni

- = delimično nevažni

0 = važni

+ = mnogo važni

++ = isključivo važni

NP = neprimenjivo

	- -	-	0	+	++	NP	Neto-procenat	
							Kv.3	Kv.4
Upoznavanje klijenta putem poslovnog odnosa			28.8	61.8	9.3		71.1	71.1
Procenjen bonitet klijenta				52.4	47.5		100	100
Lojalnost prema banci			100				0.0	0.0
Kapitalna moć klijenta		47.5	9.3	28.8	14.3		-5.0	-4.4
Prihodi klijenta				38.1	61.8		100	100
Kvalitet uravljanja u preduzeću		47.5		52.4			-10.0	4.9
Vrednost hipoteke			23.6	28.8	47.5		85.8	76.3
Prihodna moć garanata			52.4		47.5		47.9	47.5
Visina učešće u finansiranje			38.1	47.5			47.9	47.5
Ostali faktori						47.5		

4.Kakav su uticaj imali promene u monetarnoj polici na Vašu kamatnu politiku (kamate na novoodobrene kredite stanovništvu) u zadnja tri meseca?

	Ukupno		Stambeni krediti		Potrošački krediti		Kratkoročni krediti		Dugoročni krediti	
	kv3.	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4	kv.3	kv.4
Značajno su uticali										
Delimično su uticali	14.1		14.1	14.3		9.3	14.1	9.3	14.1	14.3
Beznačajno su uticali	85.8	100	85.8	85.6	100	90.6	85.8	90.6	85.8	85.6
Neprimenjivo										
Nisu uticali										
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Neto-procenat	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Broj ispitanih banaka	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

8. POSLOVANJE NLB TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE

NLB Tutunska banka A.D. Skopje, jedna je od vodećih bankarskih institucija u Republici Makedoniji sa postojanim trendom rasta i pozitivnim reziltatima od osnivanja do danas. Osnovana je 1985 godine, a od 1993 godine posluje kao komercijalna banka, koja obavlja sve bankarske usluge za klijente iz zemlje i inostranstva. Banka pripada grupi Velikih banaka, i prema neto aktivi je treća najveća banka u R.Makedoniji.

Banka je članica NLB Grupacije od 2000 godine. Nova Ljubljanska banka d.d Ljubljana, strateški je akcionar sa 86,97% učešća u ukupnom kapitalu Banke[43].

NLB Tutunska Banka jedna je od najuspešnijih banaka NLB Grupacije. Uspeh duguje uspostavljenoj korporativnoj kulturi i tradiciji Banke u kombinaciji sa savremenom informatičkom tehnologijom, profesionalnom kadru i uspešnoj pazarnoj strategiji, uz podržku od strane NLB brenda. Kao svoj uspeh Banka prepoznaje udeo u sveukupnoj društvenoj javnosti,zbog čega posebnu pažnju posvećuje svojoj korporativnoj društvenoj odgovornosti.

Jedna od osnovnih strateških opredeljenja Banke je da podržava i finansira razvitak malih i srednjih preduzeća, kao nosioce ekonomskog razvoja R.Makedonije, a i sama je značajan učesnik u svim finansijskim zbivanjima i promotor je makedonskog biznisa na međunaradnim pazarima.

NLB Tutunska banka ima cilj da bude jedna od vodećih finansijskih institucija u zemlji. Da obezbeđuje viši nivo kvaliteta usluga, savremenu ponudu novih produkata i izgrađivanje tradicije Banke.

Banka posebnu pažnju posvećuje obogaćivanju i prilagođavanju ponude produkata i usluga,potrebama različitih pazarnih segmenata, kao i olakšavanju pristupa do njih putem investiranja u savremenu poslovnu mrežu, koju sačinjavaju 50 modernih ekspozitura, koje su organizovane kao male banke, kao i putem investiranja u elektronske servise za pristap Banci i njenim produktima.

Zaposleni u banci nastoje da bankarske proizvode iz svoje ponude predstave postojećim i potencijalnim klijentima na jedan nov i prijemčiv način, putem organizovanja brojnih interesantnih promocija, na kojima građani imaju priliku da malo bolje upoznaju banku, ali i da pitaju sve što im nije jasno u vezi sa bankarskim poslovima i ponudama.

NLB banka posluje kao banka univerzalnog tipa, što znači da u svojoj ponudi ima široku paletu bankarskih usluga prilagođenu potrebama i očekivanjima kako korporativnih tako i individualnih klijenata. Bankarski stručnjaci i ostali profesionalni kadrovi u ovoj banci intenzivno nastoje da unapređuju sopstvenu poziciju na tržištu, sve vreme imajući na umu odgovornost prema svojim klijentima, akcionarima, zaposlenima i široj društvenoj zajednici.

[43] NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje www.nlbtb.com.mk

NLB Tutunska banka zajedno sa Novom Ljubljanskom Bankom d.d.Ljubljana vlasnik je i osnivač Društva za upravljanje sa penzijskim fondovima – NLB Novi Penzijski Fond AD Skopje[44].

Ključni pokazatelji poslovanja NLB Tutunske banke

	2010	2011	2012
		Ključni pokazatelji	
ROE pre poreza	**11,3%**	**15,3%**	**10,1%**
ROE posle poreza	**11,3%**	**15,2%**	**10,1%**
Cost/Income Ratio	**58,3%**	**56,6%**	**63,8%**
Pazarno učesće po bilansna suma	**20,5%**	**18,5%**	**16,9%**
Adekvatnost kapitala	**13,2%**	**13,5%**	**14,8%**
Zarada po akciji (u MKD)	**532**	**773**	**585**
		Bilans uspeha	
Dobitak pre oporezanje (u mil.MKD)	**456,6**	**661,2**	**503,9**
(porast u %)	0,3%	44,8%	-23,8%
Dobitak nakon oporezanje (u mil.MKD)	**454,5**	**659,8**	**500**
(porast u %)	2,5%	45,2%	-24,2%
Neto prihodi poslovanja (u mil.MKD)	2.795,8	3.056,5	3.087,1
(porast u %)	5,3%	9,3%	1,0%
Troškovi poslovanja (u mil.MKD)	1.631	1.730,5	1.968,7
(porast u %)	4,2%	6,1%	13,8%
Ispravke za potencijalne gubitke (u mil.MKD)	689	656	587,4
(porast u %)	10,8%	-4,8%	-10,5%
Neto prihodi od kamata/prosečna kamatna aktiva	3,3%	3,0%	3,5%
Neto prihodi od kamata/prosečna bruto aktiva	3,0%	2,7%	3,1%
		Bilans stanja	
Bilansna suma (u mil.MKD)	**62.538,9**	**61.556**	**59.505,4**
(u odnosu na 31.12)	13,8%	-1,6%	-3,3%
Krediti nebankarskog sektora-NBS (u odnosu na 31.12)	10,1%	7,6%	-2,9%
(pazarno učešće u %)	19,6%	19,5%	18,2%
Depoziti nebankarskog sektora-NBS(u odnosu na 31.12)	12,3%	-2,9%	-3,1%
(pazarno učešće u %)	20,7%	18,5%	17,6%
		Kreditno portfolijo i rezervacije	
Proračunate ispravke za potencijalne gubitke			
(u mil.MKd)	4.537,9	5.194,8	5.743
(u odnosu na 31.12)	18,7%	14,5%	10,6%
Aktiva izložena riziku (u mil.MKD)	44.999	47.077,2	47.079,3
(u odnosu na 31.12)	10,6%	4,6%	0,0%
Pokrivenost portofolija rezervacijama	10,1%	11%	12,2%
Pokrivenost na V,G,D plasmana rezervacijama	132,6%	100%	83,6%
Nefunkcionalni krediti NBS/ukupni krediti	6,7%	7,7%	7,6%
		Likvidnosni pokazatelji	
Učešće neto kredita u depozite NBS	69,8%	77,3%	77,4%
		Ostali pokazatelji	
Broj komitenata	445.107	484.195	524.237
Fizička lica	418.309	456.036	495.133
Pravna lica	26.798	28.159	29.104
Broj ekspozitura i šaltera	48	49	50
Broj zaposlenih vraboteni (stanju na kraju na meseca)	764	782	773

[44] Nova Ljubljanska Banka www.nlb.si

8.1. Poslovanje sa stanovništvom

U toku 2012godine fokus poslovanja Banke u segmentu stanovništva bio je usmeren ka povećanju poslovanja sa stanovništvu, održavanju pazarno učešća u delu kreditiranja iznad 20%, povećanju pazarnog udela u upravljanju sa i servisiranju transakciskih računa stanovništva, održavanju stabilne i povoljne (ročno i valutno) depozitne baze, održavanju kvaliteta kreditnog portfolija u uslovima povećanog kreditnog rizika, intenzivni aktivnosti za naplatu potražnje po kreditima i smanjenju procenta nefunkcionalnih plasmana. Pored toga ponuda produkata i usluga je bila dopunski obogaćena[45]:

- Instant krediti Work & Travel, Violetov plus potrošački kredit, NLB Stanbeni kredit, NLB Stanbeni plus kredit, NLB Subvencionirani stanbeni kredit, NLB Automobilski plus kredit, NLB Kratkoročna postupna štednja na šest i dvanaest meseci sa redovnim mesečnim uplatama. Pored toga, kod postoeći kreditnih i depozitnih produkata bilo je izvšeno smanjenje kamatnih stopa, kao i olakšanja ostalih kreditnih uslova.
- Dopunski servisi u elektronskom bankarstvu za pravna i fizička lica
- Nova funkcionalnost mreže POST terminala Banke
- NLB M-Token- mobilna aplikacija preko koje se vrši autentikacija elektronskih transakcija

Usluga ličnog bankarstva obavljala se je u 31-oj ekspozituri obezbeđujući visokostručne bankarske usluge, cross-selling aktivnosti produžile su u pravcu obuhvaćanja postojećih i ponuda paketa usluga novim klijentskim grupama, a odobravani su i komisioni krediti stanovništvu od projekta ″Samozapošljavanje sa kreditiranjem″ Agencije za zapošljavanje Republike Makedonije. U 2012godini započeo je i novi projekat sa T-Mobile Makedonije za uvođenje mobilnog plaćanja (M-payment) čija finalizacija očekivala se u 2013godini.

U toku 2012godine bile su otvorene još tri nove ekspoziture u Skoplju, jedna ekspozitura je zatvorena, dok su dve ekspoziture u Đevđeliji bile spojene na jednu lokaciju, čime je ukupni broj ekspozitura 50.

Broj klijenata u ovom segmentu u 2012godini je uvećan za 9%.

Kreditni portfolijo stanovništva na godišnjem nivou je uvećan za 7,9%, odnosno za 1.197,4 mil.MKD i iznosi 16.420,5 mil.MKD. Ukupni kreditni portfolijo stanovništva sačinjavaju: potrošački krediti 51,9%, stanbeni krediti 28,7%, kreditne kartice 9,6%, iskorišćeni limiti transakciskih računa 5,5%, automobilski krediti 3,7% i ostali krediti 0,6%. Od ukupnih kredita stanovništva 4,5% su nefunkcionalne potražnje (2011: 4,7%).

[45] www.nlbtb.com.mk

	31.12.2011	31.12.2012	Promena
Krediti			
vrednost (u mil.MKD)	15.223	16.420	7,9%
broj novih ugovora za kredite u godini	17.185	17.431	1,4%
Depoziti			
vrednost (u mil.MKD)	31.238	32.012	2,5%
Broj novih ugovora za depoziti vo godinata	40.268	40.423	0,4%
Broj komitenata	456.036	495.133	8,6%
Broj računa (trs i žiro)	431.529	470.168	9,0%
Broj kartica (debitnih i kreditnih)	360.426	391.362	8,6%

Učestvo kredita stanovništva u ukupnim kreditima plasirani kod nebankarskog sektora u 2012godini dostiglo je 48,0%.

Depoziti stanovništva u odnos na 2011godini uvećani su za 2,5%.

Učestvo depozita stanovništva u ukupnim depozitima komitenata u 2012godini dostiglo je 72,4%.

Odnos krediti-depoziti stanovništva iznosi 51,3%.

U delu kreditnog poslovanja,u 2012godini ostvaren je značajan porast prometa sa karticama kao i broj ostvarenih transakcija sa karticima Banke.

	2011	2012	Promena
Broj aktivnih kartica	360.426	391.362	8,6%
Broj ATM-a	155	130	-16,1%
Broj POS terminala	5.463	5.317	-2,7%

Broj ATM-a na kraju godine je privremeno smanjen zbog raskidanja saradnje sa jednim korporativnim klijentom i relokacija ATM Banke na druge lokacije radi čega što su iste u tom trenutku imale tretman kao ATM izvan upotrebe i nisu uključene u priloženoj tabeli.

U delu elektronskog bankarstva, lak pristup uslugama platnog prometa i cenovne atraktivnosti rezultira sa porastom broja korisnika za 74%, što se pozitivno ogledalo na broj ostvarenih transakcija i vrednosti ostvarenog prometa.

	2011	2012	Promena
E-banking za fizička lica			
Promet (u mil.MKD)	269.5	399.7	48,3%
Broj naloga/transakcija	70.278	105.490	50,1%
Komitenti po svim kanalima	40.925	71.213	74,0%

8.2. Poslovanje sa pravnim licima i države

Ponuda za pravna lica i države odvija se centralizirano, po modelu integralnog upravljanja odnosa sa komitentima – za velike korporativne komitente Banke i disperzirano preko poslovne mreže – za mala i srednja preduzeća (MSP), dok usluge u platnom prometu za korporativne klijente obavljaju se preko poslovne mreže Banke, keš centra i preko elektronskih platnih servisa.

Poslovanje sa pravnim licima i države pretstavlja najveći deo aktivnosti Banke i glavni je nosioc prihoda Banke. Obuhvata kratkoročne denarske i devizne kredite za tekovne potrebe, kratkoročne denarske i devizne kredite za podršku izvoznih aranžmana, revolving kredita, dugoročnih denarskih i deviznih kredita za finansiranje investicionih projekata MSP, mikrokreditiranje, krediti za kupovinu poslovnog prostora, automobilski krediti, namenski krediti za izgradnju stambenog i delovnog prostora, komisioni krediti, akreditivno i garancisko poslovanje, depozitno poslovanje, usluga platnog prometa u zemlji i inostranstvo i usluga prenosa i čuvanja gotovine.

U 2012godini, ponuda za pravna lica bila je obogaćena novim kreditnim produktima koji su proizašli iz novo obezbeđenih kreditnih linija: krediti za finansiranje projekata za energetsku efikasnost i obnovljivi izvori energije, i krediti za finansiranje MSP,i projekti u delu primarnog proizvodstva prerađivanje poljoprivrednih proizvoda i trgoviju sa njima.

U domenu depozitnog poslovanja, aktivnosti su bile usmerene ka prikupljanju novih depozita od korporativnih klijenata putem ponuda denarskih i deviznih depozitnih produkata, sa različitim mogućnostima za oročavanje, kamatnu stopu i primenu. U toku 2012godine banka je izvršila smanjenje kamatnih stopa na depozite pravnih lica sadejstveno smanjivanju referentne kamatne stope.

Plasmani kod pravnih lica i države na godišnjem nivou smanjenu su za 11,1% . Otežani pazarni uslovi i smanjena sposobnost kompanija za redovno podmirivanje obaveza, kao i ograničeni rast kreditnog portfolija rezultirao je porastom učešća nefunkcionalnih plasmana u ukupnom portfoliju Banke na 10,1%.

Učešće kredita pravnih lica i države u ukupnim kreditima klijenata iznosi 52,0%.

	31.12.2011	31.12.2012	Promena
Krediti			
vrednost (u mil.MKD)	20.030	17.979	-11,1%
broj novih ugovora za kredite u godini	2.634	2.275	-13,6%
Depoziti			
Vrednost (u mil.MKD)	14.392	12.202	-15,2%
Broj novih ugovora za depozite u godini	1.843	1.595	-13,5%
Broj komitenata	28.159	29.104	3,4%
Broj računa	37.287	38.893	4,3%

Depoziti pravnih lica i države na godišnjem nivou su niži za 2.189,9 mil.MKD što je posledica smanjenja depozita od privatnih preduzeća (povlačenje depozita od jednog velikog

korporativnog klijenta za isplatu divedendi, kao i zbog kretanja žiro računa komitenata, saglasno njihovim tekućim aktivnostima i dinamike korišćenja namenskih sredstava, no i zbog smanjene likvidnosti).

Učešće depozita pravnih lica i države u ukupnim depozitima klijenata u 2012godini iznosi 27,6%.

Odnos kredita-depozita pravnih lica i države iznosi 145,9%.

	2011	2012	Promena	%
Garancije (promet)				
Vrednost novih (u mil.MKD)	5.557,9	6.956,3	1.378,4	24,7%
Broj ukupnih novoizdatih	3.257	3.856	599	18,4%
Devizne garancije				
Vrednost novih (u mil.MKD)	2.183,7	3.349,6	1.165,9	53,4%
Broj garancija	471	546	75	15,9%
Denarske garancije				
Vrednost novih (u mil.MKD)	3.394,2	3.606,7	212,5	6,3%
Broj garancija	2.786	3.310	524	18,8%
Akreditivi (promet)				
Vrednost novih (u mil.MKD)	2.035,7	1.554,3	-481,4	-23,6%
Broj ukupnih novoizdatih	557	441	-136	-23,6%
Inkasa (promet)				
Vrednost novih (u mil.MKD)	175,0	301.9	126,9	72,5%
Broj ukupnih novoizdatih	115	174	59	51,3%

U toku 2012godine Banka je obezbeđivala bankarske garancije i akreditive za izvozne aranžmane i za podršku tendersko učešća kompanija u velikim međunarodnim i domaćim projektima. U 2012godini Banka je plasirala sredstva u iznosu od 6.956,3 mil.MKD u garancijama ili 24,7% više u odnosu na 2011godinu. Otvoreni akreditivi su u vrednosti od 1.554,3 mil.MKD ili 23,6% manje od 2011godine što je posledica opšteg trenda smanjenja korišćenja ovog instrumenta plaćanja.

	2011	2012	Promena	%
Nostro doznaki				
Promet (u mil.MKD)	85.073,7	81.327,6	-3.746,1	-4,4%
Broj nostro doznaka	57.770	57.331	-439	-0,8%
Loro doznaki				
Promet (i mil.mkd)	71.056,7	54.778,1	-16.278,7	-22,9%
Broj loro doznaka	70.370	73.912	3.542	5,0%

U delu elektronskog bankarstva, u 2012godini od strane poslovne mreže uvedena je nova funkcionalnost, takozvana E-enrollment Web aplikacija za elektronski unos i pregled stalnih usluga za komitente Banke. Na ovaj način obezbeđena je kompletna primena tehnologije poslovanja u delu unosa i administracije privilegija klijenata čime Banka nudi brzo i kvalitetnije isporučivanje usluga.

Uvedeni su i nove funkcionalne Web strane Banke i to: pretraživanje nalogodavca, po nazivu pri popunjavanja naloga i multijezični info poruke, a napravljena je i integracija finansijske aplikacije sa Telekom sa deviznom platnom aplikacijom Banke u delu unosa

naloga i eksport knjiženja izvoda. Ukupni promet, denarski i devizni, realiziran preko E-bank za pravna lica u 2012godini povećan je za 26,5%

	2011	2012	Promena
E-banking za pravna lica			
Promet (u mil.MKD)	162.948	206.165	26,5%
Broj na naloga/transakcija	1.325.289	1.563.393	18,0%
Komitenti po svim kanalima	6.326	9.783	54,6%

U delu gotovinskog poslovanja, Banka vrši:

- prevoz gotovina i vrednosnih pošiljki
- obrađivanje domaće i strane valute
- transfer strane efektive u inostrane banke
- opsluživanje bankomata lociranih izvan ekspozitura Banke
- čuvanje gotovine i hartija od vrednost
- depo usluga (otvorenih i zatvorenih)
- dostava platežnih kartica do ekspozitura Banke i dostava pošiljki od centrale Banke do ekspozitura u gradovima izvan Skoplja za svoje potrebe
- kupoprodažba domaće i inostrane efektive i opsluživanje bankomata za druge poslovne banke
- preuzimanje dnevnog pazara od prostorija pravnih lica i prevoz do Banke
- obrađivanje banknota i moneta i polaganje na transakcione račune pravnog lica i snabdevanje pravnih lica sa monetama za nefinansiska pravna lica.

9. KREDITNI PROIZVODI TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE NAMENJENI STANOVNIŠTVU

A. Potrošački krediti [46]

Potrošački krediti NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje su: Violetov proljećni potrošački kredit, Violetov potrošački kredit, Violetov plus potrošaćki kredit, Potrošački kredit do 72meseca do 600.000MKD, Potrošački kredit za neprimaoce plata u NLB Tutunskoj Banci, Namenski potrošački kredit, Srebren potrošački kredit, Potrošački kredit za penzionere, Istant kredit, Istant kredit za finansiranje turističke programe Work and Travel, NLB Studentski kredit.

Violetov proljećni potrošački kredit

Namenjen je za sva redovno zaposljena lica u firmama i institucijama privatljivih za Banku. Maksimalni iznos do 600.000MKD sa mesečnim anuitetom više ili jednako od jedne trečine plate. Kamatna stopa je 6,4% godišnje kamatne stope koja je fiksna za prvu godinu korišćenja kredita, promenljiva je za 8,5% u ostalom periodu. Rok otplate kredita je do 120meseci. Manipulativni trošak je 0% ako se aplicira do 2014 godine i trošak za aplikaciju je od 200MKD pa nadalje. Bez troškova za predveremenu otplatu. Uslov za dobijanje kredita: stalno zapošlenje (primaoci plate od NLB Tutunske Banke).Uslov za kreditnosposobnost prva rata da bude jedna trečina plate ili više. Za kredita do 300.000MKD bez žiranata, a za kredite od 300.001 do 600.000 potreban je jedan kreditosposoban žirant. Žirant treba da je zapošljen u firmi ili instituciji prihvatljivi za Banku ili penzioner sa starošću do 72 godine do roka otplate kredita, koji svoju penziju prima sa računa Banke. Obezbeđenje kredita: administrativna zabrana i menica tražitelja i žiranta. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

Potrošočki kredit za penzionere

Ovaj kredit je namenjen penzionerima koji svoju penziju primaju na računima neke druge banke. Maksimalni iznos je do 130.000MKD sa mesečnim anuitetom više ili jednako od jedne trečine penzije. Kamatna stopa je 11,25% godisnje kamatne stope. Rok na otplate je 36meseci. Manipulativni trošak je 2,5% i trošak za aplikaciju 400MKD. Bez troškova za predvremenu otplatu. Uslov za dobijanje kredita: maksimalna starost do 72godine do roka otplate kredita. U zavisnosti od iznosa kredita potrebno je jedan ili dvojca žiranata, koji treba

[46] Katalog proizvoda-stanovništvo, NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje

da su u redovnom radnu odnosu u firmama i institucijama koje su prihvatljivih za Banku (za kredite do 35.000MKD jedan žirant, a za kredite od 35.001 do 130.000MKD dva žiranta). Obezbeđenje kredita: administrativna zabrana od jednog ili dvojca žiranata i menica tražitelja ili jednog ili dvojce žiranata. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

NLB Studentski kredit

Maksimalni iznos ovog kredita do 4.000€. Preporučeni uslov za kreditosposobnost: mesečni anuitet jednako ili više od jedne trečine prihoda tražioca kredita. Kamatna stopa je 8,1% godisnje kamatne stope. Rok otplate do 72meseca (višekratna isplata u periodu do 36meseci, a zatim anuitetska otplata do 36meseci). Manipulativni trošak je 2% jednokratna provizija za primaoca plate, minimum 1.000MKD i 2,5% jednokratna provizija za nezapošljeni (bez plate), minimum 1.000MKD. Troškovi aplikacije 200MKD za onih sa platom, i 400MKD za one ličnog dohotka. Naplačuju se pri podnošenju aplikacije od strane tražitelja kredita nezavisno dali će kredit biti odobren ili ne. Bez troškova za predvremenu otplatu. Za klijente koji primaju platu (penziju) u NLB Tutunskoj Banci nisu potrebni žiranti. Za klijente koji ne primaju platu (penziju) u NLB Tutunskoj Banci potreban je jedan kreditosposoban žirant. Uslovi za dobijanja kredita:

- potvrda za upis studenta na fakultet i upisana studijska godina (kao uslov za isplatu svakog narednog iznosa) i profaktura izdata od strane Univerziteta
- tražioca kredita može biti kreditosposobno fizičko lice u redovnom radnom odnosu, zapošljenu u kompanijama i institucijama prihvatljivih za Banku ili penzioner koji prima penziju na transakciskom računu Banke
- preporučen uslov za kreditosposobnost: mesečni anuitet jednako ili više od jednu trečinu ličnog dohotka tražioca kredita.

Napomena: student kome je namenjen kredit obavezno se uključuje kao ko-kreditotražitelj, kod penzionera maksimum do 72godine starosti do kraja roka otplate i dodatno za povećanje kreditosposobnosti može se uključiti i ko-kreditotražioc.

Obezbeđenje kredita: administrativna zabrana i menica od tražitelja (žiranta). Dobija se besplatna Visa Classic ili MasterCard Standard kreditna kartica. . Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

B. Stanbeni krediti

Stanbeni kreditu NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje su: Promotivni NLB Stanbeni kredit, NLB Subvencionirani stanbeni kredit, Kredit za kupovinu, izgradnju, dogradnju, nadgradnju

ili renoviranje stanbenog ili poslovnog prostora, NLB Plus kredit, Zlatni stanbeni kredit za klijente sopstvenog bankarstva, NLB Stanbeni kredit u eura u saradnji sa ADORA Inženjering-om.

Promotivni NLB Stanbeni kredit

Maksimalni iznos ovog kredita je:

1. Stanbeni kredit sa postojačkom hipotekom od 5.000 do 150.000€
2. Stanbeni kredit sa obezbeđivanjem hipoteke na buduću nekretninu (hipoteku na buduću građevinu) do 15.000€

Kamatna stopa ovog kredita je 5% fiksna godišnja kamatna stopa za prve tri godine, 5,9% fiksna godišnja kamatna stopa za sledeće dve godine i 6,9% promenljiva godišnja kamatna stopa za ostatak perioda. Rok otplate do 30godina. Grejs period do 12meseci (ne odnosi se na kredite sa obezbeđivanjem hipoteke na buduću građevinu). Manipulativni trošak je 1,25% jednokratne provizije ili 1% jednokratne provizije za kredite preko 30.000€ i iznosi minimum 5.000MKD i maksimum 60.000MKD. Ostali troškovi su: troškovi za aplikaciju 300MKD i 2.000MKD za svaku pojedinečnu procenu- naplaćuje se jedino ukoliko je kredit odobren; jedna menica od 500MKD; troškovi za osiguranje saglasno tarifama osiguravajućeg društva do konačnog izmirenja obaveza kredita; notarski troškovi; troškovi u vezi upisom zaloga. Troškovi prevremene otplate: ako je celosna bez troškova, pri delimičnoj otplati za uplatu veću od 5% bez troškova, a za manju od 5% 4.000MKD. Uslov dobijanja kredita: da tražioc prima platu u NLB Tutunskoj Banci,da je redovno zapošljen i da je ispunjen uslov za kreditosposobnost prva rata jednaka ili veća od mesečnog prihoda.

1. Za stambeni krediti sa postojećkom hipotekom:
   -bez žiranata
   -bez ko-kreditotražitelja za rok otplate do 10godina (mogu se uključiti po potrebi)
   -minimum jedan ko-kreditotražitelj za rok otplate veći od 10godina
   -minimum dva ko-kreditotražitelja za rok otplate veći od 20godina
2. Za stanbene kredite sa obezbeđenom hipotekom na buduću nekretninu (hipoteka na buduću građevinu):
   -za klijente sa platom manjom od 40.000MKD bez žiranata za kredite do 5.000€ i sa dva žiranta za kredite preko 5.000€
   -za klijente sa platom većom od 40.000MKD bez žiranata za kredite do 7.000€ i sa dva kreditosposobna žiranata za kredite preko 7.000€

Žiranti treba da su zapošljeni u firmi ili instituciji prihvatljivoj za Banku ili penzioneri sa starošću do 72godine do roka isplate kredita koji svoju penziju primaju sa računa Banke. Obezbeđenje kredita je hipoteka na nepokretnu imovinu i menica od tražioca kredita. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

Zlatni stanbeni kredit za klijente ličnog bankarstva

Maksimalan iznos ovog kredita: sa postojećom hipotekom od 5.000 do 150.000€ i stanbeni kredit sa obezbeđivanje hipoteke na buduću nekretninu do 15.000€. Kamatna stopa je 5,2% fiksna godišnja kamatna stopa za prve pet godine, i 6,5% promenljiva godišnja kamatna stopa za ostani period. Rok otplate do 30godina,a grejs period do 12meseci. Manipulativni trošak je 1,25% jednokratne provizije ili 1% jednokratne provizije za kredite preko 30.000€ i iznosi minimum 5.000MKD i maksimum 60.000MKD. Ostali troškovi su: troškovi za aplikaciju 300MKD i 2.000MKD za svaku pojedinečnu procenu- naplaćuje se jedino ukoliko je kredit odobren; jedna menica od 500MKD; troškovi za osiguranje saglasno tarifama osiguravajućeg društva do konačnog izmirenja obaveza kredita; notarski troškovi; troškovi u vezi upisom zaloga. Troškovi prevremene otplate: ako je celosna bez troškova, pri delimičnoj otplati za uplatu veću od 5% bez troškova, a za manju od 5% 4.000MKD. Uslov: da su klijenti korisnici usluga sopstvenog bankarstva koju svoju platu primaju na račun Banke.

1. Za stambeni krediti sa postojećkom hipotekom:
   -bez žiranata
   -bez ko-kreditotražitelja za rok otplate do 10godina (mogu se uključiti po potrebi)
   -minimum jedan ko-kreditotražitelj za rok otplate veći od 10godina
   -minimum dva ko-kreditotražitelja za rok otplate veći od 20godina
2. Za stanbene kredite sa obezbeđenom hipotekom na buduću nekretninu (hipoteka na buduću građevinu):
   -za klijente sa platom manjom od 40.000MKD bez žiranata za kredite do 5.000€ i sa dva žiranta za kredite preko 5.000€
   -za klijente sa platom većom od 40.000MKD bez žiranata za kredite do 7.000€ i sa dva kreditosposobna žiranata za kredite preko 7.000€

Žiranti treba da su zapošljeni u firmi ili instituciji prihvatljivoj za Banku ili penzioneri sa starošću do 72godine do roka isplate kredita koji svoju penziju primaju sa računa Banke. Obezbeđenje kredita je hipoteka na nepokretnu imovinu i menica od tražioca kredita. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

C. Automobilski krediti

Automobilski krediti NLB Tutunske Banke su: Automobilski hipotekarni kredit, NLB Automobilski plus kredit, Krediti za automobile obezbeđeni sa zalogom vozila za zapošljene i penzionere, Zlatni automobilski kredit za klijente ličnog bankarstva.

NLB Automobilski plus kredit

Maksimalni iznos je do 50.000€. Kamatna stopa je 5,5% godišnja kamatna stopa. Rok otplate do 84meseca. Manipulativni trošak je 6.000MKD fiksne jednakve provizije.Ostali troškovi su: troškovi za aplikaciju 300MKD; jedna menica od 500MKD; troškovi za osiguranje saglasno tarifama osiguravajućeg društva do konačnog izmirenja obaveza kredita; notarski troškovi; troškovi u vezi upisom zaloga. Bez troškova za privremenu otplatu. Uslovi za dobijanja kredita su:

1. Redovno zapošljenje u Banci (uključujući i NBRM), osiguravajućih društva, penzijski fond, lizing kompanije, kao i u MIPS, KIPS, MBPR, a ujedno i zapošljeni u navedenim finansijskim institucijama da uzimaju plate u NLB Tutunskoj Banci
2. Direktori velikih kompanija koji su od značaj za ekonomiju R.Makedonije, koji su korisnici usluga ličnog bankarstva i primaju plata u NLB Tutunskoj Banci

Minimalno učešće je: 10% za vozila do 12.000€, 20% za vozila od 12.000 do 16.000€ i 30% za vozila preko 16.000€. Obezbeđenja kredita: zalog na vozilo koje se nabavlja, administrativna zabrana i menica tražioca kredita. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

Krediti za automobile obezbeđeni sa zalogom vozila za zapošljene i penzionere

Maksimlni iznos ovog kredita je do 50.000€/ 3.000.000MKD. Valuta:eura ili makedonske denare. Kamatna stopa u eurima: za primaoce plata preko NLB Tutunske Banke je 7,5% godišnja kamatna stopa, a za neprimaoce plata ili penzija preko NLB Tutunske Banke je 8,1%. Kamatna stopa u makedonske denare: za primaoce plata preko NLB Tutunske Banke je 8,5% godišnja kamatna stopa, a za neprimaoce plata ili penzija preko NLB Tutunske Banke je 9,4%. Rok otplate je 84meseci. Manipulativni trošak je 6.000MKD fiksne i jednokratne provizije. Ostali troškovi su: troškovi za aplikaciju 300MKD; jedna menica od 500MKD; troškovi za osiguranje saglasno tarifama osiguravajućeg društva do konačnog izmirenja obaveza kredita; notarski troškovi; troškovi u vezi upisom zaloga. Bez troškova za privremenu otplatu. Minimalno učešće je: 10% za vozila do 12.000€, 20% za vozila od 12.000 do 16.000€ i 30% za vozila preko 16.000€. Obezbeđivanja kredita za zapošljene klijente su: zalog na vozilo koje se nabavlja, administrativna zabrana, menica tražioca kredita. A obezbeđivanja kredita za penzionere su: zalog na vozilo koje se nabavlja, administrativna zabrana od dva žiranata i menica tražioca kredita i žiranata. Na osnovu godišnje stope ukupnih troškova utiče rok povračaja kredita, iznos kredita, nadomestak za odobravanje i administriranje kredita (manipulativni troškovi), nadomestak za apliciranje i obrada (troškovi za aplikaciju) i visina dogovorene kamatne stope.

10. KREDITNI PROIZVODI NLB TUTUNSKE BANKE A.D.SKOPLJE NAMENJENI PRAVNIM LICIMA

A.Krediti za mikro i mala preduzeća

Kreditni produkti ove vrste kredita za NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje su: Ramkoven revolving kredit limit, MBPR- PKF Kreditna linija, MRFP Kreditna linija, MBPR Poljoprivredni kreditni diskont fond, AGRO Biznis, Krediti za poslovni prostor, AUTO Biznis, Biznis Plus denarski kredit, Dugoročni krediti za mikro i male biznise, Krediti obezbđeni depozitom, Kratkoročni denarski krediti, Revolving kredit, Kredit za nabavku opreme i Brz biznis kredit.[47]

Potrebna dokumentacija za odobravanje kreditne izloženosti.

- Zahtev za kredit u pismenoj formi
- Informacija za tekovno stanje subjekta izdata od jedinstvenog trgovačkog registra kod Centralnog registra R.Makedonije
- ZP obrazac kopije (obrazac za potpisnike u ime firme)
- Potpisni karton
- Izjava za kapitalnu povezanost
- Bilans uspeha i bilans stanja u zadnje dve godine
- Zaključni list za tekovnu godinu sa poslednim datumom kada je proknjižen
- Promet na žiro-računu za tekovnu godinu ili minimum zadnjih šest meseci
- Analitički pregled po komitente
- Revizorski izveštaj
- Akcionerska knjiga i statut za A.D.
- Dokumentacija za obezbeđen pazar za nabavku sirovina i prodaje gotovih proizvoda
- Dokumentacija za moguće obezbeđenje: za hipoteku na nepokretnu imovinu (imoten list) i za zalog na pokretne predmete (faktura za opremu koja se nudi kao obezbeđenje i knjigovodstvena kartica opreme)

Dopunska dokumentacija za odobravanje kredita od kreditnih linija je:

- Investiciona programa
- Profaktura za opremu koja će se finansirati sa sredstvima kredita
- Izjava za zaduženost u drugim Bankama
- Potvrda tražioca kredita da nije podneo zahtev za isti kredit u druge Banke

[47] Katalog proizvoda za pravna lica-NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje

B.Krediti za srednja i velika preduzeća

Krediti od vlastitih sredstava NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje su: Dugoročni krediti, Kratkoročni krediti i AUTO Biznis krediti.

Kredne linije NLB Tutunske Banke A.D.Skoplje su: Kreditna linija preko Međunarodne finansijske korporaticje (IFC), Kreditni program za razvoj malih i srednjih preduzeća preko makedonske banke za podršku i razvoja, Kreditna linija preko poljoprivrenog kreditnog diskontnog fonda, Kreditna linija od MBPR za finansiranje izvoza, Italijanska kreditna linija preko MBPR, Kreditna linija preko Evropskog fonda za Jugoistočnu Evropu (EFSE), Kreditna linija preko Makedonske razvojne fondacije za preduzeća, Kreditni program od EIB realiziran preko MBPR-za trajna obrtna sredstva, Kreditni program od EIB realiziran preko MBPR-investicioni krediti, Kreditni program od Evropske investicione banke realiziran preko Makedonske banke za podršku razvoja prioritetnih projekata.

Potrebna dokumentacija za odobravanje kreditne izloženosti:

- Zahtev za kredit u pismenoj formi
- Informacija za tekovno stanje subjekta izdata od jedinstvenog trgovačkog registra kod Centralnog registra R.Makedonije
- ZP obrazac kopije (obrazac za potpisnike u ime firme)
- Potpisni karton
- Izjava za kapitalnu povezanost
- Bilans uspeha i bilans stanja u zadnje dve godine
- Zaključni list za tekovnu godinu sa poslednim datumom kada je proknjižen
- Promet na žiro-računu za tekovnu godinu ili minimum zadnjih šest meseci
- Analitički pregled po komitente
- Revizorski izveštaj
- Akcionerska knjiga i statut za A.D.
- Dokumentacija za obezbeđen pazar za nabavku sirovina i prodaje gotovih proizvoda
- Dokumentacija za moguće obezbeđenje: za hipoteku na nepokretnu imovinu (imoten list) i za zalog na pokretne predmete (faktura za opremu koja se nudi kao obezbeđenje i knjigovodstvena kartica opreme)

Dopunska dokumentacija za odobravanje kredita od kreditnih linija je:

- Investiciona programa
- Profaktura za opremu koja će se finansirati sa sredstvima kredita
- Izjava za zaduženost u drugim Bankama
- Potvrda tražioca kredita da nije podneo zahtev za isti kredit u druge Banke

11. UPRAVLJANJE KREDITNIM RIZIKOM

Upravljanje kreditnim rizikom se naročito odnosi na procenu kreditne sposobnosti dužnika, urednost izvršavanja obaveza prema banci i kvalitet instrumenata obezbeđenja. Banka je dužna da obračunava i izdvaja rezerve za procenjene gubitke koji mogu nastati po osnovu aktive i vanbilansnih stavki, kao i da propiše posebne politike i procedure za identifikaciju loše aktive i upravljanje tom aktivom.

Banka je dužna da sva potraživanja klasifikuje, na osnovu Odluke o klasifikaciji bilansne aktive i vanbilansnih stavki, u sledeće kategorije[48]:

- **kategorija A** - potraživanja od dužnika kod koga se ne očekuju problemi u naplati i koji svoje obaveze izmiruje blagovremeno, a izuzetno s docnjom ne dužom od 30dana
- **kategorija B** - potraživanja od dužnika čiji su tokovi gotovine ocenjene kao adekvatni sa aspekta izmirivana obaveza, ali čije finansijsko stanje nie zadovoljavujuće usled određenih problema u poslovanju, s tim da ne ukazuje na znatnije pogoršanje u budučnosti, potraživaužnja od dužnika koji svoje obaveze uglavnom izmiruje s docnjom ne dužom od 30dana, a izuzetno s docnjom ne dužom od 90dana
- **kategorija V**-potraživanja od dužnika čiji tokovi gotovine nisu adekvatni sa aspekta izmirivanja obaveza i kod koga ročna usklađenost određenih elemenata aktive i pasive ne odgovara njegovoj delatnosti, potraživanja od dužnika čija struktura i visina kapitala ne odgovaraju njegovoj delatnosti, potraživanja od dužnika koji svoje obaveze uglavnom izmiruje s docnjom ne dužom od 90dana, a izuzetno s docnjom ne dužom od 180dana.
- **kategorija G** – potraživanja od dužnika koji posluje s gubitkom, potraživanja od nelikvidnog ili insolventnog dužnika, potraživanja od dužnika protiv koga je pokrenut postupak prinudnog poravnanja, potraživanja od banke u sanaciji, portraživanja od dužnika koji svoje obaveze uglavnom izmiruje s docnjom, ne dužom od 180dana, a izuzetno s docnjom ne dužom od 360dana, pod uslovom da se osnovano može očekivati da će dužnik izmiriti bar deo obaveze
- **kategorija D** –potraživanja sa sumnjivim ili spornim pravnim osnovom, potraživanja od dužnika u stečaju ili kod koga se osnovano može očekivati otvaranje postupka stečaja, potraživanja koja ne ispunjavaju uslove za klasifikaciju u ostale kategorije, potraživanja od dužnika koji svoje obaveze često izmiruje s docnjom dužom od 360dana, sredstva stečena naplatom potraživanja koje banka nije otuđila ili stavila u funkciju svog poslovanja u roku od jedne godine od datuma sticanja.

[48] Hadžić.M: Bankarstvo, Fakultet za poslovnu ekonomiju, Univerzitet Singidunum,Beograd 2010

11.1. Upravljanje sa kreditnim rizikom i kvalitetom kreditnog portfolija u NLB Tutunskoj banci A.D.Skoplje

Banka je izložena kreditnom riziku, što prestavlja rizik da će ugovorna strana uzrokovati finansijski gubitak kao posledica neobavljanje svoje obaveze ka Banci. Kreditni rizik je najznačajniji rizik u poslovanju Banke i zato menadžment pažljivo razmatra izloženost kreditnom riziku. Izloženost kreditnom riziku primarno nastaje kod kreditne aktivnosti odnosno kredita, potražnji i investicionih aktivnosti koji uključuju dužničke hartije od vrednost i ostalih zapisa u portfoliju sredstava Banke. Isto tako kreditni rizik postoji i kod vanbilansnih finansijskih instrumenata. Upravljanje i kontrola kreditnog rizika je centralizovano kod tima za upravljanje sa kreditnim rizikom u okviru Sektora za upravljanje sa rizicima, koji je odgovoran Upravnom odboru[49].

Upravljanje sa kreditnim rizikom uključuje stalnu analizu kreditnog portfolijo Banke, u pogledu sektorske diverzifikacije i koncentracije portfolija, analize i ocene finansijskih performansi klijenata, praćenje redovnosti u isplačivanju obaveza i izdvajanje zadovoljavajućeg nivoa rezervacija i plasmana.

Ukupna izloženost Banke u 2012 godini, povećala se je za 2,1mil.MKD i iznosi 47.079.3 mil.MKD. Kao rezultat prihvaćene konzervativne politike kod preračunavanja rezervacija, kao i uticaj ekonomske krize, stopa pokrivenosti plasmana sa izdvojenim rezervacijama e uvećana za 1,2 p.p i iznosi 12,2% (2011: 11,0%) . Ukupni fond rezervacija za finaansijske plasmane 31.12.2012 godine iznosi 5.743,o mil.MKD (2011:5.194,8 mil.MKD) i je uvećan izdvajanjem dopunskih 548,2 mil.MKD rezervacija iz ostvarenih prihoda u toku 2012 godine.

Učešće A i B plasmana u ukupnom portfoliu na kraju 2012 godine iznosi 85,4% (2011: 88,9%). Pokrivenost plasmana klasificirani u V,G,D rizičnih kategorija sa ukupno izdvojenim rezervacijama iznosi 83,6% (2011 :100,0%).

Učešće nefunkcionalnih kredita u ukupnim kreditima je smanjeno na 7,6% (2011 :7,7%).

11.2. Merenje kreditnog rizika

Pri merenju kreditnog rizika koji je povezan sa kreditima i avansima dati klijentima i bankama na pojedinačno nivo, Banka ukazuje na tri aspekata:

- verovatnoća od neispunjavanja obaveza koje proizilaze iz dogovora između dogovornih strana
- tekovna izloženost ka klijentu i mogućnost za praćenje njegovog daljeg poslovnog razvitka, odakle Banka utvrđuje izloženost od neispunjavanja obaveza

[49] Stankovska A. :˝Bankarstvo˝ Evroski Univerzitet R. Makedonija, Skopje 2010

- koeficijent povratka nenaplaćenih potraživanja (gubitka od neispunjavanja obaveze)

Banka meri verovatnoću od neispunjavanja obaveze između dogovoreni strana koristeći interni sistem za klasifikaciju modificiran za različite kategorije komitenata. Sistem za klasifikaciju razvijen je interno i kombinira statičku analizu sa ocenama kreditnog referenta, a isti je potvrđen, kada je to potrebno i upoređivanjem sa eksternim raspoloživim podatcima. Klijenti Banke klasificiraju se u četiri rizične kategorije.

Kriterijum za klasifikaciju finansijskih sredstava ili potencijalnih obaveza u rizičnim kategorija A,B,V,G ili D je sledeći[50]:

1. Finansijska sredstva ili potencijalne obaveze klasificiraju se u rizičnu kategoriju A ukoliko se odnose na potraživanja od:
   - Narodne Banke R.Makedonije i R.Makedonije
   - dužnici za koji nepostoji verovatnoća od neispunjavanja obaveza i koji podmiruju svoje obaveze do datuma prispeća ili sa kašnjenjem od 30dana
   - izloženost obezbeđena sa kolateralom ocenjen kao prvoklasni kolateral
2. Finansijska sredstva ili potencijalne obaveze klasificiraju se u rizičnu kategoriju B ukoliko se odnose na potraživanja od dužnika:
   - čiji parični tokovi su ocenjeni kao adekvatni za navremeno podmirivanje prispelih obaveza, iako trenutno finansijsko stanje je procenjeno kao slabo, bez znakova daljeg pogoršanja u budućnosti
   - koji podmiruju obaveze sa zakašnjenjem od 30-60dana
3. Finansijska sredstva ili potencijalne obaveze klasificiraju se u rizičnu kategoriju V ukoliko se odnose na potraživanja od dužnika:
   - za koje je procenjeno njigovi parični tokovi nisu dovoljni za redovno podmirivanje prispelih obaveza
   - koji podmiruju obaveze sa zakašnjenjem od 61-120dana
   - koji nisu adekvatno kapitalizirani
   - koji nemaju dovoljno dugoročnih izvora sredstava za finansiranje dugoročnih investicija
   - oni od koji Banka ne dobija zadovoljavajuće informacije ili adekvatnu dokumentaciju u vezi sa podmirivanje obaveza
4. Finansijska sredstva ili potencijalne obaveze klasificiraju se u rizičnu kategoriju G ili D ukoliko se odnose na potraživanja od dužnika:
   - za koje postoji velika verovatnoća za gubitke dela plasiranih sredstava iliza plaćanje potencijalnih obaveza
   - koji podmiruju obaveze sa zakašnjenjem veće od 121-270dana, a povremeno i sa zakašnjenjem od 271-360dana i više
   - koji su nesolventni
   - koji su u fazi početka procesa likvidacije ili stečaja što je prijavljeno u nadležnom sudu
   - koji su u procesu restruktuiranja ili likvidacije
   - koji su objavili stečaj

[50] Ivanovski Z. „Finanskiski Menadžment“, Skopje 2006

- od kojih se ne očekuje podmirivanje obaveza
- za koje postoji sumljiva zakonska osnova

Izloženost ka komitentima koji neispunjavaju obaveze predstavlja iznos koji Banka očekuje da duguju za vreme neispunjavanja obaveza. Na primer za kredit to je njegova glavnica. Kao obaveze koji ima preduzeće.

Gubutak od neispunjavanja obaveza pretstavlja očekivanja Banke za veličinu gubitka u slučaju neispunjenja obaveza. Ovaj pokazatelj prikazuje se kao procentualan iznos gubitka po jedinici izloženosti i uobičaeno varira saglasno klasifikaciji komitenata, tipu redosledu naplate potražnje i dostapnosti kolaterala ili drugih načina za ublaživanje kreditnog rizika.

Za dužničke i ostale hartije od vrednost, Sektor za upravljanjem sa rizicima koji upravlja sa isloženošću kreditnom riziku upotrebljava klasifikacije u zavisnosti od izdavača: Narodna Banka R.Makedonije, R.Makedonija i Banke. Ulaganja u takve hartije od vrednosti predstavljaju način da se poveća kreditni kvalitet i istovremeno da se održavaju dostapni izvori za presretanje tražnje za finansiranje.

Ulaganja su dozvoljena samo u likvidnim hartijama koji imaju visoki kreditni rejting. Sa visokim kreditnim rizikom, menadžment Banke ne očekuje dogovorna strana da neispunjava svoje obaveze. Maksimalna izloženost kreditnom riziku pretstavljena je sa računovdstvenom vrednošću na svako finansijsko sredstvo u bilasnu stanju,

11.3. Politika kontrole limita i politika smanjenje rizika

Banka upravlja, ograničava i kontrolira koncentracije kreditnih rizika, gde god da su zabeležani, osobeno kod pojedinih klijenata i grupa, kao i kod različitih industrija i država. Banka struktuiše nivo kreditnog rizika koji ona preuzima postavljanjem ograničenja na iznosu za prihvačen rizik u odnosu na jednog dužnika ili grupa dužnika i u odnosu na geografsku i industrijsku sektorizaciju. Takvi se rizici postojano prate i podležu revizijama na godišnje nivo ili češće kad se to smatra za potrebno. Nivoi ograničenja kreditnog rizika po proizvoda i industrijskog sektora odobravaju se od strane Nadzornog odbora.

Izloženost kreditnom riziku, takođe se upravlja putem redovnih analiza sposobnosti dužnika i potencijalnih dužnika, da ispune obaveze za plaćanje kamata i glavnice, i menjanjem ovih limita pri odobravanju kredita kada je to odgovarajuće.

Niže je prikazano nekoliko specificnih mera za kontrolu i ublaživanje rizika:

A)Kolateral

Banka primenjuje veliki broj politiki i iskustva da bi smanjila kreditni rizik. Najuobičaeni način je uzimanje kolaterala kao garanciju za odobrena sredstva. Banka implementira usmerenja za prihvatljivost specifičnih klasa kolaterala ili ograničavanja kreditnog rizika. Glavni tipovi kolaterala za kredite i potraživanja su:

- gotovina, bankarske garancije i garancije od prvoklasni kompanija
- hipoteka na stambenu imovinu
- zalog na poslovnu imovinu kao što su radne prostorije,oprema i potraživanja
- zalog na finansijske instrumente kao što su dužničke i vlasničke hartije od vrednost

Krediti odobreni preduzećima i stanovništvu uobičaeno su obezbeđeni, prekoračenja računa i kreditnih kartica izdatih stanovništvu obezbeđena su putem menica u punom iznosu glavnice, kamata i drugih troškova. Sa ciljem da se minimizira gubitak od kredita, Banka će potražiti dopunsku kolateral od klijenata odmah kad se primete indikatori za gubitke zbog oštećivanja relevantnih pojedinačnih kredita i potražnje.

Dužničke hartije od vrednost,blagajnički i drugi zapisi obično nisu obezbeđeni.

B)Kreditne obaveze

Primarna cilj ovih instrumenata je da osiguraju da će sredstva biti raspoloživa po zahtevu klijenata. Garancije i akreditivi imaju isti kreditni rizik kao krediti i obezbeđeni su istim kolateralom kao krediti.

11.4. Maksimalna izloženost kreditnom riziku pre primanja kolaterala ili drugih kreditnih pojaćanja

	Maksimalna izloženost	
	2012	**2011**
Izloženost kreditnom riziku od bilansnih stavki:		
Parična sredstva I računi u centralnoj banci	8.108.745	7.805.877
Plasmani u I krediti banke	3.205.852	4.777.819
Krediti I potraživanja komitenata:		
Krediti fizičkih lica:		
-Prekoraćenje računa	920.383	843.875
-Kreditne kartice	1.526.918	1.418.758
-Drugi krediti	9.239.212	8.783.783
-Hipoteke	4.802.844	4.277.538
Krediti preduzeća:		
-Golema korporativna preduzeća	7.483.626	4.022.294
-Mala I srednja preduzeća	10.350.381	16.032.299
Ulaganje u hartije od vrednost		
-Dužničkei hartije od vrednost	10.018.638	11.724.271
Ostala sredstva	581.232	544.344
Izloženost kreditnom riziku od vanbilansnih stavki:		
Finansijske garancije	8.798.184	8.412.872
31 Decembar 2012	**65.036.015**	**68.623.730**

Gore navedena tabela predstavlja scenario najgoreg mogućeg slučaja izloženosti kreditnom riziku Banke 31 decembra 2012 i 2011 godine, bez da se uzme u predvid bilo koj primljeni kolateral ili druga dodatna kreditna pojačanja.

Kao što je gore prikazano, 58% od ukupne maksimalne izloženosti proizilazi iz kredita i potraživanja od Banki i ostalih komitenata; i 15% predstavlja ulaganje u hartije od vrednost.

Menadžment je ubeđen u svoju sposobnost da će voditi kotrolu i da će održavati minimalnu izloženost kreditnom riziku Banke koja proizilazi od portfolija kredita i potraživanja od dužničkih hartija od vrednost,a na osnovu sledećeg:

- 93% portfolijo kredita i potraživanja kategorizirani su u prva dva stepena internog sistema za klasifikaciju (2011: 94%)
- krediti dati malim i srednjim preduzećima, koji predstavljaju najveću grupu u portfolija, obezbeđeni su kolateralom
- 83% od portfolija kredita i potraživanja smatra se da nisu prispeli ni oštećeni (2011:87)
- uvećanje portfolija kredita rezultiralo je sa nižom zagubom radi oštećenja u bilans uspeha, prikazujući 6, 73% smanjenje
- Banka je uvela stroži kriterijum izbora pri odobravanju kredita i potraživanja
- 100% od ulaganja u dužničke hartije od vrednost i drugih hartija od vrednost izdato je od R.Makedonije i Narodne Banke R.Makedonije

11.5. Krediti i potraživanja

Krediti i potraživanja prikazani su na sledeći način:

	31decembar 2012		31decembar 2011	
		Plasmani		Plasmani
	Krediti I potraživanja komitenata	Plasmani u I krediti banki	Krediti I potraživanja komitenata	Plasmani u I krediti banki
Ni prispeli,ni oštećeni	32.405.076	3.030.243	34.469.202	4.603.272
Prispeli, ali ne oštećeni	759.284	178.419	707.623	179.241
Oštećeni	6.586.143	317	5.036.887	314
Bruto	**39.750.503**	**3.208.979**	**40.213.712**	**4.782.827**
Smanjeni za posebnu rezerbu	(5.427.139)	(3.127)	(4.855.165)	(5.008)
Neto	**34.323.364**	**3.205.852**	**35.358.547**	**4.777.819**
Individulne ispravke	3.677.133	79	3.178.317	78
Grupna ispravka	1.750.006	3.048	1.676.848	4.930
Ukupno	**5.427.139**	**3.127**	**4.855.165**	**5.008**

Ukupne rezervacije za oštećenja kredita i potraživanja su MKD 5.430.265.000. U toku godine završene 31decembra 2012godine, ukupni neto krediti i potraživanja Banke povećali su se za 6,5%. Pri ulaženju na nove pazare ili nove industrije, a sa ciljem da se minimizira potencijalnost porasta izloženosti kreditnom riziku, Banka više će se fokusirati na velika korporativna preduzeća ili banki sa dobrim kreditnim rejtingom ili na kredite stanovništva koje obezbeđuje dovoljan kolateral.

Bruto iznos kredita i potraživanja ka komitenatama i Banki koji su prispeli i nisu oštećeni je sledeći:

31 decembar 2012					
	Fizička lica				
	Prekoračenje računa	Kreditne kartice	Drugi krediti	Hipoteke	Ukupno
U zakašnjenju do 30dana	11.196	216.049	23.465	10.595	261.305
U zakašnjenju od 30-60dana	574	65.004	3.385	1.519	70.482
U zakašnjenju od 60-90dana	188	20.816	2.318	897	24.219
Ukupno	**11.958**	**301.869**	**29.168**	**13.011**	**356.006**
Objektivna vrednost kolaterala	**-**	**-**	**117.995**	**68.644**	**186.639**

31decembar 2012			
	Pravna lica		
	Velika korporativna preduzeća	Mala I srednja preduzeća	Ukupno
U zakašnjenju do 30dana	167.792	141.120	308.912
U zakašnjenju od 30-60dana	17.663	48.873	66.536
U zakašnjenju od 60-90dana	2.291	25.539	27.830
Ukupno	**187.746**	**215.532**	**403.278**
Objektivna vrednost kolaterala	**257.718**	**637.007**	**894.725**

31 decembar 2011					
	Fizička lica				
	Prekoračenje računa	Kreditne kartice	Drugi krediti	Hipoteke	Ukupno
U zakašnjenju do 30dana	11.264	205.3066	20.862	9.916	247.348
U zakašnjenju od 30-60dana	506	67.771	3.335	1.453	73.065
U zakašnjenju od 60-90dana	61	18.710	1.842	549	21.162
Ukupno	**11.831**	**291.787**	**26.039**	**11.918**	**341.575**
Objektivna vrednost kolaterala	**-**	**-**	**90.343**	**1.593.037**	**1.683.380**

31decembar 2012			
	Pravna lica		
	Velika korporativna preduzeća	Mala I srednja preduzeća	Ukupno
U zakašnjenju do 30dana	61.365	210.600	271.965
U zakašnjenju od 30-60dana	5.203	44.562	49.765
U zakašnjenju od 60-90dana	1.328	42.990	44.318
Ukupno	**67.896**	**298.152**	**366.048**
Objektivna vrednost kolaterala	**128.496**	**829.958**	**958.454**

11.6. Dužnički instrumenti, blagajnički zapisi i drugi zapisi

Sledeća tabela pretstavlja analizu dužničkih hartija od vrednost, blagajničke zapise i druge zapise.

Izdavaći hartija od vrednost su: Narodna Banka R.Makedonije i R.Makedonija.Spored Standard & Poor′s Ratings Services R.Makedonija je rangirana sa ″BB″ za inostrani i domaći dug,a prema Fitch′s Rating Services sa ″BB+″.

2012		
	Ulaganja u hartija od vrednost	**Ukupno**
NBRM	3.719.907	3.719.907
RM	6.298.731	6.298.731
Ukupno	**10.018.638**	**10.018.638**
		2011
	Ulaganja u hartija od vrednost	**Ukupno**
NBRM	6.089.207	6.089.207
RM	5.635.064	5.635.064
Ukupno	**11.724.271**	**11.724.271**

Za vreme 2012godine Banke je dobila sredstva putem stićanje sopstvenosti kolaterala.

	2012	**2011**
Priroda sredstava	**Računovodstvena vrednost**	**Računovodstvena vrednost**
Zemjište	51.936	1.333
Gradežni objekti	481.456	37.028
Oprema	41.670	10.941
Ostalo	34.710	-

Preuzeti kolateral uključuje: stanove, oprema i poslovni imot koji se nekoristi od strane Banke za njene osnovne poslovne ciljeve. Nekretnine, koje Banka stekla prodaju se štom je to izvodljivo sa ciljem da se smanji postojeća zaduženost ka Banci.

11.7. Koncentracije rizika finansijskih sredstava sa izloženošću kreditnom riziku

1.Geografski sektori

Sledeća tabela prikazuje kreditnu izloženost Banke 31.12.2012.godine prema njihovoj računovdstvenoj vrednosti, kategorizano u geografskom regionu. U ovoj tabeli, Banka je raspredelila izloženost po regionima na osnovu domicilne zemlje komitenata.

	Države u EU	Države van EU	R.Makedonija	Ostale države	Ukupno
Plasmani u i krediti banaka	2.587.999	299.566	185.194	133.093	3.205.852
Krediti i potraživanja komitenata:					
Krediti fizičkih lica:					
-Prekoračenja računa	3		820.380		820.383
-Kreditne kartice	48		1.526.866		1.526.918
-Drugi krediti			9.239.212		9.239.212
-Hipoteke			4.802.844		4.802.844
Krediti preduzeća:					
-velika preduzeća			7.483.626		7.483.626
-mala i srednja preduzeća			10.350.381		10.350.381
Finansijska sredstva za trgovinu					
Ulaganja u hartije od vrednosti			10.018.638		10.018.638
Ostala sredstva			581.232		581.232
31decembar2012	**2.588.050**	**299.566**	**45.008.373**	**133.097**	**48.029.086**

	Države u EU	Države van EU	R.Makedonija	Ostale države	Ukupno
Plasmani u i krediti banaka	3.444.616	430.502	782.244	120.457	4.777.819
Krediti i potraživanja komitenata:					
Krediti fizičkih lica:					
-Prekoračenja računa		48	843.826	1	843.875
-Kreditne kartice	165		1.418.593		1.418.758
-Drugi krediti			8.783.783		8.783.783
-Hipoteke			4.277.538		4.277.538
Krediti preduzeća:					
-velika preduzeća			4.002.294		4.002.294
-mala i srednja preduzeća			16.032.299		16.032.299
Finansijska sredstva za trgovinu					
Ulaganja u hartije od vrednosti			11.724.271		11.724.271
Ostala sredstva			544.344		544.344
31decembar 2011	**3.444.781**	**430.550**	**48.409.192**	**120.458**	**52.404.981**

2.Industrijska sektorizacija

Sledeća tabela prikazuje kreditnu izloženost Banke prema njihovoj računovodstvenoj vrednosti, kategorizirano prema industrijskom sektoru komitenata.

31dekemvri 2012	Nekretnine	Javni sektor	Proizvodnja	Trgovija na veliko i malo	Ukupno
Plasmani u i krediti banaka					
Krediti i potraživanja komitenata:					
Krediti fizičkih lica:					
-Prekoračenja računa					
-Kreditne kartice					
-Ostali krediti					
-Hipoteke					
Krediti preduzeća:					
-velika preduzeća	479.805	155.789	1.295.990	4.237.242	6.168.826
-mala i srednja preduzeća	1.902.239	1.730	2.205.074	3.463.098	7.572.141
Finansijska sredstva za trgovinu					
Ulaganja u hartije od vrednosti		6.298.731			6.298.731
Ostala sredstva					
Na 31decembar 2012	**2.382.044**	**6.456.250**	**3.501.064**	**7.700.340**	**13.740.967**
31dekemvri 2011	**Nekretnine**	**Javni sektor**	**Proizvodnja**	**Trgovija na veliko i malo**	**Ukupno**
Plasmani u i krediti banaka					
Krediti i potraživanja komitenata:					
Krediti fizičkih lica:					
-Prekoračenja računa					
-Kreditne kartice					
-Ostali krediti					
-Hipoteke					
Krediti preduzeća:					
-velika preduzeća	2.054	6	220.399	2.367.842	2.590.301
-mala i srednja preduzeća	2.542.056	165.658	3.851.315	5.662.084	12.221.113
Finansijska sredstva za trgovinu					
Ulaganja u hartije od vrednosti		5.635.064			5.635.064
Ostala sredstva					
Na 31decembar 2011	**2.544.110**	**5.800.728**	**4.071.714**	**8.029.923**	**20.446.478**

ZAKLJUČAK

Kreditni rizik predstavlja najznacajniji rizik kome je banka izložena u svom poslovanju. Moglo bi se reci da je ovaj rizik star koliko i samo bankarstvo, jer pozajmljivanje novca drugoj ugovornoj strani uvek je sa sobom nosilo opasnost da pozajmljena sredstva neće biti vraćena Još od tada je poznata potreba za upravljanjem ovim rizikom kako bi se sprečile negativne posledice po bankarski posao, te su u skladu sa tim preduzimane različite aktivnosti. Naravno stepen složenosti mehanizama kojima se upravljalo kreditnim rizikom tada bio je daleko jednostavniji nego što je danas. Kompleksnost upravljačkih sistema nametnula se kao neophodnost u uslovima kada se finansijsko tržište razvija velikom brzinom, kada se kreiraju novi instrumenti i bankarski proizvodi itd. Cilj je da se na adekvatan način kontroliše izloženost riziku i prate sva eventualna pogoršanja kao i da se preduzmu preventivne mere kako bi se nepovoljne situacije sprečile.

Kreditni rizik je opasnost od loših plasmana, odnosno mogućnosti gubitka za banku ako plasman ne bude vraćen. U bankama se posebna pažnja posvećuje,takozvanom koncentrisanom riziku u slučaju velikog obima kredita jednom klijentu ili grupi povezanih lica. Kod dugoročnih plasmana ocena rizika je teža, jer je prilikom odobrenja teško prognozirati, odnosno oceniti sve faktore koji mogu uticati na sposobnost otplate kredita od strane klijenta. Naročito u uslovima krize koja je zadesila celokupnu svetsku privredu javlja se izraženija potreba za detaljnom analizom rejtinga zajmotražioca u cilju održavanja stabilnosti poslovanja banke, stoga potvrđujemo **prvu posebnu hipotezu da adekvatna procena kreditnog rizika umanjuje opasnost od ostvarivanja gubitaka u bankarskom poslovanju.**

Kredit kao bankarski proizvod u savremenom poslovanju dobija sve više atributa i prilagođava se potrebama potrošača, tako da nastaju novi proizvodi ove vrste koji su, recimo, namenjeni isključivo kupovini automobila ili refinansiranju kredita kod drugih banaka, čime potvrđujemo **drugu posebnu hipotezu da poslovne banke razvijaju širok spektar kredtinih proizvoda u cilju obezbeđenja sopstvene konkurentnosti na tržištu na kome posluju.**

Nakon što je primila kreditni zahtev za proizvode koje ima u ponudi banka mora oceniti podnositelja i razmotriti mogućnosti da se radi lošem plasmanu kod koga bi moglo doći do problema u naplati. Ocenjivanje kreditne sposobnosti uključuje: prikupljanje podataka o podnosiocu zahteva, analiziranje tih podataka kako bi se odredili kreditnu sposobnost zajmotražioca, i donošenje odluke o kreditu. Odluka o kreditu određuje da li će kredit biti odobren i kolika će biti maksimalna vrednost istog, kao i ostale uslove pod kojima se isti odobrava. Izvori informacija koji su relevantni za kreditnu ocenu delimično se zasnivaju na informacijama koje podnosi tražilac kredita, zatim na osnovu baze podataka kojom raspolaže banka i najzad na osnovu spoljnih informacija koje banka prikuplja. Korišćenje trostrukih izvora za informacije koje se odnose na tražioce kredita važno je zbog toga da bi se ukrštanje

podataka proverila njihova tačnost. Donošenje kreditnih odluka na svim hijerarhijskim nivoima mora da se zasniva na jasno formulisanoj kreditnoj politici banke, koju formuliše top menadžment banke. Na taj način, svi funkcioneri banke kao i kreditni odbori imaju preciznu polaznu osnovu za sagledavanje kreditnih zahteva i za donošenje odgovarajućih kreditnih odluka, kojima se operacionalizuje kreditna politika banke. Navedenim dokazujemo **treću posebnu hipotezu da iako se odluka o kreditiranju klijenata donosi na osnovu objektivne analize prikupljene dokumentacije ista će zavisiti od poslovne politike banke.** Nije redak slučaj da poslovne banke koje nastoje da razviju svoju poziciju na tržištu odobravaju kreditne proizvodi sa većim stepenom kreditnog rizika čime rizikuju gubitke u poslovanju, dok banke koje nastoje da minimiziraju kredtini rizik mogu ostvariti niži profit, ali održati stabilnost poslovanja.

Jedan od osnovnih zahteva u banci je sposobnost u pokrivanju nastalih gubitaka na osnovu plasiranih kredita. Na tom osnovu kreditni rizik se može vrlo široko posmatrati i vezati za sve vrste plasmana. Kreditni rizici su uvek pratili bankarske aktivnosti, njihov uticaj je naglo porastao povećanjem granica gubitaka usled nesolventnosti ili zakonom kažnjivih dela zajmotražioca, takođe uled makroekonomske nestabilnosti, inflacije i izmene kamatnih stopa. Rastom obima poslova, internacionalizacijom finansijskih tokova i globalizacijom u bankarstvu, povećana je i granica rizika i gubitaka. **Sa ovim potvrđujemo četvrtu posebnu hipotezu da brojni rizici dovode u pitanje pojedinačne bankarske poslove i koji povećavaju neizvesnost ostvarivanja prihoda banke.**

LITERATURA

1. Benton Gup, The Bank Direktors'Handbook 1996ev
2. Bjelica V. „Bankarstvo", financing centar, Novi Sad, 1995
3. Ćirovič M. :Bankarstvo, Naučno društvo Srbije, Beograd 2007godina
4. Ćirović M. „Bankarstvo" Europaen Center for Peace and Developement, Beograd 2006 godina
5. Donaldson T.H. „Understanding Coorporate Credit" 1983
6. Đukić Đ., Bjelica V., Ristić Ž., „Bankarstvo", Beograd, 2006 godina
7. Hadžić M. Bankarstvo, Fakultet za finansijski menadžment i osiguranje, Univerzitet Singidunum, Beograd 2007 godina
8. Hadžić M. „Bankarstvo" Univerzitet Singidunum, Beograd 2010 godina
9. Henny Sender, „The Citibank Model", Far Eastern Economic Review, 30 septembar 1999
10. Ivanovski Z. „Finanskiski Menadžment", Skopje 2006
11. Katalog proizvoda-stanovništvo, NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje
12. Katalog proizvoda za pravna lica, NLB Tutunska Banka A.D.Skoplje
13. Knežević G.,Stanišić N.,Mizdraković V.„Analiza finansijskih izveštaja" str. 7-12, Univerzitet Singidunum,Beograd 2013godina
14. Komazec S., Krstić B., Živković A., Ristić Ž., „Bankarski Menadžment" Beograd, 1998 godina
15. Kotler Ph. „Marketing menadžment" 12izdanje
16. Jažić V.″Upravljanje kreditnim rizikom″ časopis ″Finansije″ godina LXII,Br. 1-6/2007
17. Jović S. „Bankarstvo"
18. Jovic Z. Menadžment Finansiskih institucija, Univerzitet Singidunum Beograd 2008 godina
19. Matić V.:Bankarski rizik, 7-8/2007
20. Miljević M. ″Metodologija naučnog rada″ Pale,2007
21. Mishkin S.F.: Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta, VII izdanje, Beograd, Data status 2006godina
22. Oxford Dictionary of Finance and Banking, Oxford University Press, Oxford 2005, str.357
23. Ribnikar I.: Finansiranje privrede i države i teritorijalna zatvorenost privrede i banaka, Ekonomist, br. 2/88
24. Ristić Z.,Komazec S. :Berzanski i bankarski menadžment,J Schumpeter Kembridž 1954
25. Stankovska A. ″Bankarstvo″ Evroski Univerzitet R. Makedonija, Skopje 2010
26. Stojilković M., Krstić J. „Finansijska analiza" Ekonomski fakultet, Niš 2000godina
27. Vujović T. „Upravljanje bankarskim rizicima", Bankarstvo 3-4/2003
28. Vunjak N. „Finansijski Menadžment" Ekonomski fakultet, Subotica 2005 str.342
29. Vučković M. „Bankarstvo", naučna knjiga Beograd 1967

Internet izvori:

Nova Ljubljanska Banka www.nlb.si

NLB Tutunska Banka A.D. Skoplje www.nlbtb.com.mk

Narodna Banka R.Makedonije www.nbrm.mk

Narodna Banka R.Srbije www.nbs.rs

Krediti, banke i lizing kompanije u Srbiji www.krediti.rs

Zakoni i propisi

Zakon o obligacionim odnosima SRJ, glava XXXV – Ugovor o kredit, čl. 10 Zakon o bankama, glava III – Poslovanje banke čl. 43

Zakon o bankama, glava III – Poslovanje banke čl. 43